

CONTRIBUȚII LA MONOGRAFIA ETNOGRAFICĂ A SATULUI CĂRĂȘĂU

DUMITRU COLȚEA

I. CADRUL GEOGRAFIC

Numele satului

Satul Cărăsău este atestat documentar în anul 1371, între *possessiones walachales*, din sudul Bihorului, sub numele de „*Karazou inferior et superior*”¹.

În Statutele Capitlului din Oradea, unde sînt menționate toate moșiile pe care le dețineau Episcopia romano-catolică și Capitlul, în 1374 este de asemenea pomenit Cărăsău de Sus și de Jos, lingă Petid.

În graiul românesc, dintotdeauna, numele satului a fost unul și același — *Cărăsău*.

Numele său provine din slavona veche și înseamnă Valea neagră, cu înțeles de vale seacă, deoarece toate văile care-i brăzdează hotarul sînt lipsite de izvoare, iar micile ochiuri de apă zise „izvoare” pe valea cu același nume sînt fără importanță. Apa se adună în aceste văi doar în lunile ploioase, cînd vin puhoai. În restul anului sînt văi seci, văi negre.

Numele românesc, originar trebuie să fi fost Valea neagră, deoarece între numeroasele nume topice existente, se află și acest nume, dat unei văi, care odinioară străbătea Cărăsăul superior.

Varianta locală care explică proveniența numelui satului nu este plauzibilă. După această legendă, se zice că numele localității se trage din ocupația primordială, pe vremuri, a oamenilor, păstoritul. Crescătorii de oi, toamna le sacrificau ca să le ia seul (săul) pe care îl purtau pe la domnii de pămînt să-l vîndă sau să-l dea dijmă. Cărau seul pentru că era materie primă de mare importanță pentru iluminat. Din seul se fabricau lumînări sau era ars în opaițe. În virtutea acestei ocupații de „cărători de seul”, așezarea a primit numele de Cărăsău. Sub numele pe care-l are pînă în ziua de azi, îl aflăm în toate actele și descripțiile de dijme existente în Arhivele Statului, Fond Capitlu sau Fondul Prefecturii județului Bihor.

¹ Coriolan Suciu, *Dicționarul localităților din România*, vol. I, București, 1967, p. 127.

Așezarea

Satul Cărăsău este situat în depresiunea Șoimi—Tinca, pe valea mijlocie a Crișului Negru, în partea sudică a județului Bihor.

Privită din centru, această zonă depresionară pare un uriaș amfiteatru antic, aproape circular. La sud-est, se înalță ca un zid de cetate, spinările de granit ale celor din urmă ramificații muntoase ale Codrului-Moma din care se desfac, pe ambele maluri ale Crișului Negru, pornind spre vest, dealurile în pante domoale, arcuite, care se sting în șesul larg, lângă Belfir și Tinca.

În acest amfiteatru natural, au crescut prin veacuri o puzderie de sate românești, mîndre și bine chivernisite astăzi.

De îndată ce riul scapă din strîmtoarea munților, la Borz, localitățile se înșiră pe malul drept, ca mărgelile pe ață, unele sub poale de deal, altele pe coastă: Sinicolaul de Beiuș, Suplacul de Tinca, Căpîlna, Rohani și Ginta; dincolo, peste valea Holodului, Dumbrava (Mociar), Ripa și Tinca, cu vechile ei lînguri de țară.

În timp ce localitățile din dreapta, se țin strîns de firul apei, cele din stînga se depărtează, fug și se ascund la poale de păduri sau se cațără sus pe platourile și coastele muncelilor și colinelor.

Pe spetele vestice ale Codrului, împrăștiată pe întinderi kilometrice, Dumbrăvița domină toată zarea spre soare-apune; jos la pînten de munte stă pitulat Șoimii, mai încolo, sub Gruieț, se ascunde Ursadul, pe valea căruia, în sus, într-o fundătură de pădure neguroasă se află Poclusa de Beliu.

Pe platoul larg al Gruiețului, înalt aproape cît muntele, Hodișelul, cu casele pîlcuri-pîlcuri, umbrite de livezi, face puntea de legătură cu județul Arad. De aici, privind, în zilele însorite de primăvară, ochiul cuprinde o panoramă încîntătoare, tot largul văii Teuzului, pînă spre cetatea de la Șiria, pierdută în scînteieri de aur.

Sub dealurile înalte ale Hodișelului se află Cărăsău, și la capătul acestora, în luncă, Cociuba și Cheșa, iar în inima luncii, satul Petid, prin inima căruia fuge cureaua vînată, de asfalt, arteră de legătură între Beiuș și Tinca.

Datorită strînsei unități geografice și social-economice, acest grup de sate forma cîndva „o țară”. Locuitorii erau denumiți de oamenii de la șes „pădurenii”, iar „vidicanii”² îi porecleau „guguleni”, oameni întreprinzători, care scot apă din piatra seacă.

Existența acestor sate românești nu poate fi socotită doar de la atestarea lor documentară, ci, împinsă cu milenii în urmă, deoarece existența vieții omenești pe orice treaptă de civilizație este în funcție de condițiile pe care le oferă mediul înconjurător.

² Vidicani = locuitori din depresiunea Beiușului.

Or, în acest colț de țară, omul a găsit de timpuriu hrană, adăpost, îmbrăcăminte, mijloacele de luptă împotriva atacurilor dușmanilor, ori a stihii naturii. Cetate de apărare naturală, i-a oferit, deopotrivă, pădurile și șesul, livezile dealurilor și piatra muntelui.

Cercetările științifice întreprinse în ultimii ani de arheologi de seamă (Radu Popa, S. Dumitrașcu, N. Chidioșan etc.) demonstrează fără putință de tăgadă, că viața socială a apărut aici încă din ceața istoriei. Săpăturile arheologice întreprinse la Cociuba de prof. Sever Dumitrașcu, la Șoimi de dr. Radu Popa sau ceramica găsită la Rohani, Căpilna, Cărăsău de autorul acestor rânduri, atestă dăinuirea noastră necurmată pe acest pământ, că n-am venit de niciunde și n-am plecat niciodată din această matrice, de plămădă românească. Viața și-a urmat cursul ascendent pe scara civilizației și în acest colț de pământ strămoșesc.

Așa zisele „cetăți” (Cărăsău, Petid, Șoimi, Sînicolau), tradiția și legendele legate de acestea, toponimia locurilor, limba neaoș românească sînt de asemenea mărturii vii că am dus aici o viață stabilă, statornic înfipti pe pămîntul nostru de care ne știm legați prin fire și fibre ancestrale.

În acest cadru de viață s-a dezvoltat, de-a lungul mileniilor sale de existență, și satul Cărăsău, a cărui viață încercăm s-o deslușim din cenușa veacurilor și s-o aducem în lumina istoriei românești contemporane.

Satul face parte din tipologia satelor vechi de deal, cu case strînse, înșirate una lîngă alta, pe ulițe și ulicioare curbe și strîmte, unele urmînd sinuozitățile dealurilor pe sub care se furișează un număr de 15 gospodării și casele de ȣigani care au mai rămas încă pe Dealul Bisericii, pînă la sistematizarea localităților.

Sub poala sud-estică a Dealului Bisericii cu un singur rînd de case, cu dealul în față, începe ulița Colțeștilor care, după ce spațiul se lărgeste, depărtîndu-se spre est, continuă cu două rînduri de case pînă la școală, unde e centrul satului. Scurtă și dreaptă, se continuă ulița Bisericii, formînd axul din care se desprind trei ulițe mari: lîngă școală, spre sud-est, ulița Iegăreștilor, pe lungime de 1 km se încovoiaie pe sub Dealul Popii, pînă la Pîriul Luncii. De aceeași lungime este Cărpinetul care se desprinde din celălalt capăt al Uliții Bisericii, face un mare arc de cerc spre vest pînă la umbra Dealului Topșeștilor, unde o apucă spre nord-vest, sfîrșindu-se aproape de Dealul Cioncului.

Din același loc cu ulița Cărpinetului, dar spre est-sud, se desface ulița Bodeștilor, de la capătul căreia se continuă drumul morii, cu legătura spre Petid.

În afara acestora, mai sînt cîteva ulicioare scurte: ulița Sîchii cu un rînd de case, Zugăul, cu două rînduri; ambele leagă Bodeștii de Iegărești.

Din ulița Cărpinetului, lângă Cooperativa de consum, se desface ulița lui Onoc, scurtă, ce pornește spre est, de la capătul căreia drumul continuă spre Petid ca arteră principală de circulație.

O parte din sat este străbătută de Valea Seacă care intră în sat lângă Hulea și lângă școală o cotește spre dreapta, apoi la stînga pe ulița Sichii, o apucă spre vest pe ulița Bodeștilor pînă în fața Cooperativei unde, lângă locuitorul Ilieș David, iese din sat și îndreptîndu-se spre nord își continuă firul spre Petid.

Privit de sus, de pe deal, satul pare o caracatiță, așa cum se vede în schița alăturată.

Prin strădania locuitorilor, ulițele sînt accesibile. În Cărpinet s-au făcut trotuare, iar celelalte sînt trecute în planurile Consiliului Popular pentru a fi modernizate.

Drumul de legătură cu Petidul, arteră principală de circulație pentru mașini și autobuze este bine întreținut. Celelalte drumuri, de mai puțină circulație, sînt: drumul Morii, drumul Luncii, spre Ursad, drumul Cantarigului, drumul cel nou, spre Olcea, drumul nucilor, în legătură directă cu Cociuba Mare, drumul Gavrii sînt accesibile în cea mai mare parte a anului, nefiind pietruite.

Fiind amenințat de viiturile văilor în cazuri de ploi torențiale, cît și pentru eficiențe economice, partidul și statul nostru a prevăzut în planurile de asanare și sistematizare a apelor, construirea în acest cîcinal a unui baraj de acumulare a cărui construcție a și început. Obiectiv de mare importanță a satului, barajul de acumulare va da, pe lângă scopurile utilitare pentru care se construiește, un alt aspect locurilor. Aspectul hidos al eroziunilor va dispărea și Dealul Iancului va deveni în scurtă vreme un punct de agrement pentru localnici și turiști.

Așezarea satului vechi

Cărăsăul de azi este un sat de tip adunat, cu vatra satului bine determinată, deosebită de țarină, adică de pămîntul extravilan agricol.

Cele două localități din care s-a „adunat” satul de azi, au avut altă vatră și s-au încastat între așezările de tip răsfirat, specifice ariei geografice respective. Ocupațiile de bază — agricultura și păstoritul — au determinat și tipul așezării. Întreaga suprafață agricolă, *sesia*, — intravilanul și pămîntul de arătură, pășunea și finațul erau în jurul casei sau foarte apropiate de aceasta. Vatra satului era foarte largă, cît întreaga moșie, avînd ca nucleu grupul mai mare de case unde era biserica și sursa principală de apă, fîntina, apa curgătoare și drumul principal de acces.

Atît Cărăsăul de Sus, cît și cel de Jos au fost dispuse pe creastă sau în coastă de deal, aproape de pădure. Fiecare familie și-a lărgit

ogorul tăind mereu petice de pădure din preajma casei. Așa se explică de ce extravilanele unor familii extinse încă în vatra veche, care n-au fost strămutate, au avut „moșie” lângă casă (familia văduvei Costea Ana compusă, pe la 1850, din 16 membri, folosea ca intravilan toată Coasta Tulii; familia Sim Pavel, Dealul Lanchii; Mermege Toma considera intravilan întreg Dealul Tamii etc.).

Între cele două așezări cu același nume, în condițiile satului de tip răsfirat, nu au fost delimitări precise. Este cert însă că nucleul Cărsăului superior se afla pe Dealul Ciorasca, aproape de locul numit Cetățeaua, în timp ce Cărsăul de jos îl avea pe platoul de pe Dealul Bisericii. Gospodării răzlețe, izolate, sau grupuri de cîte 3—5 prin lumișuri de pădure seculară, cu petice mărunte de arătură, lărgite încet-încet, pe măsura sporirii populației, prin defrișări sau pîrjol se aflau începînd de la Siliasca, peste Cîmpul Cotețelor, pînă lângă Sesia (Săpsia) Olcii și de acolo, peste Dumbrava (holdele de azi) pînă la lumișul larg al Minișurilor, mărginite de Valea de Verin, astăzi în hotarul Ciubei. În centrul lor, grup mai mare, pe Ciorasca, unde erau sursele de apă: fîntîna din Vălcuța și fîntîna din Valea de Izvoare, cu locuri de arătură, pășunat și finaț pe Dealul Cecăneștilor. Aici a fost și moșia străveche a Cărsăului superior.

Cine cunoaște locurile, iar cine nu le-a văzut, se poate convinge de adevăr pe baza urmelor nescrise care se văd și azi. Pe Ciorasca mai trăiesc încă perii bătrîni. Pînă acum o jumătate de secol era o adevărată livadă în care predominau pomii altoiți. Multă vreme au dăinuit și prunii. Un șir de pruni exista pînă în 1927 pe colțul de pășune care coboară din Drumul cel Mare spre Pîriul Tomii. Lîngă hotarul comunei Olcea, aproape de Săpsie, dîncolo de Pîriul Ogradei se distinge bine forma fostelor locuri de arătură, cu vîrfuri și răzoare arate acum de tractoare pentru refacerea pășunii. Fîntînile amintite au fost zidite cu scîndură groasă de stejar cioplit pînă la înlocuirea ei cu piatră, înainte cu trei decenii.

Cărsăul inferior — pe dealul Bisericii, avea două ulicioare în jurul bisericuței de birne cu turn subțire, țîșnind spre cer acoperită cu șîndrilă lucrată cu migală de meșterii satului. Locul i se vede și azi: o movilă aproape de cimitirul din deal. Într-acolo înaintează acum cimitirul și, pe măsură ce se apropie, ies la iveală semne din cimitirul de acum cîteva secole.

Sub deal erau fîntînile: Fîntîna Cantarigului, Fîntîna lui Teoderec existentă și azi lîngă locuitorul David Ioan Mițu. Un alt grup de case, pe dealul Prunilor, altele dîncolo, peste vale, pe coama Dealului Vișinilor pînă la Dealul Drăganului, iar pe Doba locuri pentru finațe și pășcînt. Burceasca (ogoarele) și Dealul Topșești erau învelite în păduri tinere și dese de carpen, iar pe locul țigănimii de azi era Kertul sătesc, o parte cultivată cu mei, altă parte era arătură pentru slujbașii bisericii.

În coasta Dealului Bisericii, pînă în prima jumătate a secolului trecut, lângă Zoampa Mîțului, a fost construită ghețaria. O grotă susținută de piloni și grinzi de stejar, căptușită cu trestie umplută de cu iarnă cu blocuri de ghiață pentru uzanțele domniei, de către iobagi și jeleri ca robotă.

Pe coasta dealului, dincolo de Coasta Tulii erau pruniștile învirs-tate cu pilcuri de pădure care a dăinuit pînă dăunăzi: Pădurița lui Romi a Albului, a Lanchii, a Petrichii.

Ca o concluzie la cele de mai sus, vatra și țarina celor două sate a fost cuprinsă între Drumul cel mare ce duce spre Olcea și Drumul Gravii care urcă spre Hodișel, între Giorasca și Pîrîul Doba intercalat și înconjurat de pădurile Capitlului, din hotarul străbun, întinsă de la Valea lui Verin în sus pe Valea Olcii, peste Colnic, Ferecar și pînă la Muncei.

Multe secole s-a depănat viața satului pe aceste locuri, umilă, bătută de nevoi și trudă. Dar valurile istoriei curg și oamenii, cuprinși de acest val ireversibil, sînt purtați pe crestele lui tot înainte. Ca și în viața popoarelor, și în viața satului se produc deseori momente cruciale, care răstoarnă rînduiei statornicite de veacuri și creează altele care nasc concepții și năzuinți nouă. În tumultul evenimentelor sociale sînt prinse și cele mai umile așezări omenești.

Așa s-au petrecut lucrurile odată cu instaurarea regimului habsburgic, care a schimbat structura și așezarea multor localități, stabilindu-le vatră nouă, cum e și cazul localității noastre.

Relieful

Șesul Cărăsăului este o terasă de luncă cu o altitudine de 4—6 m. față de fișia din preajma malului stîng al Crișului Negru. Suprafața lui constituie un plan ușor înclinat spre albia Crișului, ceea ce favorizează curgerea rapidă a apei.

Mărginit astăzi, de malul stîng al văii, spre vest, iar spre est de Valea Dobii, cu o lățime de 5—600 m spre Petid, șesul satului abia cuprinde a șasea parte din hotarul localității, căci chiar de lângă sat se înalță spre sud și sud-est, în trepte prelungi, un șir de culmi separate de căi înguste și de rișe adînci, ca niște brațe, din masivul Guieșul Neamțului, pe platoul căruia este așezat satul Hodișel. Altitudinea acestor dealuri scade de la circa 300 m pînă la 40—50 m deasupra luncii.

Înclinarea povișurilor lor, variază între 35°—45° pe versanții văilor și între 5°—15° a suprafețelor de coborîre. Altitudinea teraselor scade pe măsură ce se apropie de sat, nedepășind o diferență de 30—40 m. Mai întîi se despart din Corpul Grueșului ca trei degete de

mănușă, Dealul Gurinaltului, Dealul Tovului și Munceii, a căror altitudine este de 276—274 m. Din corpul acestora se desprind, despărțite prin văi și piraie în suprafețe inegale, dealuri și coline cu altitudine mai joasă.

Astfel, Dealul Gurinaltului, despărțit de Tov prin Valea de Izvoare se continuă cu Dealul Ros și Dealul Cerătului, Dealul Cerătului cu Dealul Prunilor, Dealul Teapșat și Dealul Bisericii. Din Tov continuă Dealul Ferecarului până în pîrîul Cetățelei, iar de la acesta începe Dealul Ciorasca pînă la Valea de Vălcuță. De la Vălcuța se continuă spre sat cu dealul Cecăveștilor și Dealul Iancului, dincolo de Pîrîul Pilonchii, coboară paralel cu acesta, Dealul Groșilor, continuat cu dealul Vișinilor și dincolo de Pîrîul Buciumenilor cu Dealul Popu. Muncenii, mai spre răsărit de Valea de Negru, se împart, la rîndul lor, în Dealul Grăuradului și Dîmburi. Dîmburile se continuă cu Dealul Sinai, între Icuri și mai jos, Dealul Drăganului de lîngă marginea sud-estică a satului.

În totalitatea lor, dealurile sînt rezultatul unui intens și îndelungat proces de eroziune. Limitele lor se pot trasa ușor, delimitarea fiind de căile care le despart. Direcția de coborîre a întregului ansamblu de dealuri este spre nord și nord-vest. Culmea cea mai înaltă se află pe Dealul Tovului (276 m).

Urcînd, din Drumul cel Mare sus pe Dealul Cerătului, azi despădurit, și privind spre vest, zarea se deschide larg, privirea putînd cuprinde într-o priveliște panoramică toată cîmpia de vest, de la Tinca și pînă sub muntele deasupra căruia străjuiește cetatea de la Șiria.

Datorită solului podzolic de pădure și lipsei de apă, pășunile sînt slabe și agricultura pe aceste dealuri este nerentabilă. Numai pe șesul care tîvește culmile, tipic piemontice, alcătuit din pietrișuri și aluviuni mai bogate în humus, este prielnic agriculturii.

Clima³

Clima este moderată, media anuală a temperaturii variază între 8°—10°C. Sub influența invaziei masei de aer, desfășurarea izotermelor lunii ianuarie relevă o valoare lunară de —1°C și —2°C, jos în în vatra satului și între —1°C și —3°C pe culmile dealurilor. În luna iulie, caracteristică pentru anotimpul verii, valorile de temperatură sînt cuprinse între 16°—18°C pe dealuri și, între 21°—22°C în vatra satului, influențate fiind și de prezența curenților de aer tropical venit din sud-vest.

Prima zi de îngheț apare pe la începutul luni noiembrie, iar ultima în decada a doua a lunii aprilie.

³ I. O. Berindei, Gr. P. Pop, *Județul Bihor*, București, 1972, p. 29—35.

Precipitațiile: Media anuală a precipitațiilor este de 700—1 000 mm. Zăpada este mai frecventă în decembrie și ianuarie. Numărul anual al zilelor cu ninsoare poate fi cuprins între 20—25 zile. Ploile cele mai frecvente sînt în martie, mai și octombrie-noiembrie.

Vînturile: *Vînturile*, ca și precipitațiile, sînt influențate în mod deosebit de dealurile împădurite din preajmă, provocînd modificări esențiale ale direcției vîntului și ocrotind localitatea de furtuni și uragane.

Din observațiile făcute timp de mai mulți ani, se constată că vînturile cele mai frecvente sînt vînturile din sud-vest, în proporția de 28 % în decembrie și 17 % în august. Frecvența lor crește începînd cu luna septembrie, devine dominantă în lunile de iarnă și se reduc vara.

Vîntul de sud, numit local vîntul din sus, deoarece vine de sus, dinspre Muncei, este un vînt cald, aduce întotdeauna ploaie, iar primăvara topește repede zăpada. Frecvența și intensitatea lui sînt condiționate de activitatea ciclonilor din bazinul Adriaticii.

Vîntul dinspre vest este mai sec și poartă numele de Buzaș.

Vîntul dinspre miazănoapte, zis și vîntul de Oradea, nu este dorit niciodată de locuitori, deoarece aduce multă uscăciune vara, frig aspru iarna, provocînd curenți de origine polară. Are o frecvență medie de 14—15 % în martie și de 8—9 % în septembrie, condiționat fiind de mișcările anticiclonale din nord-estul Europei.

Frecvența vînturilor vestice variază între 20—30 % în octombrie și 8,1 % în februarie.

Clima locală este o climă de trecere de la clima de șes la clima de dealuri. Datorită fragmentării reliefului, iarna, aerul este mai rece pe văi și mai cald sus pe culmi. Ocrotit de relief, de vegetație și așezarea pe care o are, sub poalele dealurilor, satul se bucură în general de ierni blinde. Clima dealurilor mai înalte favorizează dezvoltarea pădurilor de foioase, de glandifere, iar cea a locurilor mai joase și de pe văi, ajută cerealelor și mai cu seamă cultivării grîului.

Apele

Datorită condițiilor naturale, hidrografia locală prezintă caracteristici negative. Lipsesc izvoarele pe toată suprafața ocupată de dealurile piemontane. În toată raza hotărului satului lipsesc apele curgătoare de izvor. În zona de deal, apele subterane se află la foarte mare adîncime, ca apă de stratificație fără presiune hidrostatică. Pe văi, în lunca și vatra satului, apa subterană se află, în unele locuri, sub formă de apă suprafreatică favorizînd construirea fîntînilor de suprafață, puțin adînci (3—5 m), cu apă abundentă, mai cu seamă toamna și primăvara. Aceste izvoare se găsesc în apropierea firului văii care trece prin sat.

În locurile depărtate de vale, apa subterană se prezintă sub forma apei freatice propriu-zise, deasupra celui mai superficial strat impermeabil, cu regim care depinde, în mare măsură, de condițiile climatice. Fintinile din această zonă au izvoare mai adânci (7—10 m).

Pe văi și piraie curge numai apa provenită din ploii și topirea zăpezilor, care uneori aduc viituri și fac pagube. Curînd se va pune stavilă inundațiilor prin lacul de acumulare ce se va crea în amonte de sat, între Dealul Iancului și Dealul Prunilor. Lucrările barajului pentru zăgăzuirea apei au început în vara acestui an, pentru care statul a alocat suma de 14 000 000 lei. Văile și piraiele care adună apa de pe dealuri vor fi amintite în cap. Toponimia, de aceea consemnăm aici pe cele mai importante.

Pîrîul Ograda adună apa de pe Gruet, Cerăt și Dumbravă (Holda), Valea de Izvoare, cea mai lungă, strînge cea mai mare cantitate de apă de pe Colnic, Tov, Ferecar, Dealul Ros, Ciorasca și, unită cu Vălcuța, strînge apa piraiei din stînga (Pîrîul Mihului și al Murgului) și din dreapta (Pîrîul Pilcachiei și Pîrîul Bucumanilor). Străbate satul și, trecînd prin hotarul Petidului, ajunge în Cheșa și de aci, prin hotarul Cociubii, Belfeiului și Girișului Negru, se varsă în Crișul Negru aproape de Tăut. Drumul ei se va scurta prin lucrările de hidroameliorații, încpute în această vară; apa va fi folosită la irigații, cu ajutorul microlacurilor ce vor lua ființă în aval de localitate. Pîrîul Doba, adună apele de pe versanții Munceilor și le varsă în Criștior la Petid.

Vegetația⁴

Se știe că vegetația este determinată de factori fizico-geografici. Acești factori și-au pus amprenta și în acest colț de țară. În zona pădurilor, pe dealuri, stejarul se amestecă cu fagul, carpenul, frasinul, jugastrul, popul, mestecănușul etc.

Pînă prin 1928 se afla pădure de fag pe Dealul Ros, Ferecar și Tov, gorunul domina în mod absolut în Dumbrava și Arsa, iar cerul în Tăletură, în Cerăt și Gureți, Aristieș și pe Muncel. Astăzi acești codri seculari au rămas doar ca amintire. În zilele noastre au rămas împădurite Gurinaltul, Tovul, Ciorasca, Tăietura și Tintusa, păduri în care predomină carpenul, cerul și gîrnița, frasinul, socul, salcîmul, păducelul, sîngerul, cernul, alunul, porumbarii, mestecănușul, iar pe văi, răchita și plopul. O mare parte este defrișată și replantată cu stejar și pini.

În verile ploioase, în umbra arborilor, prin stratul gros de frunze din toamnă, își scot capul ciupercile de tot felul: pitoanca (mănătarca), caiaua, crăițele, bureții usturoi, popești, căprinele etc.

⁴ *Ibidem*, p. 51.

În rariști se întîlnesc: măceși, rugi de mure și porumbarul; nu rareori dai de peri și meri pădureți, de tei și cireși.

Pe coastele umbroase crește feriga, podbalul, busuiocelul, vaștina, iarba vîntului, coada vulpii.

Pajiști întinse cu iarbă pentru pășunat se găsesc pe dealurile fostelor păduri de odinioară. Începînd din anul 1976, pajiștile naturale au fost arate și semănate cu iarbă de sudan, deoarece erau inundate de pipirig. Dintre ierburi și flori mai pot fi amintite: cicoarea, piciorul cocoșului, brîndușa, ghiocelul zis calugăr, macul sălbatec, floarea paștelui, iarba lui Tatin, coada calului, păpădia, cisma cucului, laptele ciinelui, lumînărica, cucuta, pirul, mohorul, curpenul (branciul), urzica, papura, fragul etc.

Animalele

În strînsă interdependență cu vegetația stă fauna: mistrețul, vulpea, iepurele, cerbul și căprioara. Iarna dau tîrcoale saivanelor de oi, lupii. Cei mai păgubitori culturilor de porumb sînt mistreții. Groapa Gliganilor, locul unde se adăpau și se scăldau, ne amintește de mulțimea lor în codri de glandifere de altădată. Nelipsite din păduri și pășuni și lanuri sînt păsările: cioara grivă, cauca (stăncuța), graurul, mierla, sturzul, grangurul, gaița. În pădurea bătrînă din Aristieș era raiul hulubilor, iar pe Grăurad, împărăția graurilor. Porumbii sălbatici, cucul și huhurezul se văd din ce în ce mai rar.

Pînă în 1925—1931 se putea întîlni în pădurile satului pisica sălbatică, jderul, viezurile, sitarul și turturica. În lanuri se pot vedea cînduri de prepelițe, potîrnichi și, din ce în ce mai mulți, fazani. În sat s-a înmulțit de cîțiva ani, turturica de casă (guguștiucul).

Lipsit de lacuri și bălți, rața sălbatică se întîlnește rar în pipiriguri și păpuriș, iar berzele sînt doar în trecere spre valea Crișului Negru.

Solul⁵

Solul din hotarul localității nu este favorabil pentru agricultură, decît dacă este ajutat cu mari cantități de îngrășăminte organice și chimice combinate. Înainte vreme, lucrau cu mijloace arhaice, producția fiind nesatisfăcătoare.

Pe dealuri predomină solurile podzolite și solurile erodate. Jos, în șes, în rîturi și pe Doba sînt soluri aluviale, cu eroziune de adîncime și cîteva lăcoviști (în Rîturi). În condiții pedologice se evidențiază ca factor limitativ activitatea accentuată a acestor tipuri de soluri și, în unele cazuri, eroziuni accentuate. În condițiile C.A.P. Cărsău-Petid

⁵ C.A.P., *Dosarul de analiza solurilor*.

ponderea o ocupă cultivarea păioaselor datorită valorii P.H. care se situează între 5,19 cea mai scăzută și 7,75 cea mai ridicată. Suprafețele de păioase cultivate anual sînt în jur de 700 ha, iar cu porumb 500 ha. Rezultate slabe dau floarea soarelui, cartofii și inul pentru fibre. La Cărdășu predomină în C.A.P. păioasele, în timp ce la Petid, porumbul.

Amendamente folosite în prezent de CAP. Pentru ameliorarea solurilor acide se folosește agrocalcarul, care se dozează în funcție de cantitatea de îngrășămintă date pe sol.

Nivelul de aprovizionare a solurilor cu humus variază între 1,08 și 3,88 % avînd frecvența maximă la 1,41 %—2 %. Valorile reprezintă o slabă aprovizionare a solurilor cu materie organică și cu azot.

Îngrășămintă recomandate. Specialiștii recomandă să se folosească complexe (azot+fosfor+potasiu), îngrășămintă organice, azotatul de amoniu și să se respecte sistemul de rotație a culturilor, precum și amplasarea judicioasă a acestora.

II. OCUPAȚIILE TRADIȚIONALE

Ocupațiile tradiționale de bază ale locuitorilor din Cărdășu au fost și au rămas pînă în zilele noastre agricultura, creșterea animalelor, pomicultura și păduritul, primele două ramuri fiind ocupațiile de bază.

Agricultura

Vasul mare de ceramică albă, găsit de oamenii care se reîntorceau de la pădure în Pirul Torzului, atestă existența satului în acel loc încă acum două milenii. Or, numai o populație stabilă, cu gospodării încheiate, poate să semene pămîntul și să aștepte pentru a-i lua roadele. Vasele mari, de proporția celui fărâmițat cu topoarele și piatra de rîșniță existentă la locuitorul Costea Dumitru — Tulea, și-au avut funcționalitatea lor numai în satul agricol. Dar nu numai atît: întreaga terminologie agricolă locală și de prelucrare a cînepii are vechimea formării poporului român, așa cum se va arăta mai departe: grapă, car, caier, in, plug, seceră, coasă, furcă, ogor etc. La toate se poate adăuga un însemnat număr de toponime latine și slavone, un lanț întreg de „cîmpuri” și „dealuri” urmate de numele neamului care le-a avut și le-a cultivat: Cîmpu Gaughii, Cîmpu Delii, Dealu Albului, Dealu Drăganului etc.

Agricultori din tată-n fiu, au tot lărgit terenurile de arătură, tăind pădurea prin „curătură” sau scoțînd mărăcinii cu tîrșița, făcînd prin tîrșitură pămîntul bun arat cu plugul, la început din lemn, apoi din lemn cu colțu de fier și, tîrziu, aproape de vremea noastră, în întregime din fier.

S-a folosit de timpuriu asolamentul, rotația culturilor și îngrășămintele naturale purtate cu carul, ori îngrășatul pe loc prin mijlocirea

staulului mutat ici colea, pe porțiuni unde oile stau câte 1—2 săptămîni în „zăcatoare”. Pămîntul era desțelenit cu plugul tras de boi, de vaci sau de cai.

Asolamentul era împărțit de obicei, pe baza tipului de *trei brazde*, în trei parcele, în care se însămînța pe rînd: grîu, ovăz și mei, în locurile mai fertile semănau și orz. Începînd cu secolul al XVIII-lea, locul meiului, numit în sat „mălai mîințăl”, a fost luat de porumb, care a devenit plantă cultivată pe suprafețe aproape egale cu cele însămînțate cu grîu.

Dacă pe primele două tarlale se seamănă cereale, cea de-a treia tarla era rezervată furajelor: trifoi (mai rar lucernă) și fîn, iarbă naturală. În al doilea an culturile se schimbau: locul grîului îl lua trifoiul, urmat apoi, în anul următor, de porumb sau ovăz. Sistemul trienal al culturilor s-a folosit abia în secolul XX. Pînă atunci se folosea sistemul bienal. O parte din locul care rămînea sterp era lăsat să se „hodinească”. Un lucru cert în agricultura satului este folosirea îngrășării pămîntului care, la Cărsău, s-a făcut de foarte mult timp. La acestea i-a silit însăși natura solului care, în cea mai mare parte, este argilă și calcar, pămînt „șuai”, „creț” sau „roșu”, în graiul local. Necesitatea stringentă a folosirii gunoierului de grajd i-a silit să crească un număr însemnat de vite cornute, oi multe și porci; cai și capre în număr mult mai mic.

În condițiile agriculturii din trecut lucrarea pămîntului nu putea fi concepută fără animale de tracțiune: boi, vaci, cai. Creșterea productivității agriculturii era condiționată de creșterea animalelor și invers.

Cînd satul Cărsău era împărțit în superior și inferior, cu gospodării răzlețite prin poieni, fiecare gospodar își avea locul de arătură lîngă casă, ceea ce ușura îngrășarea și lucrarea terenului.

Soiurile de grîu băștinașe erau: grîul roșu, grîul alb și grîul tuns. Între cele două războaie mondiale s-au introdus, alături de cele băștinașe, soiul „Cenad” și „Ötvös”, folosite pînă la trecerea agriculturii private la agricultura cooperativizată unde, pe baza analizei solului, s-au introdus alte soiuri cu un randament sporit de productivitate.

Porumbul, mai des semănat la Cărsău, pe baza practicii îndelungate era porumbul „dinte de cal”, porumbul roșu „bumbileu” sănătos, care da făina de mălai de cea mai bună calitate. Din ea se coceau turte, pîini de mălai și servea la prepararea mămăligii sau la îngrășatul porcilor.

Intercalat prin lanul de porumb s-a cultivat dovleacul pentru semințe de ulei și hrana animalelor, fasolea și sorgul sau tătarca pentru confecționarea măturilor necesare în gospodărie. Mălaiul a fost ani de-a rîndul pîinea cea de toate zilele a familiilor sărace, iar în anii cînd grîul era atacat de grindină, neghină sau mană, pentru tot satul, cum a fost în 1925 și 1927. Pentru a ajunge pîinea pentru familie, deseori

se amesteca făina de grâu cu cea de mălai. Pîinea avea un gust dulceag, dar se fărâmița și se usca repede.

Astăzi nimeni nu folosește în alimentație decît pîine din făină de grâu de calitate bună. Porumbul este folosit numai la îngrășatul animalelor și în hrana păsărilor. În anii „răi”, loviți de calamități naturale, se folosea pentru pîine și făina de secară sau orz. În deceniul al 3-lea și al 4-lea din acest secol s-a folosit multă pîine de cartofi.

Floarea soarelui, cunoscută sub numele de „ruje” sau „rujoancă” a luat o extensiune mai mare începînd cu anii următori celui dintîi război mondial, dar nu se cultiva separat, ci mărgeana mai ales lanurile de porumb. Uleiul de dovleac, verde și gras, era preferat uleiului „limpede”, de floarea soarelui, considerat mai puțin hrănitor. La oloștile locale, se utiliza aproape în exclusivitate sămînța de dovleac.

În intravilan se rezerva loc pentru cînepiște, unde se însămînța cînepa și, mai rar, inul. Fiindcă din cînepă se făcea îmbrăcămîntea familiei și podoabele casei, cultivării cînepii i se acorda o atenție sporită, pămîntul se afina și îngrășa în mod deosebit. Tot aici se cultivau, pe porțiuni mici, cartofii, pentru familie și ludăile (dovlecii albi comestibili) și tot felul de legume. Cel mai tîrziu și-au găsit locul cuvenit în grădini roșiile, care azi ocupă locul de cîpătii. În trecut creșteau sălbatic, mărunte, prin lanurile de porumb și nu li se acorda nici un fel de atenție. În prezent, grădinii de legume i se acordă în sat o grijă deosebită ca și loturilor personale pe care se aplică o agricultură intensivă, după toate regulile agrotehnice: arături adînci de toamnă, îngrășăminte naturale și de fabrică abundente, prășit de cîte trei ori, stropit cu zeamă bordelează pentru a preveni mana în grădini.

În agricultura satului, lucrările pămîntului au urmat un drum ascendent, dar metodele moderne care au adus sporuri însemnate de recoltă s-au folosit tîrziu, odată cu introducerea mașinilor agricole. Pînă în pragul agriculturii socialiste, semănatul s-a făcut cu mîna, variînd după felul seminței. Griul se împrăștia cu pumnul plin din făcărița legată peste pieptul semănătorului. Trifoiul se semăna „de pe deget” din vas; cînepa „pe trei degete”; porumbul „rar” din degetele rîrite.

Semănatul în rînduri s-a făcut cel dintîi la porumb prin al doilea deceniu al secolului nostru cînd s-a introdus și prășitul cu plugul de sapă. Pînă atunci prășitul s-a efectuat în întregime manual, pe grupe de „săpași”. Pentru plivitul grîului se folosea „oticul”.

Recoltatul grîului s-a făcut, pînă prin a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu secera, de către fete și femei numite „secerătoare”, în urma cărora flăcăii — mai puțini — legau grîul în snopi. De atunci a rămas expresia „a săcera” sau „pe vremea secerii” care dura săptămîni de-a rîndul.

S-a generalizat apoi recoltatul grîului cu coasa, dar termenul de „săcerat” a rămas. La recoltatul grîului cu coasa s-a simțit nevoia organizării lucrătorilor pe echipe de trei: cosașul, care era bărbat,

mununcheșul, fată sau femeie și legătorul, de obicei bărbat, dar și băiat de vîrsta adolescenței. La sapă și la seceratul păioaselor participa întreaga familie, din răsăritul pînă după apusul soarelui. Dimineata, în zori, se făceau legăturile cînd grîul era încă umed de rouă, ca să se poată împlăti și să nu se sfarme spicele. Cantitatea de legători se socotea în funcție de starea și calitatea lanului de grîu, dar și de forța de muncă disponibilă. „O coasă” completă mijlocie își pregătea legători de 6—7 cruci la zi. La această operație participau toți și se sfîrșea odată cu dispariția boabelor de rouă, pe la orele 6 $\frac{1}{2}$ —7, cînd mama aducea prînzul, ca să rămînă apoi și la muncă.

În timp ce coasașul bătea coasa, ceilalți acopereau legăturile pentru a le menține umede. Mama, dacă și-a adus copilul mic, îl așează la umbră.

Cosașul tăia grîul pe postate mai scurte sau mai lungi, pe direcția de inclinare sau pe „firul vîntului”. Brazda răsturnată pe lan era strînsă cu secera în mănunchi, pe care-i lega cite 5—6, strîns în snop, legătorul. Cînd acesta era un bătrîn sau un copil, mănunchieșul îi întindea legătoarea deschisă cu spicul spre dreapta. Această operație continua — cu o scurtă pauză pentru masă — pînă seara, cînd „se lăsau umbrele”. Apoi snopii se adunau în clăi, cite 15 snopi alcătuiau un „călcii” și două „călcii” alcătuiau o „cruce” avînd astfel 30 snopi. Călcîiul avea și el forma de cruce și așezarea snopilor în grămadă cerea deosebită grijă deoarece spicele trebuiau apărute de încolțire în cazul că erau ploii. Era vorba doar de pîinea cea de toate zilele a întregii familii.

Snopii de la bază se așezau pe lat, pe vîrfurile holdei, iar ceilalți se clădeau peste ei, cu spicele spre înăuntru, îmbricate cu grijă, unele peste altele. Snopul din vîrf se numea „popă” și era strîns în părți cu legătură dublă de paie ca să reziste vînturilor. Unii gospodari erau atît de iscușiți în clăditul clăilor încît acestea puteau sta timp îndelungat în țarină, fără ca boabele să se altereze.

Pînă prin 1925, o cruce avea 22 snopi și numai după aceea s-a stabilit numărul snopilor la 13 și apoi la 15. Raționamentul era justificat că se expuneau mai puțin snopii ploilor și se aprecia mai exact cantitatea de grîu care la o cruce cu snopi mari, la treierat da în jur de 100 kg.

Astăzi recoltatul grîului nu se mai face nici cu coasa, ci cu combinele Gloria, astfel că, nu peste multă vreme, tehnica tradițională a seceratului va fi dată uitării.

Pînă prin 1924—1927, treieratul grîului, secarei, orzului și ovăzului se efectua acasă, în aria gospodăriei, cu caii, începînd din august. De la această etapă de muncă a răsărit în graiul local expresia „călcatul grîului” sau „pe vremea călcatului”. Se spune că s-a folosit cîndva și îmblăciul, unealtă formată din trei părți: toporiște, grumăjor de curauă și îmblăcel. Se îmblătea snopul și colniță de unde, apoi, boabele erau

strinse și vînturate. Călcatul grîului cu caii dura timp îndelungat și oamenii se într-ajutorau.

Aria se pregătea din timp, curățindu-se de pajiște și nivelindu-se. Snopii se așezau cu spicele înăuntru, în formă de cerc, caii — cîte 4 — erau conduși de „mină cai” din centru, cu ajutorul unui ștreang și îndemnindu-i cu biciul. Întîi, îi purta la pas, apoi la trap pînă ce se zdrobeau o parte din paie. Apoi lucrătorii cu furcile scuturau paieile mărunțite și „le scoteau din arie” făcîndu-le căpiță. Caii continuau să alerge acum mai ușor peste cantitatea de grîu rămasă mai puțină. Cînd „se scoteau” ultimele resturi de paie se strîngeau boabele grămadă și se treceau prin vînturătoare numită „ciur”, unde se separa pleava de boabele rămîneau curate. Se măsura apoi cu „brădia” (banița) și se puneau în saci; cîte opt brădii formau un „câbel”. Brădia dreaptă avea capacitatea de 15 l, iar un câbel — 120 l, în greutate, câbelul cîntărea în jur de 100 kg, greutatea fiind determinată de calitatea grîului.

Grîul se depozita în podul casei, fie pe vatră, fie în coșuri tronconice de nuiele. Mai tîrziu s-au realizat lăzi de fag, hambarele. Între cele două războaie mondiale, oamenii mai înstăriți și din cei mai umblați și-au construit magazii numite „găbănașe”, unde, pe compartimente, păstrau grîu, secară, ovăz, orz, tărîțe, făină.

Între 1925—1962 grîul se aduna în arii comune și se treiera cu batozele. La Cărăsău nu s-a folosit în această formă de lucru intrajutorarea, ci plata (risul) s-a făcut în natură, a 11-a, a 12-a sau a 13-a, cînd batoza venea cu întîrziere.

În acest răstimp, agricultura a luat un avînt deosebit. Îngrășet din abundență, producția era foarte bună la grîu. Individual sau asociați oamenii aduceau îngrășăminte naturale de la Tinca, Salonta și chiar de la Arad. Anul cel mai rodnic a fost anul 1953 cînd s-a obținut 83 de vagoane de grîu pe întregul sat, iar anul 1935 a fost cel mai sărac, hotarul fiind atins de grindină și rugină.

Batozele erau minate de locomobile (cazane) cu aburi, folosind pentru încălzit lemne date de proprietarul stogului. Fiecare gospodar își avea stogul lui, mare sau mic, pe vatra curățată în prealabil. Strînsul grîului s-a făcut în sat întotdeauna sub formă de intrajutorare, asociindu-se cîte 5—6 care. Pe fiecare car se încărcau cu ajutorul „rudelor” de cărătură, cel mult trei cruci. Snopii se legau pe car cu ruda de mijloc, strînsă de cele laterale cu funiile cu scripeți numiți „roțițe”.

Stogurile erau lungi, de formă prismatică, spre vîrf snopii erau așezați ca țiglele pe acoperiș, ultimele două rînduri de snopi alcătuiind „creasta”. La arie, stogurile se clădeau două cîte două, față în față cu distanțele necesare pentru a fi ferite de incendii și cu ciubere de apă la îndemînă pentru stingerea unui eventual incendiu.

După treierat grîul era selectat cu „triorul”. În sat existau pînă nu demult, șase trioare acționate de mină. Proprietarul se deplasa de la un locuitor la altul, plătindu-i-se în natură, după învoială.

Porumbul se culegea fără păpuși, de către membrii familiei sau în asociație pe vecinătăți. Adus acasă se depozita în pătule sau poduri ca să se usuce. În trecut, la sfărîmatul porumbului se folosea sfărîmătoarea simplă, de mină, făcută din tablă groasă cu dinți. Sfărîmatul se făcea toamna tirziu sau iarna în clacă. Astăzi au mașini manuale sau electrice pentru sfărîmarea porumbului și se efectuează la nevoie, numai de către membrii familiei.

Cartofii se păstrează în gropi ca și sfecla de nutreț, ridichile și morcovii. Așezate pe un strat de paie, cartofii înveliți și pe deasupra tot cu paie, sînt acoperiți cu un strat gros de pămînt, de unde sînt scoși primăvara. Pentru consumul necesar în timp de iarnă, cartofii se păstrează în saci, în cămară, deoarece gospodăriile nu dispun de pivnițe.

Inventarul agricol local. Tehnica agricolă în condițiile de existență a satului vechi, s-a dezvoltat foarte încet. Pe parcurs de secole unele unelte agricole au rămas neschimbate: sapa, furca, grebla, secera, coasa, plugul, tileaga și carul. Țăranii, din tată-n fiu, cu aceste unelte au smuls pămîntului puțină hrană pentru familie. Alături de ele, meșterii satului au născocit și unele instalații tehnice ingenioase, care să le ajute să prelucraze produsele obținute cu ajutorul uneltelor de muncă. Acestea au fost la Cărsău rîșnițele, pivele, oloștile, șușnicile; mori de măcinat nu și-au construit deoarece nu sînt ape curgătoare. Dispariția unora și perfecționarea altora dintre ele începe odată cu apariția mașinilor agricole și a industriei moderne.

Astfel, semănatul și prășitul manual al porumbului ca și plugul cu grindei de lemn a dispărut odată cu introducerea în circuitul lucrărilor agricole a mașinii de semănat și a plugului de sapă în deceniul al treilea al secolului XX. Tot în această epocă dispar oloștile și morile de apă, înghițite de morile cu valțuri; călcatul grîului cu caii este înlocuit de batozele tot mai numeroase. Acestea, la rîndul lor, dispar sub ochii noștri, în fața mașinilor aduse de mecanizarea agriculturii. Dispar batoza, plugul de fier, semănătoarea, fiind înlocuite cu combina, tractorul și semănătoarea mecanică. În curînd toate vor constitui piese de muzeu etnografic.

Odată cu dispariția uneltelor agricole tradiționale, toată gama terminologiei respective din vocabularul activ al agriculturii se va depozita în vocabularul pasiv, ca termeni arhaici, ne mai avînd acoperire de conținut. De aceea consemnăm în cele de mai jos o parte din terminologia agriculturii arhaice.

Plugul, tileaga și grapa au jucat un rol primordial în gospodăria țărănească. La început în întregime din lemn, plugului i s-a atașat treptat fierul lung și fierul lat. Ultimul plug în întregime din lemn mai exista nefolosit pînă prin 1925 la Mîndru Gheorghe-Ghica din Cărsău. Privit în ansamblu plugul avea trei părți: grindeiul, coarnele și pieptul. Pe grindei era montată cormana (cotmanul) cu fierul lat, cu talpa (bîrsa) și fusul, care ajuta plugul să fie lăsat mai adînc în brazdă. În fața

pieptului, fixat cu un jug de grindei, se afla ciorosglanul (fierul lung), lăntșorul și cocoșul prin care se lega tileaga cu ajutorul potingului.

Tileaga (cotiga) avea osia, ruda, schimboaia și roțițele inegale. Schimboaia da direcția roților pe brazdă și „băga plugul pă mai mare sau pă mai mic”, după cum schimboaia sau mutătăul era mutat într-una din găurile din ruda tilegii. Tileaga se fixa la tingea cu cîrligul la creștișă, trasă de cai. În partea de jos, tînjaua avea o întăritură, o placă de fier numită pleviță, iar sus, altă placă numită cătușă, unde se prindea jugul cu cuiul.

Grapa avea șase grindei de lemn prinși unul de altul cu două policioare. În grindei se aflau 42 colți de fier. În vremurile vechi colții erau făcuți din lemn de corn. Grindeii exteriori erau mai lungi, la capătul lor era un fuștei de fier sau de lemn numit hărmăsar, pe care luneca un inel de care se agăța tînjaua (la boi) sau creștișa (la cai). Cu un cîrlig de păducel, omul dirija grapa pentru nivelarea arăturii, după necesitate.

Morile și măcinatul. În trecut ca și azi, în sat n-au existat mori. Măcinatul s-a făcut, veacuri de-a rîndul, la morile de apă de pe Criș, destul de numeroase, de la Borz la Ginta. De obicei se măcina la moara din Suplac, numită „la Pana” fiindcă era ușoară ca o pană, „la bătrînele” de la Sînicolau, moară pe care inundațiile din anii 1921—1923 au distrus-o, Crișul luînd-o pe valuri în miez de noapte, cu morar cu tot. Morarul și fata au fost salvați la Tinca, dar moara nu a mai fost reconstruită. Mori de apă, dintre cele mai vechi, se află în Urviș și Soimi.

Astăzi, oamenii macină grîul la morile mari, moderne de la Ginta și Belfir. Porumbul îl macină la morile acționate acum de curent electric la unele din gospodării, la C.A.P. Multă vreme s-au folosit rîșnițe, despre care se va mai vorbi.

Ca o concluzie la acest punct, la Cărsău, cerealele de cîpătii au fost și sînt grîul, porumbul și ovăzul. Orzul se cultivă rar, iar secara nu se mai cultivă decît în cadrul C.A.P. pentru nutreț verde.

Dintre plantele furajere cultivate, mai răspîdit este trifoiul, în tarlale neînsemnate lucerna, iar în cadrul C.A.P. s-a introdus borceagul, iarba de Sudan și ghizdeul.

Creșterea animalelor

Cea mai importantă ocupație a locuitorilor, după agricultură, a fost creșterea animalelor. Numărul mare de animale pe care le avea fiecare, constituia un titlu de mîndrie pentru gospodăria lui. Ele erau necesare atît pentru lucrarea și îngrășarea pămîntului, cît și pentru vînzare, lapte, carne și ouă. În condițiile orînduirilor trecute, animalele erau sursa unică, aproape, de cîștigat bani. Se mai adăuga și faptul că pășunea era suficientă, iar pe timpul feudalismului, în schimbul taxelor de pășunat date domniei, se puteau folosi locurile de pădure rară, poienile și văile, iar porcii puteau fi trimiși la ghindărit în codrul din hotarul satului.

Cele mai răspândite animale au fost oile; ele se înmulțeau mai repede și se întrețineau mai ușor. Produsele lor erau, în totalitate, valorificate în casă sub formă de brânză, caș, carne și lână. Sumanele, cioareci, cojocul, bitușa, straițele, covoarele sau țolurile erau făcute din lână. Urmau ca număr vitele cornute, vaci, mai cu seamă; bivolul nu s-a întâlnit la Cărsău decît în deceniile din urmă. Familiile înstărite țineau cîte una sau două perechi de boi; caii s-au sporit mai cu seamă între cele două războaie mondiale cînd s-au intensificat transporturile mai lungi de lemne la gară sau pe piață, pentru vînzare.

În 1948, de pildă, erau în localitate 138 de cai și 228 de boi de tracțiune, multe vaci și viței. Dintre vaci, 45 de perechi erau folosite la jug. Existau trei cirezi de vaci, una de boi, o stavă de cai și trei turme de oi, însumînd un număr de 1 000—1 500 capete și cca 150 capre.

Pînă în deceniul al cincilea erau numai vaci mari, albe de soi unguresc. Dar cei mai căutați erau boii cu coarnele mari, larg arcuite, ca o coarnă de cerb. Pentru prăsilă, erau cumpărați, de asemenea, tauri albi, întreținuți de primărie. Încet, încet, s-au infiltrat vacile roșii, mici de munte, dar care n-au rezistat. Începînd cu anii 1955—1960 predominantă devine rasa Siementhal. În 1962, la cooperativizarea agriculturii, rasa albă tradițională dispăruse. Astăzi, atît în gospodăriile individuale, cît și în C.A.P. sînt numai vaci de rasă Siementhal.

Păstoritul practicat era, ca și astăzi, cel local-agricol. Dimineața vitele merg la pășune, iar seara se întorc în gospodărie. Vitele sînt păzite de păstori (ciurdar, căprar, păcurar, porcar, stăvar) plătiți în natură și în bani. Înainte erau plătiți numai în natură, după învoială. Porcarul și păcurarul se aleg în adunarea obștească dintre candidații anunțați pe bază de firguială, iar ciurdarul și stăvarul se alegeau la Sîngeorz, în același mod.

Astăzi, pășunatul începe la 1 mai și se încheie „cînd pică neaua”. În trecut pășunatul începea odată cu venirea primăverii și dura pînă la „apucatul postului Crăciunului” (15 noiembrie).

Dezavantajul pășunatului la Cărsău consta în faptul că țarina se întinde în jurul satului, iar pășunea este pe dealuri, la distanțe mari, de 3—4 km, la care se adaugă lipsa de izvoare. Fîntînile sînt în văi, iar vitele vin aici „în zăcătoare” și la adăpat. În viitor, însă, acest neajuns, întâlnit de veacuri, va fi înlăturat prin construirea barajului planificat în acest cîncinal.

Nu trebuie uitat însă faptul că, pînă în primii ani de după cel dinții război mondial, păstoritul nu era colectiv, ci individual, vitele erau pășunate de copii de vîrstă școlară sau de tineri pînă în pragul înșurătorii, căci nu frecventau școala. Noaptea, caii erau duși la pășune de fiecare în parte și împiedecați de picioare cu „fiarele”, care înainte aveau lacăt, ca să nu fie furați de lotrii. Sistemul acesta de piedică se numea „fiare cu buchie”. Toamna, caii se priponeau în țarină pe tarlalele cu otavă. Turmele însă înainte cu 4—5 decenii nu veneau în sat

seara, ci rămîneau în staur (staul). Aici păcurarul își avea coliba, stîna. Laptele muls se da cu rîndul fiecăruia, după numărul oilor. La zece oi, de pildă, aveai zece lapți și ridikai cantitatea respectivă cinci seri la rînd. Prelucrarea laptelui se făcea acasă de femei, care pregătea din timp chiagul necesar preparării cașului.

Brînză se păstra numai în vas de lemn de brad numit local „ghiob” și nu puțină. Produsele lactate la Cărdășu nu s-au comercializat niciodată. Acestea erau consumate în casă, ca unul din principalele alimente, alături de slănină (clisă) sau pîine. Populația săracă era lipsită de lapte. În timpul verii avea lapte de la capră sau cirdișorul de oi pe care-l avea, iar iarna primea de la cei care aveau vaci de lapte, sub formă de ajutor.

Cel mai bun păcurar în istoria păstoritului local a fost Rotar Dumitru a Cionghilii, care de mic copil a stat în urma turmei păzind-o cu grijă și vindecîndu-și oile de tot felul de boli, în afară de căpială. Era în același timp un rapsod popular, povestitor neîntrecut de basme, legende, colinde, balade, cîntece, descîntece și vrăji.

Din toamnă pînă în primăvară, folosea turma la îngrășatul locurilor de pe coastele dealurilor, mutîndu-și staulul în fiecare săptămînă și avînd coliba mobilă, pe roate. Păstoria a deprins-o de la părinți, iar bunicul său, Măcinic, participase la revoluția lui Avram Iancu, unde pornise tot de la turmă.

La Cărdășu păstoritul de pendulare sau transhumanța nu s-a practicat.

Astăzi sînt în gospodăriile personale 250 vaci la pășune în afara tineretului contractat cu statul, tineret crescut „la iesle” în gospodărie; turma de capre are un număr de 78—80 capete, cea de porci 860, dintre care peste 200 scroafe de prăsilă, în gospodăriile țăranilor individuali; există 6 perechi de cai.

Pășunea s-a raționalizat pentru a satisface cu iarbă animalele tot timpul verii. În 1976 a început pe parcele mari cultivarea ierbii de Sudan pe bază de ogor și îngrășăminte azotoase.

Vitele C.A.P. sînt duse primăvara în tabără, unde stau pînă toamna, iar turmele de oi au saivanul în aria pășunii, aproape de sursele de apă.

Albinăritul

Această indeletnicire s-a bucurat tot timpul de atenție deosebită. Aproape fiecare locuitor a avut acasă cîteva „coșnițe” de albine, din scîndură, scorburi sau papură. Mierea era obținută prin uciderea stupului toamna, cu pucioasă, rămîinînd roi.

În prezent nu mai sînt stupi primitivi. Stupari ca, Costea Ioan, Costea Dumitru, David Ioan, Ianoș Ioan, Fincean Moise, posedă știu-beie sistematice, pe care le duc, sezonier, la „păstorit” în diferite col-

țuri din țarina sau pădurea satului. Posedă mașini centrifuge pentru a separa mierea pe care o contractează cu statul întregindu-și bugetele familiei în mod simțitor.

Pomicultura

Dintre pomii fructiferi, cel mai răspândit este prunul, urmat de păr și de măr. Nucii sînt mai puțini, nepriindu-le solul argilos; vișinul a avut mai multă căutare în trecut. Celelalte specii cresc în număr mai redus: piersicul, caisul și gutuiul.

Au existat și livezi întinse în țarină, unele din ele persistă și azi: pruniștea lui Petrițaș, a Gheorghichii, a lui Ghica și a Albului.

În urbariul din anul 1772 se pomenesc livezile mai mari, în afara gospodăriei, într-o „conotație specifică”. Locuitorii de atunci: Sim Gheorghe, Ianoș Ioan, Rotar Irimie, Mîndru Onu, Colța Onu I, Colța Onu II, Colța Micoară, Guț Toader, Guț Lup, Martin Dumitru, Cadar Ioan, Rotar Dumitru, Tîrle Vasalie, Tîrle Gheorghe și Ungur Gheorghe posedau cîte 1/4 jug de livezi de pruni, pentru care erau datori să facă prestație cîte o zi și să plătească fiecare cîte 3 florini și 3/4. Urbariul e întocmit de Francisc Nagy și Mihail Pop de Sylaghi, care întocmiseră conscripția întregului sat pentru impunerea robotei.

În solul local, prunul nefiind pretențios, crește foarte bine. Cel mai căutat dintre soiurile de pruni, era prunul bistriț, deoarece fructele lui se uscau pe „șușnice” și se conservau astfel pentru a fi consumate în zilele de post din cursul săptămîinii, dar mai cu seamă în postul Crăciunului și al Paștelui. Prunele roșii erau folosite pentru țuică, iar albuțele, alături de bistrițe, și pentru magiun, numit local „miere de prune” fiind consumată ca aliment căutat de populație. Magiunul era fiert în cazan de aramă și păstrat în oale de pămînt numite „hîrboici”.

Se uscau și perele sau merele tăiate, pe lasa șușnicului, dar niciodată în cuptoarele de pîine. Perele Sîntămării, mici și foarte dulci, uscate, se fierbeau iarna și mustul lor era folosit cu mămăligă, în care caz, mămăliga se numea „mămăligă cu lapte de bou”. Merele uscate se împărțeau copiilor cu ocazia colindatului la Sîntoader și Sfinți.

În prezent, prunul cel mai răspândit în sat este prunul roșu, pentru țuică, și prunul albuț. Prunul bistriț a degenerat. Nu se fabrică majun decît în cazuri rare, deoarece s-au schimbat condițiile de viață economică.

Soiurile tradiționale de peri erau: părul Sîntămării, părul codiș și părul pietros, ale cărui fructe se păstrau în stare naturală toată iarna în pleavă, în griu sau tărițe. Soiurile de păr cultivate azi sînt superioare, ca de exemplu rainglothele, folosite în familie pentru consum și conservate sub formă de compoturi, iar merele se păstrează în stare naturală.

În 1963 s-au pus bazele livezii de meri pe o suprafață de 50 ha, în Dealul Drăganului, care aduce un venit apreciabil C.A.P.-ului.

În afara acesteia, locuitorii posedă în curțile și grădinile proprii, cîte 1—2 meri procurați din sectoarele pomicole de stat: ionathan, parmen, auriu etc.

Pînă la cooperativizarea agriculturii în 1962, în țarina satului se aflau mulți peri sălbatici. Aproape fiecare țaran își avea în holda lui cîte un asemenea păr. Din aceste pere se făcea înainte vreme oțet, punîndu-se să fermenteze în ciubere mari, iar merele pădurețe, necomes-tibile, le păstrau în gropi, de unde le scoteau primăvara dulci și mălăiețe.

Vișinul este puțin răspîndit, iar cireșul îl întîlnim rar, ca și piersicul și caisul, deoarece nu le priește solul.

Vița de vie s-a răspîndit în sat numai în ultimii 50 de ani. Pînă atunci nu exista viță de vie la nici un gospodar. Cel mai răspîndit sistem de cultivare a viței de vie este vița pe spalier, în grădina și curtea casei. În țarină și-au întemeiat livezi pe suprafețe mici, un număr neînsemnat de locuitori. Soiurile cele mai răspîndite sînt: concorde, spova, delevar, tămîioasă etc., în stare naturală, nealtoită.

Din struguri se scoate vinul de casă, din resturi țuică.

S-au făcut încercări repetate de a cultiva vița de vie din soiuri superioare, dar fără rezultat.

Privit de sus, de pe unul din dealurile apropiate, satul apare umbrit de mulțimea pomilor, cu casele albe, curate, ca într-o uriașă livadă, iar primăvara, cînd este nins de flori, totul se transformă într-un colț de rai.

Foarte buni gospodari, cărsășanii au trăit totuși multe veacuri în condiții economice grele, generate de orînduirea feudală. Pămîntul pe care-l muncea nu le aparținea și, aproape toate produsele muncii lor, erau date proprietarului de pămînt sub formă de nonă, taxe, zile de robotă, la care se adaugă tot felul de amenzi și pedepse.

La Cărsău, așa cum s-a văzut, pomii fructiferi au avut în toate timpurile o mare extindere. Fructele fiind un aliment de bază erau conservate sub formă uscată. Uscatul lor se făcea exclusiv pe șușnice.

Șușnicul era o instalație simplă. Peste o groapă adîncă de 70—80 cm, lungă de 2—2 1/2 și potrivit de lată, se adăugau la suprafață pereți de cărămidă nearsă sau de nuiele lipite cu pămînt, înălțați de cca 30—40 cm. Peste acești pereți se așezau lese de nuiele. Unele șușnice aveau cîte două lese suprapuse. Jos în groapă se aprindea focul, de obicei din bușteni groși de lemn sau din material lemnos cu putregai pentru a produce fum. Fumul se filtra prin leasa mai deasă de dedesupt care oprea funinginea. Purificat, într-o oarecare măsură, fumul își continua drumul prin leasa superioară, pe care se așezau fructele. Fumul ajungea călduț, la fructele coapte, rumenindu-le. Operația începea, de obicei, pe la 10 august și se încheia odată cu cele mai de

toamnă fructe coapte, focul fumega zi și noapte, fructele, la început, se umflau, apoi se subțiau și se zbiceau câtinel, după care se așezau în coșuri de nuiele, în podul casei.

*
* *
*

Pînă în 1852 locuitorii se împărțeau în două grupe: iobagi cu drept de strămutare și jeleri, cu sau fără casă, dar toți muncind din greu în casele lor pline de lipsuri și nevoi. Dările erau plătite după bunul plac al stăpînului și, pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, diferă de la un an la altul.

În 1770 satul poseda spre folosință 9, 4/8 sesii iobăgești, în care erau socotite intravilanele în suprafață de 112 1/2 metrete de Pojon (1 jug = 2 metrete); 239 1/2 jug. pămînt arător și 111 jug. finaț. Pentru acest pămînt aveau să efectueze la domnie, 521 zile robotă cu animalele, 1 042 zile robotă cu palmele; să plătească nona din tot felul de produse, la care se adăugau 49 florini taxă pentru intravilane, să transporte și să taie 10 stj. de lemne, să dea 10 măsuri de unt, 20 cocoși, 20 pui și 120 ouă.

Peste doi ani, adică în anul 1772, cînd satul cuprinde 49 coloni și 37 jeleri, sesia rămîne tot de 9 și 4/8, intravilane sînt 161, pămînt arător 306 jug., finaț 150 jug. Robota cu vitele rămîne ca mai înainte, de 521 zile cu animalele, ceea ce înseamnă că numărul colacilor cu vite de muncă a rămas același, doar robotele cu palma au sporit la 1 726, deoarece a sporit numărul jelerilor stabiliți în localitate.

În 1759, în sat existau 78 boi de tracțiune impuși la robote cu carne. Existau 100 de gospodării. Din cei 100 de locuitori posedă cîte 4 intravilane fiecare, iar doi locuitori nu au intravilane. Cel mai întins intravilan de 120/150 stj. îl are Popșe Matei, iar cele trei intravilane ale lui Mîndru Dumitru au dimensiunile de 100/146 stj.

În afară de taxe și robote, mai dau domniei 192 pui de găină, 960 ouă, 12 gîște, 12 rațe, 4 pîrchițe, 24 saci și 96 măsuri de unt.

În 1769, în constatarea încheiată cu prilejul vizitației canonice se specifică, printre altele, că sătenii dau 27 florini pe lună pentru Casa de război și 13 florini pentru Casa comitatului. Existau trei poduri pentru care dădeau 8 stînjani de lemne. Pentru podul de la Holod, dau alți 11 stînjani de lemne. La podul de la Mădăras au datoria să transporte, la cîte doi ani, 16 buc. de lemne lungi.

Mai trebuiau să întrețină armata.

Există 1818 cible de pămînt arător, finațe pentru 721 care de fin, au pădure de glandifere în care pot îngrășa 3 000 porci împreună cu Ursadul și Cheșa.

Au lemne de foc și pentru construcții.

Prestau robote pentru capitlu în natură: cîte 6 zile la defrișări în pădurea Holod, transportul a 59 stînjani de lemne la Oradea; transportă băuturile de la crișmele din Rontău și Uileac și, tot felul de cereale provenite din nonă.

Confecționează cercuri pentru vase pe care trebuie să le transporte la Oradea.

Culegeau și transportau hameiul (fructul de curpen) la berăria de la Rontău.

În sat exista o crișmă la care vindea Martin Gheorghe, căruia i se plătește lunar 2 cvartale de grâu, 30 creițari și, pentru fiecare chilvă vîndută, 2 groși.

Plăteau stăpînului ca taxă 182 florini pe an, 3 cocoși, 8 giște, 8 rațe, 130 pui, 650 ouă, 16 saci și 65 măsuri de unt.

Stăpînul avea alodiu (pustă) pentru porumb pe care-i lucrau locuitorii satelor din jur.

La crișmă se vindea și țuică; oamenii își puteau vinde băuturile proprii de la Sf. Mihai pînă la 31 dec.

Pentru măcelărit plăteau 2 florini pe an.

Nu aveau moară. În sat exista o familie de țigani fierari, Cristian Moga.

Pentru ghindărit se plăteau 3 creițari pentru un porc. Nu se puteau tăia lemne.

Am redat mai sus cîteva extrase din registrele de dare față de stăpînul pămînturilor, pentru a se vedea obligațiile multe și diverse pe care le aveau de plătit iobagii. Uneori aceste obligații erau peste puterile lor și ca să scape de pedepse corporale sau de închisoare, mulți dintre ei fugeau, iar alții haiduceau, așa cum am mai arătat.

Obligațiile devin mai statornice, după punerea în aplicare a patentei imperiale din 1766 prin care se pune stavilă abuzurilor stăpînilor de pămînt. După anul 1800, taxele și celelalte obligații variază foarte puțin de la un an la altul, în funcție de fluctuația populației.

În conscripția din 1801, în vatra noului sat comasat, se află 107 capi de familie și 13 intravilane virane. Pocșe Vasile și Bercea Vasile sînt paznici domeniali, în timp ce Rotar Gheorghe este cîrciumar, scutiți de unele obligații, prin funcția pe care o ocupau. Ceilalți locuitori sînt impuși cu 110 florini și 40 creițari taxe, au de efectuat 1790 zile robotă, de plătit 10 stj. lemne, 10 măsuri de unt, 20 cocoși, 20 pui, 120 ouă și 24 saci, la care se adaugă taxele de măcelărit, de răscumpărare a viteilor pe care trebuiau să-i predea și pentru cele 4 cazane de fierț țuica.

Numărul vitelor de tracțiune, în anul 1800 era: 78 boi; în 1801, 74 boi; în 1800 robotele se ridică la 2 058, iar în 1801 scăzînd numărul vitelor de jug, prin vînzarea a patru boi de către iobagi, robotele scad la 1 790 zile cu animalele și cu palma.

În anii 1803 și 1804 taxele rămîn, cu diferență de 1 florin și 40 creițari, aceleași: 109 florini și 40 creițari față de 110 florini și 40 creițari în 1801; populația devenise acum mai statornică. În sat existau acum 86 boi, impuși cu 312 zile de robotă; în 1804 sînt 82 boi care prestează 260 zile robotă deoarece numărul boilor a scăzut. A crescut, în schimb,

robota pălmașilor la 1244 zile în 1804, față de 1151 în anul anterior, foștii proprietari de boi intrînd în rîndul jelerilor.

S-a arătat structura pe care o căpătase noua țarină și pășunea satului.

În sat, mai circulă încă între bătrîni cei mai vîrstnici, expresia „cînd a ieșit lanțul” și „lănțașii” „au tăiat duleană”. Prin „lănțași” se înțelege inginerul cadastral care a măsurat și parcelat locurile. Tăiatul drumeagurilor (duleul) printre proprietăți s-a făcut între 1832—1936, după o nouă reînnoire a reglementărilor urbariale. În acest timp apar parcelăria de pămînt de cîte „un duleu” avînd fiecare cîte o denumire dată de localnici: duleul Ciurii, unde proprietarul respectiv avea sesia cea mai mare, duleul Mihului, duleul Bidiuleasca etc.

Și în acest secol productivitatea agricolă se menține la un nivel scăzut, uneltele de lucru sînt rudimentare, plugul de lemn, numai cu brăzdarul de fier, tăia brazda la suprafață, iar asolamentul trienal abia își făcea loc, alături de cel bienal.

Cu o economie naturală închisă în care trăise, satul se dezvoltă foarte încet, deosebiri în sinul comunității sînt nesemnificative; satul a rămas pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea cu o țărănimie aproape omogenă, strivită de tot felul de obligații față de stat și față de activitatea capitară, trăind în condiții grele, în case sărace și măcinată de nevoi.

În a doua jumătate a secolului trecut, lucrurile se schimbă într-o oarecare măsură. Iobagii devin proprietari pe sesiile lucrate pînă atunci ca iobagi. Jelerii, numeroși la Cărsău, nu pot trăi însă din limba de pămînt pe care o aveau. Acum începe, în viața satului, o stratificare a țărănimii. Cîteva familii, cum au fost: Mermeje Toma, Iagăr Gheorghe-Pupu, Puscău Petru, Cartiș Diduța, ajung foarte înstărite, cu suprafețe mari de pămînt arabil. O parte sînt sau devin mijlocași, dar cei mai mulți rămîn țărani săraci, nevoiți să lucreze pămînt „în parte”, la șes, sau să intre argați pe moșiile contelui St. Tisa (Ghioroc) Capdebo (Talpoș) etc., cum a fost cazul familiei Martin Petru. Setea lor neostoită de pămînt n-a fost satisfăcută nici prin reforma agrară din 1921, rămînînd încă mult timp robii ai pămîntului.

Rare au fost cazurile cînd cineva din sat își angaja slugă sau că lucra pămîntul cu muncă salarizată. De obicei, se lucra la sapă și la recoltat pe vecinătăți, cu împrumut, sau pe neamuri. Nimeni n-a dat pămînt în parte la Cărsău, deoarece forța de muncă era suficientă de cele mai multe ori în propria familie. Claca se efectua la autoritățile locale: primar, pădurar sau văduve și bătrîni.

Între cele două războaie mondiale, producția agricolă crește simțitor. Apar mașinile agricole, asolamentul trienal se generalizează, se folosesc intens îngrășămintele. În criza economică din 1929—1933 recoltele n-au preț, lipsesc banii și, oamenii iau drumul Bucureștiului de unde se reîntorc fără nici un ciștig. Locuitorii Fincean Mihai

și Găvruta Gheorghe n-au cîștigat nici atîta cu cît să se înapoieze acasă cu trenul, ci au venit pe jos din capitală, timp de 28 de zile.

Între 1934—1938 economia satului ia din nou avînt. Sporesc vitele. Aproape toți locuitorii dispun de atelaje complete. Războiul și concentrările cauzează daune serioase agriculturii; căruțe și cai sînt rechi-zitionate, bărbații concentrați.

Anii care au urmat, începînd cu 1946, sînt anii din ce în ce mai prosperi pentru locuitorii satului. În 1948 existau la Cărășău 69 căruțe cu cai, 45 care trase de vaci și 114 care cu boi.

Structura economică a satului trece prin transformări fundamen-tale în anii socialismului. Plenara C. C. al P.C.R. din 3—5 martie 1949 marchează un moment de răscruce în istoria agriculturii. Începe dru-mul tehnicii agricole moderne. Țăranii săraci și mijlocași întemeiază în 1959 întovășirea agricolă pentru a putea să lucreze cu mașini agricole moderne. Tot în acest an se desființează impozitul în natură, cotele progresive, aplicate în anii anteriori. În locul acestei forme de impozit se instituie sistemul contractărilor cu statul în condiții avantajoase pentru locuitori. Se desființează chiaburimea, ca ultimă formă de ex-ploatare în sat.

Convinși că noile forme de muncă în agricultură dau rezultate mult mai bune pentru toți, în 1962 ia ființă cooperativa agricolă de produc-ție. În locul proprietății private asupra mijloacelor de producție, ia naștere proprietatea colectivă asupra acestora. Primul președinte al C.A.P. este ales Mindru Lazăr. Din motive economice, în anul 1963 C.A.P. Cărășău se unifică cu C.A.P. Petid.

Această cooperativă agricolă de producție dispune azi de 1552 ha pămînt arabil și 739 ha pășune. Suprafața arabilă este lucrată de 760 fa-milii care dispun de 1860 brațe de muncă, din care 932 sînt din Petid și 928 din Cărășău.

Au rămas necuprinși în sectorul cooperatist 14 familii cu proprie-tate individuală și 30 familii de țigani.

Cu toate greutățile inerente începutului, C.A.P. a urmat, în cei 15 ani de existență, un drum ascendent. Astfel, dacă în 1963 prețul unei zile-muncă era de 6 lei, în 1973 se ridică la 12 lei, iar în 1974 la 15,60 lei.

Planul de producție pe anul 1977 este 700 ha cu grîu, 628 ha cu porumb, 170 ha cu in.

Cea mai bună recoltă de pină acum a fost în anul 1976 cînd s-au obținut 1 870 kg grîu la ha și 2 030 kg porumb la ha.

Cunoștința datoriei și interesul oamenilor muncii de a obține cît mai bune rezultate, a crescut an de an. La acestea au contribuit, în mare măsură, și cursurile agrozootehnice, cursurile de reciclare a factorilor de răspundere și conferințele pe teme agricole. Inginerii, dr. Ion Borceanu, profesor la Inst. de agronomie din Timișoara, Iuliu

Ilieș, Corneliu Sabău și Ion Ionaș au întocmit cu competență de specialiști planurile de producție, au coordonat lucrările de sezon, fiind în permanență alături de muncitori pe ogoare. Dr. Ion Borceanu a studiat compoziția chimică a solului, a experimentat eficiența culturilor de soiuri diferite și a pus bazele livezii de meri din Dealul Drăganului, plantind peste 10 000 de pomi.

Sectorul zootehnic, aflat de câțiva ani sub îndrumarea ing. Gheorghe Trif, dispune de 193 vaci cu lapte, 40 juninci, 10 boi, 110 viței, 50 cai, 12 mînji și 500 oi.

În anul 1976 s-au livrat statului 12 tone carne, 1 100 hl lapte de vacă, 1 tonă lînă pe bază de contract, 20 hl lapte de oaie, pe bază de contract.

Cointeresarea personalului din zootehnie a crescut, manifestînd mai mult interes pentru îngrijirea animalelor.

Se remarcă prezența permanentă la datorie a ing. Gheorghe Trif, a tehnicienilor Stela Lazăr, Florian Popa și a unor îngrijitori ca Dumitru Iağăr, Ilie Cartiș, Ilie Ianoș, David Ilieș.

Baza materială a C.A.P. s-a lărgit și consolidat, dispunînd azi de 4 grajduri, iar al cincilea se află în construcție, cu o capacitate de 100 vaci. Construit din cărămidă, este prevăzut cu instalații moderne pentru hrană și curățenie. La Cărsău este aproape terminat un saivan modern, cu o capacitate de 1 600 oi. Saivanul vechi se află în pășune. Mai sînt 4 pătule pentru porumb, două magazii de cereale, o moară de urlău, două ferăstraie de tăiat scînduri.

Transporturile la distanțe mari se fac cu cele trei camioane și cu o remorcă cu tractor, conduse de șoferi localnici.

În cultura mare lucrează 881 cooperatori, mai ales femei și oameni vîrstnici. La grădinăria C.A.P. lucrează 15 cooperatori și 32 cooperatori lucrează în zootehnie.

Un ajutor material și de îndrumare s-a primit tot timpul din partea partidului și statului, cu fonduri bănești necesare completării șep-telului de vite, construcțiilor, dotări cu mașini agricole, tractoare, semințe de soiuri de înaltă productivitate și prin numirea specialiștilor necesari în toate sectoarele agricole: 2 ingineri, 1 medic veterinar, 1 tehnician zootehnist, personal calificat de birou.

S.M.A. deservește cooperativa agricolă cu mașinile agricole necesare: tractoare, semănători, combine „Gloria”, mașini de balotat și tocat, remorci etc.

Pînă acum, au condus cooperativa, în calitate de președinți, tovarășii: Mîndru Lazăr (Cărsău), Broștean Pavel, Fiterău Florian și în prezent Tocuț Ioan (Petid).

Comitetul de partid comunal, Consiliul Popular în frunte cu primarul Sferdeanu Moise, a ajutat, îndrumat și colaborat efectiv cu Comitetul de conducere al C.A.P. urmărind în permanență bunul mers al

gospodăriei, prosperitatea ei și ridicarea continuă a nivelului de trai al locuitorilor.

Saltul calitativ al economiei agrare făcut de locuitorii Cărsăului în anii construcției socialiste este fără precedent. Plugul a fost înlocuit cu tractorul, secera și coasa cu combinele. Agricultură înăpoiată a satului de altădată a devenit o agricultură mecanizată. Priciperea și interesul oamenilor, nivelul de cunoștințe în ramura agro-zootehniei aplicate fie în propria lor gospodărie, fie în gospodăria comună, îi ajută să obțină recolte record. Aplicind straturi adânci, îngrășind solul cu cantități masive de îngrășăminte naturale sau chimice obțin astăzi, numai de pe loturile personale pe care le au, cantități de porumb egale sau aproape, cu cantitățile ce le obțineau pe fostele proprietăți private.

Veniturile obținute prin muncă în C.A.P., pe diferite șantiere din țară, prin contractări de animale cu statul, a ridicat la un nivel necunoscut înainte, starea materială a locuitorilor, fapt care i-a ajutat să-și construiască, în anii socialismului, case noi, moderne, cu aspect urban.

În fața evidenței, o parte din locuitorii neocooperativizați, au intrat pe parcursul anilor, în rîndul cooperativizatorilor; ceilalți, individualii, continuă să-și lucreze loturile primite în schimbul pămîntului pe care l-au avut în țarina satului, la Olcea, Călacea și Ucuriș, apelînd și ei la ajutorul S.M.A. sau C.A.P., cărora le solicită mașini agricole în perioadele de însămînțare și recoltare, convinși de eficacitatea mecanizării și de rațiunea modernizării lucrării pămîntului.

III. GOSPODĂRIA ȘI LOCUINȚA TRADIȚIONALĂ

Căruia dintre cine s-a născut la țară, nu-i vine deseori în minte imaginea luminoasă a gospodăriei țărănești și cine nu se gîndește cu drag la această vatră, unde și-a petrecut anii fericiți ai copilăriei. Ea este primul nostru leagăn, școala unde am învățat graiul dulce al mamei, microuniversul intim care ne-a implantat sfîntul sentiment al dragostei pentru pămîntul strămoșesc. Bunele moravuri, dragostea de muncă și de oameni, gustul pentru ordine și frumos, pentru tot ce este drept și înălțător, demnitatea și omenia, izvorăsc din această vatră. Mare sau mică, bogată sau săracă, ne-a rămas ca o icoană sfîntă, imprimată în suflet. O purtăm în noi pe toate drumurile întortocheate ale vieții, legați de ea prin fibre ancestrale. Ea cuprinde în sine toată plenitudinea expresiei „acasă la noi”, era așa... și „acasă” ne simțim întotdeauna bine căci e o parte din inima noastră.

Gospodăria țărănească oglindește, de cum o vezi, omul, starea lui economică, spiritul lui de organizare, ocupația lui de bază. Și acest om, oricare ar fi el, rămîne legat de gospodăria lui prin munca sa de o

viață, prin năzuințele și idealurile pe care și le-a făurit, creînd această uzină cu rosturi plurifuncționale.

Gospodăria țăranului este și rămîne încă o unitate economică de mare însemnătate; de înzestrarea ei depinde nivelul mai ridicat sau mai scăzut de trai al tuturor din familie. De aceea, construirea locuinței a fost întotdeauna pentru țăran o preocupare primordială, pe același plan cu nevoia de hrană și îmbrăcăminte. În casa lui, omul s-a simțit mai slobod și mai fericit.

În tradiția locului oricine își întemeia o familie nouă, era dator să-și facă și casă nouă, nu într-un an sau doi, ci „într-o viață”. Astfel că, fiecare generație era cîntărită de obște și din acest unghi de vedere.

Pe parcursul anilor care s-au scurs, la Cărăsău s-a putut întîlni, pe măsura puterii economice și a gustului fiecărui „rînd de oameni”, mai multe tipuri de gospodării: gospodăria deschisă în secolele trecute, gospodăria cu ocol și arie și gospodăria cu curte, închisă dar și cu arie⁶.

O gospodărie la Cărăsău, de orice tip, cuprinde: *casa de locuit, grajdul pentru vite* (poiata), *cuptoriștea, cotețul pentru porci și păsări, coșara* (pătulul), *fîntîna* și, uneori *găbănașul* (magazia de cereale).

a) Gospodăria deschisă de tip vechi

A fost dominantă secole de-a rîndul pînă după ce s-a sfîrșit primul război mondial și avea anumite caracteristici.

În jurul ocolului, foarte larg, erau amplasate construcțiile, casa, poiata, colnița și cotețul, fiecare separat. Rareori exista bucătăria de vară, numită cuptoriște. Întreaga gospodărie era înconjurată cu gard înalt din nuiiele de carpen împletite des pîntre parii de stejar înfipti în pămînt. Sus are o gardină peste care se așeza streșina de paie pentru a fi ferit de intemperii. Bine lucrat, întărit pe la mijloc cu un briu dublu de nuiiele ca un drenar, gardul rezista ani îndelungați.

În fundul ocolului era așezată casa cu fața la drum; grajdul se afla perpendicular pe direcția străzii, aproape de uliță, în față, în partea opusă era colnița pentru car și cuptorul de pîine acoperit, lîngă el colnița pentru lemnele tăiate. Grămada de crengi de foc stă afară în ploaie și vînt. La unele gospodării se afla și bucătăria de vară (cuptoriștea) în acest caz, cuptorul de pîine era construit aici.

Întreaga gospodărie era construită din lemn de gorun sau de cer. Cele mai multe construcții aveau acoperișul înalt, țuguat, în formă de prismă triunghiulară sau piramidală. În secolul al XIX-lea acoperișul — mai ales la casa de locuit — începe să fie făcut din țiglă mică, procurată de locuitorii satului din cărămidăriile ca la Talpoș, Tinca sau Gînta.

Caracteristic pentru acest tip de gospodărie veche este lipsa din curte a fîntîinii cu cumpănă; fîntîni în curte se aflau doar la doi locuitori înstăriți: Mermeje Toma și Cartiș Petru Sumaru. În localitate se

⁶ I. Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, București, p. 58.

aflau 13 fântini publice, toate cu cumpănă și în uliță, pe care le foloseau locuitorii apropiați. Fiecare fântină avea nume: fântina lui Albuț, fântina Ciobanului, a Didii, a Sîii, a Cioncului, fântina Gheorghiciei, a lui Teodoroc, fântina școlii și fântina de la Cantarig, fântina lui Pelac, a Popului, a Dolii și al lui Onoc.

Locuitorii din Deal, coborau vitele la Cantarig și Teodoroc; pentru casă duceau apa cu câni și vase speciale cu fund dublu, purtate-n spate. Aceste vase se numeau ciubilee.

Dintre aceste fântini bătrîne mai sînt: fântina de la Cantarig, fântina Sîii și e pe cale de dispariție fântina lui Teodoroc din fața casei locuitorului Dumitru Oprea.

Astăzi, fântina cu cumpănă se află rar, existente în pășune, pe Valea de Izvoare și Vălcuță: fântina Lanchii, fântina din Vălcuță, de ciment, de la Hută și din Valea de Izvoare — cea mai veche.

În curînd vor dispărea și acestea, odată cu apariția lacului de acumulare de pe vale.

În prezent, cu excepția locuințelor din Deal, toate gospodăriile din sat au fântină „cu roată” în curtea casei, zidite cu piatră sau cu bur-lane de ciment, lîngă casă. La gospodăriile din Deal întîlnim cîteva fântini în care se adună apa de ploaie, deoarece aici lipsesc cu desă-vîrșire izvoarele, apa freatică fiind la foarte mare adîncime. Totalul fîntinilor cu cumpănă se ridică la 312, existența lor în gospodărie ușu-rează mult munca locuitorilor. Unii dintre ei, prin instalarea motoarelor, utilizează apa lor la irigatul grădinii și la baie.

b) Gospodăria cu curte dublă

În urma schimbărilor social-economice, după făurirea României Mari, perspective de viață nouă se deschid pentru țărani. Crește pu-terea lor economică și, ca urmare, această realitate se va resimți și în compoziția gospodăriei țărănești. Se naște un nou tip de gospodărie, cu două curți: ocolul și aria, însă într-o arhitectonică nouă.

Gardul din nuiiele dispărea încetul cu încetul și în jurul gospodăriei se face gard de scînduri; dispuse orizontal între stîlpi, apoi vertical prinse pe stîngii de legătură, numite rigle.

Din fundul curții, casa de locuit se mută perpendicular și aproape de uliță, grajdul îi ia locul, paralel cu strada. Alături de casă, cupto-riștea, paralelă cu strada, se generalizează. Poarta de la intrare din leasă de nuiiele este înlocuită cu poarta de scînduri de brad, cu stîlpi masivi de stejar, încrustați cu figuri geometrice (soare, semicercuri, ovale) cu inițialele numelui proprietarului, cu acoperiș înălțat din șindrilă, sau mai jos, dar mobil, pentru a se putea intra cu carul cu fîn. Se fac pătule (coșeri) de porumb, întii din nuiiele, apoi din lețuri de brad. Apar găbănașele atașate de cuptoriște, colnița de lemne, cuști pentru păsări și fîntina cu roată. În spatele grajdului este aria, locul unde se depozitează nutrețul vitelor: jireada, căpițele de fîn, cocenii de porumb.

În fundația construcțiilor nu se mai folosesc pietrele de râu, ci piatra zidită, adusă din carierele de la Șoimi, frumos așezată în zidul suficient de înălțat ca talpa casei să fie ferită de umezeală.

Materialul de construcție rămâne tot lemnul, dar birnele dintre șoși se înlocuiesc cu cărămidă nearsă. Acoperișul de paie dispăre, fiind înlocuit peste tot cu cel din țiglă mică. Cele din urmă case cu paie au dispărut între 1927—1930 (Mîndru Gh. Ghica, Ungur Ion — Grăunța). Acoperișul are acum două ape: frontonul triunghiular, doar la unele case se păstrează „cioncul” rudiment al fețelor de la acoperiș, dispărute. Acest tip de acoperiș este la începutul perioadei la fel pentru toate construcțiile, suficient de înalt pentru fuga apei. Mai târziu, frontonul triunghiular s-a modificat, acoperișul revenind de la forma prismatică, pentru că fiind bătut de ploi se deteriora.

c) Gospodăria cu curte închisă și cu curte semi-închisă

În ultimele două decenii au apărut, în localitate, locuințe cu curtea închisă, dar și construcții de tip semi-închis. Gospodăriile cu curte închisă se întîlnesc într-un număr din ce în ce mai mare. La aceste locuințe, curtea este împrejmuată de jur împrejur, mai mică și cu mai puțin soare. Casa este întinsă în lungul uliței, cît lățimea intravilanului. Poarta de intrare e cuprinsă sub acoperișul casei, spațiul servind, în unele cazuri, pentru adăpostirea carului. Paralel cu casa a rămas grajdul, care, din trei încăperi a ajuns la o singură încăpere. Într-unul din capete s-a amenajat spațiu de locuit — cuptoriștea. Pe ambele părți casa se unește cu grajdul, prin alte construcții mai mici: lemnăria, cup-tor de pîine, cămară, găbănaș etc.

Acest tip de gospodărie este ca o celată alunci cînd se închid cele două intrări de la sacă și grajd.

Alături de tipul gospodăriei închise, se întîlnesc tot mai des gospodării cu curtea semi-închisă. Casa e la stradă, cu fațadă de vilă, cu fundația în formă de cot. Numai grajdul are intrarea pe sub acoperiș. În prezent, cotețul păsărilor și al porcilor se mută în curtea din spate, rezervată, mai nou, păsărilor. Aria ne mai avînd vechea funcționalitate, a devenit a doua curte.

Ca și aria, cuptorul de pîine nu mai are importanța de dinainte și este neglijat, pîinea fiind procurată de la oraș.

Curtea casei este mai luminoasă decît la gospodăria închisă și, de obicei, asfaltată și cu cîte o grădiniță de flori sau boltă de viță de vie sădită pe lîngă casă.

În prezent, paralel cu lemnul, se folosește în mare măsură cărămida, betonul armat și piatra de marmură sau mozaicul. Acoperișul e peste tot în patru ape, țigla e mare, așezată cîte 15—16 rînduri, pentru a avea înclinarea necesară scurgerii apei, dar și pentru a da proporționalitate construcțiilor.

Gardul de la stradă la gospodăriile închise a dispărut, iar cele cu case tip vilă au porți și garduri din fier forjat, restul gardului rămânând din scinduri așezate vertical, cu rigle fixate în stâlpi de beton.

Grădina este împrejmuată cu gard din sîrmă împletită, pentru lumina și aerisirea plantelor.

N-au dispărut încă cu totul gospodăriile din perioada precedentă, numărul lor fiind însă foarte mic, deoarece construcțiile noi au invadat întregul sat. Construcții intermediare se mai pot vedea la familii fără urmași: Supărare Gheorghe, Colța Ioan, Găvruța David.

Casa și interiorul casei țărănești

Arhitectura și tipul gospodăriei țărănești au fost influențate de condițiile social-istorice, de puterea economică și gustul proprietarului, așa cum s-a arătat. Casa și anexele ce compuneau gospodăria veche de tip deschis erau în întregime din grinzi cioplite în patru fețe, încheiate la colțuri în creștătură, ca o cunună bine încheagată; aveau acoperișul din șindrilă sau din paie, înalt și țuguiat pentru scurgerea rapidă a apei.

Casa avea două odăi, mai rar trei, camera și, prispa sau tîrnațul, deschis sau semiînchis. Una din camerele casei se numea tindă, iar cealaltă „casa mare”. În tindă era vatra, numită și caminiță, unde se făcea focul, care se înălța pe hornul larg, terminat în pod cu băbură, care ferea acoperișul să nu ia foc. În tindă locuia familia aproape întreg anul.

Aici, pe lângă pereți se aflau, ca mobilier, două paturi înalte de fag, în mijloc masa și în spatele ei lada, lângă caminiță lavița groasă din stejar. În stînga ușii, la intrare, era etajera (podșorul) pentru vase; pentru șezut se găseau suficiente scaune joase, rotunde sau dreptunghiulare, cu sau fără spate, cioplite simplu, uneori însă cu spătarele sculptate cu figuri.

Casa mare era, de obicei, camera de la stradă, locuită doar iarna. În restul anului era camera curată unde se aflau paturile împerinate pînă-n grindă, lada de zestre lângă masă, soba pentru încălzit; pe pereți, un șir de icoane sau farfurii — talgere — încununate cu ștergare frumoase. Sub grindă, cununa de grîu, în jurul icoanei Maicii Domnului și sus, rudarul, cu hainele de duminică; vigurile de pînă, ștergarele, fățăritele se păstrau în ladă.

Atît tinda, cît și „casa mare” erau luminate prin cîte trei geamuri mici, în exterior aveau încuietori de lemn numite „table”. Pentru iluminat sta la îndemînă opaițul (șterțul) cu feștila îmbibată în seu de oaie; mai apoi a apărut lămpița de perete cu petrol, fără sticlă.

Ușile de stejar sau de fag erau zăvorîte cu cheie de lemn, numită local „cherdreleie”, iar noaptea se baricada cu o chingă transversală.

Din tindă se ieșea în tîrnațul sprijinit pe săgeți ca niște coloane, terminate în capiteluri de lemn. La unul din capetele tîrnațului (pris-

pei) era cămara, iar la celălalt capăt, patul, unde dormeau vara sau iarna, unul din bărbați, pentru o mai bună pază.

Șura sau poiata era adăpostul vitelor mari. De formă dreptunghiulară, avea, de obicei, trei încăperi: camera intermediară se numea șopru, de unde se repartiza nutrețul pe obloanele ce stau deasupra ieslelor din care mîncau animalele. Uneori nutrețul se păstra în pod, de unde se da jos în șopru după necesitățile.

Foarte puțini gospodari aveau șuri pentru nutreț. Cei mai mulți țineau nutrețul afară, fără frică de stricăciune, căci era meșteșugit construit în căpițe sau în jireadă, în curtea din spate, numită arie. Mai departe de locuință era sușnicul, unde uscau fructele pentru iarnă.

Planul casei, la gospodăria dintre 1920—1960, tot cu ocol deschis, rămîne același: tinda și casa mare, dar se înmulțesc casele cu trei camere. Sînt așezate cu tălpile pe zid înalt de piatră și nu mai sînt construite în cheotori, ci din tălpi solide de stejar, din șoși, între care se umplu pereții cu văioagă (cărămidă nearsă).

În interior apare mobila cumpărată din piață; paturile au „suci-toare”, cozleul (șifonerul) ia locul lăzii de zestre care se mută pe prispă; masa, din scîndură lată, cu sertar mare sau cu ladă, e înlocuită și ea cu masa vopsită, de brad, apar scaunele trapezoidale cu spate. Pe rudar se înșiră fățărițele, ștergarele și sacii ca să fie „la vedere”.

Părnele cu pene de găină, apar acum înflorite cu pene de gîscă în fețe de șifon; lipideiele cu „vrîste” sînt înlocuite la rîndul lor cu cearcaferi groase cu alesături în război, prinse în *chitua* și dantele.

Dispare din tindă vatra cu foc deschis, în locul sobei simple sau a sobei cu plită are picioarele de pămînt și cotruță pentru pisici, apare soba mai mare de tuci cu ler. Ici și colo se mai văd paturile vechi de fag, în tindă. Apar pe prispă ghivece cu mușcate. Tîrnațul (prisa) continuă să aibă aceeași funcționalitate, doar cămara capătă o mai mare extindere. Podul casei rămîne încă magazie pentru cereale. Dacă în gospodăria tradițională *cuptoriștea* era exclusiv făcută pentru cuptorul de pîine, și uneori, și pentru rîșniță, între cele două războaie mondiale, ca și azi, devine casă reală de locuit. Cuptorul de pîine este scos într-o cameră anexă, unde se țin cloștele. Vatra este și acum tot din pămînt bătut și murluit.

Văruite cu alb sau mai des cu alb-albăstrui, locuințele lasă privitorului o impresie plăcută. În interior, ornamentația tradițională se păstrează, adăugîndu-se sub grindă oglinda mare. Tavanul e din scîndură albă de brad peste grinzi transversale pe care se sprijină *cornele* (căpriorii) de la acoperiș. Longitudinal, pe sub grinzi, trece grinda tirant care dă mai multă rezistență clădirilor.

Numai în această perioadă apare la Cărsău *găbănașul* pentru păstrarea făinii sau a cerealelor, iar coșara (pătulul) capătă dimensiuni mai mari (e așezată pe tălpi înălțate pe piatră, cu șoși și șipci dese, acoperită cu țigle în loc de paie).

Ferestrele se măresc și capătă geamuri duble, iar ușilor, lângă canaturi, li se pun ochiuri de sticlă.

Iluminatul se face cu lampa de petrol atârnată pe perete sau de grindă, cu sau fără policandru. Nu există încă camere și instalații pentru baie.

În gospodăria țărănească modernă, casa apare puternic ancorată pe fundație, din marmură sau piatră cioplită. Anexele rămân cele obișnuite dar într-o arhitectură nouă. Sînt case cu un mare număr de camere (4—6—7 camere), apare camera de baie, mobila se modernizează și ea, padimentul este de scîndură sau parchet, sus, tavanul este tencuit, iar mai nou, turnat din beton.

Ca întotdeauna, locuința la Cărsău nu are nici astăzi pivniță, cu excepția gospodăriei lui Duma Teodor.

În ultimul timp întreaga atenție a locuitorilor este îndreptată spre construcția locuinței pe care o doresc mereu mai modernă, modificînd-o și restructurînd-o, compartimentînd-o. Pereții nu mai sînt lipiți cu pămînt sau humuiți, ci tencuiți cu mortar de var, gips și ciment. Interioarele sînt zugrăvite cu gust, iar exterioarele finisate într-o gamă policromă.

În afară de școala nouă, nici o locuință încă nu este etajată.

Casa țărănească modernă domină prin masivitate, prin proporții, în dauna grajdului care nu mai are aceeași funcționalitate ca înainte vreme.

Acoperișul construcțiilor noi nu este simplu ca al timpurilor anterioare, ci cu o schelărie bogată, cu grinzi și propte de susținere sub căpriori.

În interioare, pe lângă mobila de oraș se văd covoare, preșuri, sobe emailate, sobe cu petrol și electrice, frigiderul, televizorul și ne-lipsitul radio. Farfuriile sau blidele au fost scoase de pe peretele zugrăvit, ștergarele și-au găsit loc în dulapuri, alături de vigurile de pînză. Pînă și locul paturilor s-a schimbat. De lângă pereți, au trecut în mijlocul dormitorului în care, de altfel, nu doarme nimeni.

Din totalul de 327 locuințe existente la 5. I. 1977 la Cărsău, 85% sînt construite în ultimul deceniu. Dintre acestea 281 sînt electrificate și 46 neelectrificate încă.

Gospodăria avansată, existentă în Cărsău de astăzi, oglindește puterea economică, bunăstarea crescîndă a locuitorilor, lupta și năzuința lor de a obține zi de zi un spor de civilizație și confort potrivit stadiului de dezvoltare generală a societății românești contemporane.

Mobilierul și rosturile lui

Mobilierul gospodăriei țărănești îl întîlnim peste tot în casă: în camere de locuit, în tîrnaț, cămară, cuptoriște, în șură, în găbănașe și chiar în podul casei.

În tinda casei vechi, de cum intrai, puteai vedea pînă prin 1950, masa, măsuța, scaunele, scăunulele mobile, lada, stelajul pentru vase (etajera), podișorul înfundat care a înlocuit vechiul blidar, iar într-un colț al tindei, lingurarul, vatra sau caminița, cuptorul de diferite tipuri și, lîngă perete, paturile.

În camera de oaspeți: paturile imperinate, lădoiul sau scaunul lung cu spezeză, masa acoperită cu fățărită, șifonierul, rudarul.

În cămară era hambarul pentru făină, ciubărul pentru varză, *ghio-bul* (putina) cu brînză, bidonul cu untură, ruda pentru slămina afumată, albia și troacele de copt, piua de sămînță, jilăul de curechi, cofa sau suștarul pentru muls.

În pod te întîmpinau coșurile pentru fructe și urlău, războiul, urzitorile, virtelnița, socala, duse la adăpost pînă iarna.

Dar cîte nu se pot vedea pe lîngă casa țaranului gospodar? Căproiul și ciubărul de lăut, măsuța sau butucul de bătut hainele cu maiul, lopata de piine, drîglul și ijojul pentru curățat cuptorul de piine.

La început piesele de mobilier erau puține, simple și rudimentare, dar odată cu evoluția societății și a cerințelor vieții de familie, mobilierul s-a perfecționat, s-a diversificat; meșterul popular a îmbinat utilul cu frumosul în așa măsură, încît multe din aceste obiecte au devenit adevărate bijuterii de artă populară, cum au fost, de exemplu, lingurile, sărărițele, furcile de tors, lăzile, scaunele de șezătoare etc.

În afară de lăzi și hambare, tot mobilierul gospodăriei era lucrat de meșterii satului. Între cele două războaie, hambarul este abandonat și înlocuit, în gospodăriile bogate, cu găbănașul.

Fiecare piesă de mobilier țărănesc, era prețuită după gradul de funcționalitate pe care-l avea. Scaunele individuale, rotunde sau trapezoidale, erau foarte căutate pentru intensă lor utilizare în casă, curte, arie, uliță, șezătoare. De aceea meșterii le lucrau cu artă, mai ales la spezeze, cărora le da cînd formă de cruce, cînd formă ome-nească, încrustate în fel și chip cu rozete, cercuri, crenguțe de brad, linii și cruci.

La Cărsău se puteau întîlni două tipuri de mese: masa obișnuită și „măsuța” joasă, la care de obicei mînceau copiii de pe scăunalele lor rotunde din lemn de fag. Masa dreptunghiulară sau pătrată, în gospodăria tradițională, era lucrată prin cioplitură, uneori dintr-o singură „loazbă” de stejar. Unele erau simple, altora li se atașa o ladă dedesupt pentru piine. Era o masă grea și, de obicei, rămînea în tindă tot timpul.

Scaune înalte erau rar întîlnite, la masă se sta pe lada din fund sau pe lavițele de lîngă pat.

Paturile de tip vechi erau ca o ladă deschisă, largă, ca să încapă mai multe persoane, unde adesea, copiii dormeau „picioarește”. Patru picioare de stejar, cioplite cu barda, două lăturoi, chingile care legau picioarele și podul de scîndură umplut cu paie sau pănușe de porumb,

acoperite cu un cearceaf larg din cînepă, o pernă umplută cu pene de găină la căpătii, duna și țolul de deasupra, alcătuiau patul uzual din tinda casei. Aceștia i se adaugă — în casa mare — cearceaful de bum-bac, trei sau șase perne cu pene de gîscă, cu fețe brodate, cu fodră și cipcă la capete.

Scos din uz, în anii premergători ultimului război mondial, patul de tip primar e înlocuit de patul „cu sucitori”, din brad, mai scund. Mai dăinuie și azi prin bucătăriile de vară, fiind la rîndu-i înlocuită de mobila de fabrică.

Lădoiul sau scaunul lung „cu spetează”, apărut între cele două războaie mondiale în casa mare, a înlocuit lada de zestre avînd, dealtfel, aceeași funcționalitate. Avea capacul plat, speteze sculptate sau nu, dar totdeauna vopsit în galben, roșu sau verde. Lavițele au fost întotdeauna simple, din scîndură de stejar în care, prin sfredelitură, se fixau picioarele rotunde sau prismatice.

Podîșorul era un dulăpior, deseori introdus în peretele casei. În el se păstrau vasele. Astăzi a cedat locul bufetului de bucătărie.

Apa se păstra, pe timpuri, în cofă de brad, apoi în cînti și oluri de pămînt luate pe schimb de la olarii din Lehecani sau Criștior, după cum și spetele le cumpărau de la spătarii ambulanți din Valea Neagră sau le confecționau tot aceștia, în casă, după comanda gospodinei. Vasele cu apă erau păstrate pe măsută, într-un colț al tindei, acoperite cu capace de lemn sau cu ștergare groase numite „dosuri”.

Materia primă folosită de meșterii locali pentru confecționarea mobilierului popular a fost lemnul de gorun, fag, alun, plop, cireș și tei, pe care-l aveau cu prisosință la îndemînă. Cel mai des utilizat era stejarul și fagul, pentru că se despica ușor și aveau o mare longevitate. Era însă căutat cu grijă ca să nu aibă cioturi sau pete. „Tulpina fără cioturi se despică pe fir, din secure, și se cioplește ca foaia de care cu șpranțul, cu barda, se scobește cu vișeul și ghemoiul, apoi capătă formă cu mezdreaua și jilăul” spune Ion Pele, unul din meșterii vîrstnici.

Buni cunoscători ai proprietăților pe care le au arborii, meșterii aleg pentru lucru tulpinile drepte, le îndepărtează scoarța și albușul și lasă numai inima lemnului de aceeași culoare.

Cei mai cunoscuți meșteri de mobilă specifică satului vechi au fost: Toma Pocșe zis Tomașca, Ungur Gheorghe Ghica și Ianoș Dumitru — Dolica. Primul a rămas neîntrecut pînă azi. Singur, fără nimeni pe lume, a trăit pînă la adînci bătrînețe, lucrînd din bardă, ferăstrău și teslă, ciopliind lemnul cu precizie milimetrică „din ochi”, dînd cu barda fără teamă pe lîngă degetul mare. Chemat, cînd la unul, cînd la altul, cu o traistă de scule numai, cioplea mese, scaune, lavițe, paturi, atelaje, războaie de țesut, melițe etc., după trebuința fiecăruia.

Cînd alegea lemnul, îl privea atent, îl întorcea pe toate fețele să-i observe bine fibrele și nuanțele culorilor și numai după ce se încredința

că totul e bine, se apuca de lucru. Mobilierul lui trebuia să dureze „două vieți de om” și de aceea îi trebuia numai inima lemnului, „fără roșeață și putregai, căci o rod carii”. Materialul ales îl puneă în pod, pe băbură, la afumat sau la „scleme” pînă cînd devenea ca ceara. Tăiatul lemnului îl cerea gazdei să-l facă toamna, cînd „pică frunzele”. Tulpina dusă acasă se cioplea în fețe și se adăpostea de ploii.

Din răchită, plop, arin și tei, trocarii din Podușa aduceau albiile, lingurile și troacele și, tot din aceeași esență se făceau în sat căușe și solnițe.

Înainte de a se folosi, obiectele din esențe moi se ungeau cu ulei sau untură de porc și apoi se puneau la uscat pe vatră.

Cozile de sapă și coasă, furcile și greblele erau confecționate din fag, în timp ce cozile de secure numai din tulpină de carpen, iar furcile de tors, simple, din alun; pentru furca cu roată era bun fagul ca și pentru fuse, suveici și socală; țevile erau din soc; războiul de țesut era lucrat din fag, cu talpa de stejar.

Coșurile, lesele, erau din nuiele de carpen sau răchită. Din papură se făceau coșurile de pîine, uneori coșnițe de albine.

Folosind timp îndelungat, aceste obiecte de uz casnic, oamenii au cîștigat o bogată experiență și au creat în legătură cu ele un lanț întreg de datini, cum este aceea a afumării pentru dezinfectare, ungerea cu voștină (mentă de cîmp) a coșnițelor la albine pentru aroma plăcută acestora, opăritul ciuberelor, afumarea cu zdrențe a hambarelor, cu tămîie a camerelor de locuit; la talpa construcțiilor se îngropau bani; stîlpii se carbonizau în partea care se introducea în pămînt.

Scos din gospodăria contemporană, mobilierul nostru tradițional alcătuiește, în ultimă analiză, o pagină însemnată din istoria satului, un fragment din istoria culturii materiale a acestei vetre. El oglindește vrednicia mîinilor, mintea iscoditoare a oamenilor locului, lupta lor necurmată pentru a-și ușura viața și a-i dărui un pic de frumusețe, izvorîră din prisosul inimii.

Pentru a păstra acest tezaur al vieții satului de altădată, se impune ca piesele reprezentative ale culturii noastre populare să fie strînse într-un muzeu, ca să rămînă fereastră deschisă spre trecut, pentru generațiile care vor veni, și ca un omagiu pentru generațiile înaintașilor.

IV. MEȘTEȘUGURI POPULARE

La Cărsău nu există industrie, în înțelesul modern al cuvîntului. Au existat, în schimb, și există și azi, ateliere meșteșugărești: fierării, tîmplării sau dulgherii, la care se mai poate adăuga industria prelucrării cînepii și inului, a fructelor și plantelor oleaginoase. Tot la acest capitol am introdus, întîi, cîteva mărturii referitoare la instalațiile tehnice ce au fost utilizate în prelucrarea produselor agro-alimentare.

Dintre toate meșteșugurile, cea mai des întâlnită este dulgheria și zidăria; prelucrarea plantelor textile se face în fiecare gospodărie și azi, în timp ce industria oleaginoaselor a încetat să mai existe de mai bine de o jumătate de veac. A înflorit, în schimb, industria alcoolului și vor dispărea, nu peste mult timp, atelierele de fierărie.

În prezent există în sat două fierării care deserveșc pe locuitorii satului și CAP. Meșterii fierari sînt români care practică meseria de multă vreme. Neavînd însă ucenici să se califice, căci tineretul învață în școli profesionale și se stabilesc în mediul industrial, fierăriile vor înceta să funcționeze odată cu dispariția meșterilor actuali (Guț Petru și Ianoș Pașcu).

A crescut, în schimb, numărul dulgherilor, tîmplarilor și al zidarilor, meserii pe care cei care le cunosc, le practică combinat și în paralel cu munca agricolă.

Rîșnița, a precedat moara. Cea mai veche rîșniță se afla la bătrînul Costea Mitru — Tulea. Piatra acestei rîșnițe a fost adusă din locul numit Cetățeauă și se află și azi în posesia văduvei Ilieș Florica, nepoata acestuia.

Rîșnița veche era acționată manual cu ajutorul fusului, fixat cu partea de sus într-o policioară numită copișcă. Grăunțele de porumb erau introduse cu mîna stîngă prin orificiul de deasupra „pîrpîriței”, de unde erau luate de piatra mobilă și, prin frecare peste piatra fixă, de jos, făina de porumb curgea prin orificiul din față, în vas. Cele două pietre de moară erau așezate pe o platformă făcută dintr-un trunchi cioplit de stejar.

Rîșnițele, care funcționează azi în număr mare în sat, sînt acționate cu ajutorul curentului electric.

Oloiștea. În satul vechi, uleiul vegetal era folosit pe scară largă în gospodărie, și era tot atît de prețuit ca și untura de porc.

Cuprinși de lipsuri materiale și constrînși, pe de altă parte, de rigoriile religiei, duceau un regim de alimentație forțat mai mult decît jumătate de timp dintr-un an.

Porcul de Crăciun era întîlnit ici-colea, la unele familii mai cu stare, dar niciunde nu atîngea greutatea la care ajung porcii îngrășați astăzi în sat.

În zilele de post alimentele de bază erau: mălaiul (mai rar piinea), fructele uscate, varza, cartofii, aiul, ceapa și uleiul.

Pentru extragerea lui din semințele de dovleac sau floarea soarelui se foloseau oloiștile, foarte frecventate de populație de toamna pînă primăvara. Pînă prin 1925 existau în funcțiune oloiștile la Duma Moise-Sicu, Pele Vasile-Todica, Iagăr Teodor-Pelac, Cedar Mihai a Tîii. Instalația era compusă din pîuă (pivă) și teasc.

Pîua se confecționa de meșteri, din lemn de stejar masiv, cioplit în fețe. Pe fața superioară se scobeau niște găvane numite troace unde se puneau semințele uscate. Acestea se pisau cu maiuri grele, prinse

în rude (prăjini) de carpen, legate de o grindă. Omul sălta maiul prinzându-l cu ambele mâini de cuiele pe care le avea în părțile laterale.

La o puiă puteau lucra 5—6 oameni deodată, fiecare cu câte o troacă. Semințele erau zdrobite mărunț, apoi se cerneau pentru a separa cojile. Făina rezultată se frământa cu apă și devenea scrob, care se prăjea pe piatră (o lespede de marmură încălzită la foc).

Teascul era mai complicat și aici lucrau numai echipe de bărbați. Era format din doi stâlpi fixați adânc în pământ. Jos erau legați unul de altul de o talpă numită scroafă, lată de 60—70 cm. În mijloc, scroafa era prevăzută cu o scobitură cilindrică. În acest spațiu era introdusă o vadră de metal ciuruită, și în ea se așeza un scutec din pânură groasă de suman. În punga aceasta era pusă făina cernută și prăjită de semințe. În partea de jos și de sus a acestui cilindru (vadra) de metal, se așezau două capace numite fedeauă. Peste capacul de sus, venea un purec (cilindru de lemn). Deasupra purecului se puneă chingă mobilă, care cobora peste piesele dedesubt, lovită de icuri. Icurile forțau chinga prin acțiunea a doi berbeci numiți butuci, fixați într-un ax și, printr-o mișcare de rotație, izbeau chinga; aceasta forța puricile care presa punga cu materialul vegetal și uleiul rezultat curgea prin cisternă în vas. Coca era folosită ca hrană pentru vite.

Oloștiile nu se mai pot întâlni astăzi în localitate, decît sub formă de piese dezmembrate, la locuitorul Cadar Vasile, la teascul căruia presatul se efectua de sus, prin mijlocirea unui scripet, nu lateral ca la ceilalți. Generația meșterilor de astăzi este cuprinsă între vîrstele de 40—70 ani, cei mai tineri învățînd de la cei mai bătrîni din familie sau din vecini, la construcții de case, fîntîni, instituții de cultură sau în ateliere de tîmplărie. Toți se pricep deopotrivă la zidărie, dulgherie, dogărie sau tîmplărie.

Pe parcursul a mai bine de cinci decenii, meșterii de la Cărăsău au contribuit la ridicarea majorității construcțiilor noi din sat. Astfel, se poate afirma că întreaga gospodărie țărănească este creația lor înșiși, rezultatul priceperii și hărniciei lor, fapt pentru care sînt solicitați și în localitățile vecine Petid, Ursad, Șoimi, Tinca. Edificiile școlilor generale din Petid și Cărăsău, grajdurile, magaziiile, pătulele C.A.P. sînt realizate de dînșii. Iată cîțiva dintre cei mai renumiți: Pele Ioan, Guț Moise, Guț Ioan, Costea Teodor, Costea Crăciun, Iagăr Ioan, frații Guț Gheorghe și Ioan, Tîrlea Dumitru și Vasile, Bercea Vasile etc.

Cîțiva dintre localnici lucrează căruțe, războaie de țesut, furci de tors (Cărțiș Marian, Fincean Moise, Colța Teodor), alții confecționează mături din sorg (Mîndru Marian, Dunca Moise) sau fac tîmplărie, utilizînd la muncile grele motorul electric (Cărțiș Ioan, Guț Moise, Iagăr Zaharia, Guț Ioan). Nu puțini folosesc energia electrică la rîșnițele utilizate în propria lor gospodărie (Mîndru Lazăr, Ilieș Petru).

Întotdeauna s-au găsit în sat meșteri pricepuți. Unii dintre ei au fost buncii sau străbuncii acestora. Deși au trăit cu un secol înainte,

numele meșterilor de case și biserici ca: Ioan Costea-Boldi, Ioan Popa-Floaca, Gheorghe Ungur-Iedu, Iosif Costea—Sivea, sînt cunoscute și astăzi în lumea satului, ca și a altora din prima jumătate a acestui secol: Pocșe Teodor, Fincean Vasile, Iagăr Zaharia, Mîndru Gheorghe și Mîndru Petru, Mîndru Dumitru, Găvruta Gheorghe, Costea Florian sau frații Pantea Florian și Guț Gheorghe, care erau cioplitori buni, constructori de case, rotari și sculptori de porți, furci, căuce etc.

Sumanele erau lucrate cu pricepere și artă de Guț Ioan-Cioane, dar și de femeii ca Ianoș Veta, fiica celui dintîi și Ilieș Oana — a Pristuli.

La acest punct se cuvine să ne oprim o clipă la munca neobosită și priceperea femeii, muncă, de multe ori neabăgată în seamă. Și aici, ca peste tot, femeia a creat în trecut îmbrăcăminte pentru întreaga familie, fapt pentru care se poate afirma că fiecare casă își avea meșterul propriu, într-o anumită branșă. Prin mîinile trudite ale țărăncii a trecut fiecare fir de lînă sau cînepă și in, de la cules și pînă ce a devenit cămașă, ștergar, covor etc., precum firul de lînă tuns de pe oi și pînă a ajuns suman sau ițari.

Țesutul artistic, alesăturile de pînză cu ghemul și cu varga în clipe de meditație, care cere atenție, gîndire și fantezie, nu e oare unul dintre cele mai elevate meșteșuguri? Este meșteșug și artă. Desenele așternute geometric pe pînză, perfect structurate, florile care imită cîmpul de primăvară în toată policromia sa, ori stelele boltei siderale, solicită multă sensibilitate, spirit de observație și deosebit talent și, pe deasupra, muncă pasionată stăruitoare; altfel nu se pot înfiripa proporțiile, diversitatea în unitatea armonioasă de formă și culoare. Femei înzestrate cu pricepere și dragoste de frumos, au fost întotdeauna în lumea satului. O dovedesc piesele de artă casnică populară realizate în casă de mîinile lor harnice: spătoaie și poale, fățărite și ștergări, sumane, cojoace și laibăre etc.

S-a creat astfel în toate ramurile vieții țărănești o anumită tehnică de lucru și pentru a se folosi un limbaj comun, s-au născocit numeroși termeni tehnici necesari pentru a denumi obiectele sau părți din obiecte.

Prelucrarea lînii. Dintre toate meșteșugurile din industria rurală, prelucrarea cînepii are cea mai mare vechime. Ea s-a iscat din necesitatea de a se îmbrăca întreaga familie împotriva intemperiilor. Pentru aceasta țărâna-mamă trudea din răspuțeri să facă totul în casă, de la cămașă pînă la cioareci și sumane, năzuind în permanență să îmbine utilul și frumosul. Fetele învățau meșteșugul, în mod practic, în sacrul proces al muncii, izvorul veșnic al vieții. Dacă mama-țărăncă îmbrăca întreaga casă, tata avea grijă să-i pună la îndemînă uneltele de lucru: furca de tors, războiul de țesut cu toate accesoriile sale.

Mai bine de două milenii, războiul de țesut a fost mașina manuală pentru fabricarea pînzei. Ca una din cele mai importante invenții din istoria civilizației, s-a transformat și perfecționat mereu. La început avea poziție verticală, firul se învîrtea în jurul unei vergele; mai tîrziu

războiul de țesut capătă poziție orizontală, acționat de pedale. Abia în evul mediu se ivește războiul mecanic, ajuns astăzi să țese milioane de metri de pînză care îmbracă omenirea.

În sat, întreaga gamă de unelte folosite pentru facerea pînzei a fost lucrată de meșterii locali. Cîte războaie sau urzitori, melițe și sucale n-au trecut pe sub tesla și barda unor meșteri ca Teodor Costea-Sica, Teodor Colța-Calica.

Foarte numeroși termeni tehnici uzuali în industria casnică, au înfruntat veacurile: melița, piaptănul și peria, rișchitorul și vîrtelnița, urziul și războiul.

Prelucrarea inului și mai ales a cînepii și linii trecea printr-un întreg proces de transformare. Cînepa (de vară, de toamnă) se semăna din martie pînă prin mai. Culesul se efectua în clacă, vara. Era momentul cînd se cînta „Hora cînepii”. Culesul se făcea cu mîna. Fetele și femeile culegătoare, adunau firele în mănunchi, apoi în grămezi mai mari numite minuși, pe care le legau tot cîte 7—10, în sarcini. Topitul se făcea în stătăturile Crișului, variînd de la 5—6 zile, la cînepa de vară, pînă la 12—14 zile, la cea de iarnă.

Cum prelucrarea cînepii revenea femeii, ea avea grijă să participe direct și la semănat. După datină, cînepa se semăna din fățăriță de către bărbat care, cînd termina, arunca fățărița în sus, zicînd: „să crească cînepa cît mai mare”.

În cînepiște, pînă cînd răsărea, femeile aninau sperietori, numite ciuhe, pentru a o feri de păsări. De aici vine expresia: „stă ca ciuha-n cînepă”! sau „frumos ca ciuha”! În cînepă e oprit să intri cu rîni deschise căci „se obintesc”.

După topit, cînepa se uscă bine la soare.

Prima fază în prelucrarea cînepii este melițatul. Melița este făcută din fag, putînd fi mobilă sau fixă. Mănușă cu mănușă, cînepa este zdrobită cu cordenciul între felcele unde fuiorul se separă de puzdărâi. Fuioarele se trec apoi prin piaptănul mare, piaptănul mic și prin perie. Trecute prin piaptănul mare, fuioarele se separă de cîlți. Cîlții se trec din nou prin piaptăn ca să iasă tortul de sac și canurile. Vîrfurile tortului de sac trase cu mîna, dau trama.

Peria e mai deasă, mai mică, cu două brațe. Din fuioarele trase prin perie rezultă urzeala și pieriturile. Cînd operația de trecere a cînepii prin piaptăn și perie e terminată, gospodina casei are cinci categorii de cînepă: urzeala, folosită la urzit și bătut în pînză; tortul de sac pentru prosoape și saci; trama, pieriturile și canura necesare pentru bătut în prosoape, preșuri și saci. Se poate bate urzeală în urzeală sau urzeală în bumbac. De obicei în urzeală, mai de mult, se bătea trama.

În deceniul al patrulea al acestui secol, alături de furca simplă făcută din alun cu talpigă, a apărut furca cu roată. Aceasta e mai complicată, dar mai cu spor la tors. În afară de cadru, are roata, cotul, fusul, furca fusului, rotițele, cîrcelul și stringătorul. De pe fuse se adună

pe gHEME de unde se rischie pe rășchitorul mare de opt-zece palme cu rost sau pe rășchitorul mic, fără rost. Corpul rășchitorului are la capete tălpiga și cracii; este confecționat din alun sau carpen.

Firele rischiate formează o jirebie cu două subunități: numărătoare și ghiarba. O jirebie de urzeală are 12 numărături, fiecare numărătoare cuprinde 20 de gherbe, iar ghiarba este formată din trei fire. În total, o jirebie de urzeală conține 720 fire de cînepă. Jirebia de tort de sac are 8 numărături, cea de lînă, nouă numărături bune.

Fiertul și albitul jirebiilor. Jirebiile se înmoaie în zeamă de var unde stau o jumătate de zi, după care „se clădesc” în ciubăr. Deasupra lor se pune „cenușarul” cu cenușa. Toate jirebiile puse la fiert poartă numele de tort. Fiertul se face 48 de ore, după care se „lă”, apoi se clădește din nou și iar se fierb, repetat de două ori sau de trei ori, pe urmă se întind la uscat.

După ce au fost albite, jirebiile se adună cu ajutorul vîrtelniței și apoi se urzesc.

Pînă în veacul nostru, urzitorile erau fixe. Compuse din cuie prinse în spatele grajdului sau la gardul de nuiel, femeia alerga cu firul de la un capăt la celălalt capăt. Apoi urzitorile s-au perfecționat, urzoaiele au fost dispuse în cruce pe un ax mobil fixat în grinda casei. Cu ajutorul mîinii, urzitorile primesc o mișcare circulară, femeia ținînd în cealaltă mînă firele, stînd pe loc, face urzitura pe „numărătură” de la $7\frac{1}{2}$ —16, după felul spetei. Îndată ce urzitura s-a sfîrșit, „se învelește” pe războiul de țesut compus din două tălpi, două-trei suluri, brîgle, lipidauă (pedale), slobozitor, încordător, chingi, cîrlige, fuștei, vâргеle, suveică, ițe și socală.

Urzitura sau natra, se strînge pe sulul din spate, prinzînd dedesupt vârgile; cînd s-a terminat urzitul se procedează de îndată la năvăditul firelor care trec prin ițe și spată, respectînd regulile cerute de felul țesăturii.

Astfel, pentru facerea sacilor și preșurilor, se cere spată de $7\frac{1}{2}$ —8 numărături, patru ițe și patru pedale (libidauă). Cearceafurile și ștergarele se năvădesc prin spată de 9—10 numărături, fiind necesare două ițe și două pedale. Această năvăditură se zice „pînzește”. Pinza se poate năvedi în două ițe de 11, 12 sau 16 numărături, cînd rezultă pinza simplă, în timp ce la pinza cu figuri geometrice este necesară năveditura cu trei sau patru ițe de 11—16 numărături.

După felul cum se trec firele prin spată, năveditul poate fi:

a) „una bună, una rea” cînd se trec prin dinții spatei cîte unul sau cîte două fire, alternativ. Acest fel de năvedit este folosit la țesutul ștergarelor.

b) „toate bune” este utilizat la pinza cu modele pentru costume naționale. În acest caz, prin spată se trec tot cîte două fire din fiecare dinte de spată;

c) „fir în dinte” este năveditul folosit în țesutul pinzei pentru saci;

d) „în table” sau „în forme” este cerut de țesutul pentru țoluri, fățărite, cearceafuri de acoperit patul. Lății acestor produse de război se prind unul de altul printr-o dantelă numită chituș, atașându-li-se pe margini dantela de mână (cipca) cu colți.

Odată ce pînza este terminată, se albește, fiartă în leșie de cenușă, uscată și „învălită” în suluri, cu ajutorul sucitoareii, apoi așezată în ladă, șifonier sau, mai nou, în dulapuri.

În zilele noastre, cînepa se cultivă pe suprafețe neînsemnate, fiind utilizată în casă la confecționarea de saci, prosoape, ștergere și fățărite. Din lînă se țes covoarele pentru împodobit locuința.

Țesutul artistic a luat un avînt deosebit în sat în ultimii ani. Țesătoare talentate ca: Maria Costea — a Spicului, Maria Pușcău, Florica Fincean, Maria Cartiș și Maria Iagăr — Mitraș, luînd drept modele țesăturile artistice bătrînești, izvodesc în combinații inedite figuri geometrice deosebit de frumoase, alese cu lopișca și cu ghemul, cîmpuri înflorate de fondul imaculat al pînzei. Arta veche înfloarește în formă nouă în ștergări, fețe de masă sau de pernă pentru fetele lor de la oraș.

Talente anonime și modeste, desfășoară cu atenție, răbdare și hărnicie activitate de artiste, pe linia tradițională a culturii noastre populare. Muncesc tăcut, aplecate peste pînză, socotind, gîndind în camera lor de lucru unde se aude la asemenea țesut, doar bătaia rară a briglelor.

V. TRANSPORTUL

Tracțiunea animală se efectua cu carul, căruța și sania. În iernile lungi, cu zăpezi abundente, sania era mijlocul de transport cel mai frecvent. Se căra gunoiul, se duceau la morile de pe Criș și la nunțile din cișlegi. Două tălpi curbate, cioplite din inima lemnului, patru căței fixați în vișliturile din talpe țineau hopenele; în partea din față, tînjaua (creștișa) se lega de hopeniță; patru țepușe înfipite în hopenele țineau loitrele, toate acestea constituiau sania întreagă a unui gospodar de rînd.

Carul (căruța), cel mai des utilizat mijloc de transport, cu boi sau căruța cu cai. Carul are și el trei părți principale: dricurile, roțile și loitrele cu accesoriile lor; șiregile, lesele, ruda și jugul (la cai țarțamurile).

Roata, devenită cu timpul simbol artistic în arta populară, a revoluționat, în urmă cu zeci de veacuri, gîndirea tehnică. Născocirea ei a constituit o cotitură în cultura materială a popoarelor. Astăzi o găsim peste tot, cu dinți sau fără dinți, punînd în mișcare coloșii de oțel pe uscat, pe ape și în văzduh. La români, ea a prilejuit meșteșugul rotă-

riei, perpetuat adesea în sânul unei familii din tată în fiu. La Cărsău, numele de familie Rotaru, de la această meserie se trage.

O roată de car se compune din butuc (făcut din ulm), din zece spițe (la roțile din față) și douăsprezece, (la cele din spate), confecționate din salcîm sau cer, fixate, două câte două, în 5—6 foluri (obezi) strîns legate cu raful (cercul) de fier.

Dricurile se compun din osii de salcîm sau fag, legate la capăt cu plăci de fier numite morocoășe. Osiile de fier de mai tîrziu au la capăt bucșe. Peste osii se așeza inima carului și cracii; peste ele se pune podul strîns cu juguri de fier. Dricul din față are peste pod, fergheteul cu două minuși la capete. Cînd se transportau materiale lungi, inima carului se lungea după trebuință. Peste dricuri se fixează în pipe loitrele, compuse din două suluri de salcîm și din 11—12 zapi de lemn și trei fuștei de fier.

Leucile sprijină loitrele, de care se leagă, prin cîreceie, iar jos, de osii prin cuie de fixare. Pentru rezistență, în partea de jos li se pune o placă, plevița.

La căruță, cracii din față sînt lungi, legați sub inimă cu o bară numită iuhă pentru a ține ruda de la căruță sus. Tot la căruțe, în față, se atașează feleherțul, cu două hamfauă pentru prins hamurile.

Jugul era lucrat din plop; are sus breabănușul și jos policioara, unite cu două betfeie curbate, iar la capete sînt găurite pentru resteie.

Harnașamentul cailor poartă numele de țarțamuri și cuprinde: hamurile, frînele și grumăzările. Hamul are pieptar, curele de spate și de burtă, ștreanguri cu tecuș, pentru a proteja pielea. Frînele au căpățînă și curele. La deal, căruța era oprită cu opritorile numite grumăzări.

La căratul păioaselor se utilizau rudele legate de loitre cu gujbele, făcute din nuiele împletite de carpen (mai nou din fier), ruda de legat e prinsă de rudele laterale și strînsă cu ștreanguri prin mijlocirea scripeților (roțițelor).

În anul 1962 existau în sat 159 care și 71 căruțe.

VI. PORTUL POPULAR TRADIȚIONAL

Portul popular local a evoluat și s-a transformat pe măsura condițiilor sociale și economice generate de orînduirea istorică respectivă. Marile transformări aduse de tehnică, de intensificarea căilor de comerț și circulație, de posibilitățile de trai ale populației, au determinat și felul vestimentației. În acest fel, a dispărut vechiul port național local, mîndria gospodinei, din mîinile căreia a răsărit. Prefacerile inevitabile din veacul nostru l-a dus la dispariție.

Dar e bine să se știe că, pentru țăranul de aici, costumul tradițional a constituit o obligație veacuri de-a rîndul, impusă de colectivitate. Purtîndu-l țăranul își definea firea, întreaga lui personalitate, mîndria lui în zilele de sărbătoare la biserică, horă sau clacă.

Cu toate că în întreaga noastră zonă geografică-folclorică există similitudini și în privința portului popular, fiecare sat avea în el ceva specific, prin care se deosebea de cel din satele din jur. Prin anumite aspecte de croi sau ornamentație, costumul exprima în mod plastic gustul, stilul de îmbrăcăminte al localității respective. Prin modul de ornamentație diferit și mai puțin încărcat cu motive florale decît cel de la Petid sau Ursad, portul popular din Cărsău este mai luminos, mai vesel. Prin unele piese mărunte adăugate sau prin unele nuanțe de culoare, se puteau distinge vîrstele, sexele, starea civilă a fiecăruia, statutul omului în sinul colectivității.

Portul național tradițional a dispărut de mai bine de o jumătate de secol. Se mai pot întîlni costume în lăzile bunicilor, unde le păstrează ca o amintire sacră; uneori apar la nepoți pe scenele Căminului Cultural, cu prilejul festivalurilor cultural-artistice. Ca pe o peliculă de film colorat, îmi apare și acum imaginea pitorească a satului de pe vremurile copilăriei mele îndepărtate, cu oamenii lui îmbrăcați în straiele albe ca „helgea”, sub zîmbetul soarelui de primăvară.

E duminică de cireșar. Rusaliile! Sărbătoarea cîmpului încărcat de lanurile înspicate, cu maci și albastrele, sub cerul de smalt albastru, cînd Munceii abia se văd prin pulberea de aur. Ulițele sînt măturate, în casă aromă de tei plină de mireasmă, frunze de nuc și smocuri de iarbă presărată pe vatra casei. Trag clopotele. Satul se leagănă la glasul lor care se lasă pe vale, urcă peste dealuri și se pierde în imensitatea văzduhului. Oamenii ies la cîmp să-și aducă prinosul de laudă pămîntului, izvor de pline, de viață. În capul coloanei sînt bărbații, în urma lor femeile și, pe de lături, copiii, veșnic fără grijă. Toată suflarea îmbrăcată de sărbătoare. Unii dintre bărbați sînt aievea daci, parcă acum coboriți de pe Columnă. Pletele le ating umerii, mustățile sure pieptănate. Tulea, Calica, Gurane, Ghica, Leciu etc., stau gravi în fața holdelor. Cămașa albă le vine pînă la mijloc, gacile largi în pliuri mari, sînt strînse pe trup cu o curea de piele; peste cămașă, laibărul negru, iar ici și colo, pentru mai multă demnitate, cîțiva poartă sumanele peste umeri, deși e prag de vară. Opincile sînt legate peste obielele albe cu curele negre.

În holdă, grupuri de fete împletesc cununi din spice. Mamele le privesc tăcute, furate de nostalgia amintirilor. Toate sînt îmbrăcate în costume imaculate, cartea lor de vizită, oglinda priceperii și a hărniciei. Fetele au capul descoperit. Cozile lungi sînt legate peste capul tînăr și lingă cosițe și-au aninat părușenele, podoabă de sărbători, alcătuită din flori glasate și mărgelile minuscule multicolore. Poalele,

spătoiul și lăibărelul de catifea neagră cu „sclipețuri” galbene, strălucesc în soare.

Nevestele și-au învălit capul cu cîrpe cu „jură” de culoare albastră ori gri, iar vîrstnicele au cîrpe negre peste conciul făcut în ceasul căsătoriei. Bătrînele mai poartă încă cojoace cu bumbi și ciucuri și toate au în picioare sandale.

Astfel era costumele populare de vară la Cărsău, pînă acum 5—6 decenii.

Îmbrăcămintea femească

În afară de șorț, cîrpă, sandale sau cisme, întregul port femeiesc sau bărbătesc era lucrat în casă. La femei, portul de vară se compunea din spătoi, poale, lăibăr la tinere, cojoc la femeile bătrîne, sandale, cisme sau pantofi. Fetele și nevestele tinere purtau la gît o salbă numită zgardă; părușenele se întilneau numai la fete. Sumanul, flanela (mișla) și rochia de tîrg se purtau iarna.

Îmbrăcămintea bărbătească

Așa cum s-a arătat mai sus, vara, bărbații purtau cămașă, izmene largi (gacile), clop de paie, lăibăr și opinci. Iarna se adăuga pieptarul sau cojocul, sumanul de lînă, căciula de oaie, cioarecii albi, opincile, bocanci și cisme cu carîmbi tari, mai ales la tineret. La drumuri lungi se folosea bitușa din piei de oaie, lungă pînă în pămînt, fără mîneci.

Fiecare piesă poartă numele său propriu și, fiindcă ies din circuitul uzual, consemnăm o parte din termenii locali pentru ambele tipuri de costume, după cum urmează:

Poalele — parte importantă din îmbrăcămintea feminină, erau purtate pe toate treptele vîrstelor începînd din preadolescență. Se confecționa din 6—7 lați de pînză albă, din cea mai fină calitate. Lungi pînă sub genunchi, se unduiau pe corp în pliuri mari. Partea inferioară, în afara latului, din față acoperit de șorț, este înflorată cu măiestrie și talent pe o lățime de 8—10 cm. Jos, este dantela (cipca) cu colți, prinsă pe tivitură. Deasupra tiviturii, pe lățimea unui cm se află ruptura sau „ficocașul” lucrat din ac, mai sus fodra fină, înflorată, apoi o fișie mai lată, cîmpul cu întregul ansamblu de tăieturi, ovale, mărunte, semințe (deoarece au forma semințelor), patrute cu strungi și, printre toate, floricele, floricele fine, zise „purici”. În unele variante, în locul acestui cîmp de flori albe se află chițușul aplicat, cumpărat sau făcut, prin care la tinere, este tras un fir roșu rotund. Deasupra acestui cîmp se prinde prima, cu fond roșu, verde sau albastru, cumpărată din comerț. Cu această panglică se închide lucrătura podoabelor aflate jos pe lății

poalelor. La femeile în vîrstă, panglica se elimină, poalele rămînînd în întregime albe.

La briu, poalele se prind în cingătoare cît un lat de palmă, numită pumnată. În partea inferioară a pumnatei sînt unul sau două rînduri de colți deasupra cărora se află un șir sau două de pripagi floricele albe dispuse în linie șerpuită. De pumnată se leagă sfori albe cu care femeia strînge poalele pe corp.

Șorțul (zadia). În față poalele se acoperă cu zadia (șorțul) făcut din material cumpărat, colorat în verde, albastru sau roșu (la tinere) și negru, din glot (la vîrstnice). Șorțul tineresc se confecționa din stofă numită „păr subțire”. În partea de jos pe șorț se aplica volanul și dantela (fodra și cipca). În sat nu s-a purtat nicicînd șorț cu spate.

Fetele, pînă la vîrsta de șapte ani, purtau cămăși cu colți. După această vîrstă li se făceau polcuțe din patru lați.

Podoaba poalelor și a șorțului se schimbă după vîrstă și stare materială. La preadolescente se atașa în loc de primă, „pumnărași” (o panglică pe jumătate lată față de prima) de culoare roșie albă sau albastră.

La 16 ani, fata ieșea la horă, a doua zi de Paști, cu costum nou lucrat de ea însăși. La această vîrstă apărea pe poale prima mare și flori albastre pe fond roșu aprins. La neveste, fondul devenea negru, florile albastre sau verzi, rareori roșii.

Spătoiul (bluza). Era tot din pînză bună, prins sub cingătoare, foarte larg, cu mîneci lungi, voluminoase, încheiate la mînă. Manșetele de la mîneci purtau numele de pumnări. Pumnarul avea două registre, fiecare ornat cu o fodră cu colțișori de lățime potrivită, lîngă fodră, lucrat cu ac, era ciurul și lîngă el ruda carului. Ciurul era format dintr-un șir de semințe, printre care se culcau rînduiți cu regulă „puii” și „cirnuțul”, o panglică fină, îngustă de tîrg.

Sus, mîneca se termina pe umăr cu speteaza și gulerul, iar în față avea pieptarul lat, înflorit de modele pe ambele laturi. De obicei, pe speteze și pieptar erau aceleași modele: ovale, patrute și purici. La pieptar se adăugau patru-șase dungi zise „crețele” și *puntea cu bumbi*.

Gulerul avea două volănașe mici: fodra de sus și fodra de jos, puțin mai mare, printre ele se afla un model mărunt numit *ruda ciurului*.

De-a-lungul mînecii, de la spetează la pumnar, se afla un registru cu modele ciuruite, foarte asemănător cu o dantelă, dar lucrat cu zăbavă și multă casnă cu acul de cusut și cuțitul bine ascuțit.

Motivele tăiate pe speteze și pumnari, pe picotar și pe mîneci se numesc împreună „pene scrise” fiind *tăiate pe ac* și apoi tivite cu ață fină.

Spătoaiile și cămășile bărbătești se încheiau cu „bumbi” negri, care în anii din preajma războiului al doilea mondial au fost înlocuiți cu nasturi albaștri, apoi albi. Tot în această perioadă dispar decorurile bogate. Spătoiul este înlocuit cu cămașa de pînză, numită atunci „bo-

gheorcă", fără gust lucrată și fără fantezie. Este piesa de tranziție spre bluza de șatră.

În această epocă începe să fie folosită și rochia de stofă, largă; cele de sărbătoare din catifea de culori închise. La costumul național se adaugă laibărul. După primul război mondial se confecționa din pănură de suman de lână, frumos lucrat în sat, apoi i-a luat locul laibărul de catifea, scurt, cu broderii aurite.

Salba sau zgarda se purta la gît de către fete. Se lucra acasă dintr-o fișie de catifea prinsă pe o pînză, pe care erau cusute în romburi și cruci, figuri artistice îmbinate, din mărgelile foarte mărunte, de toate culorile, asemănătoare cu al părușenelor purtate peste cap.

Cojocul și pieptarul. Cojocul bătrînesc, din piele de miel, era lucrat de cojocarii din Beiuș sau Tinca, iar pieptarul se lucra și la Ginta, Pîncota sau Șebiș. Cojocul pentru ambele sexe era tivit cu blăniță neagră, cu fața acoperită de sute de bumbi negri, mai bogat la femei decît la bărbați.

Între cele două războaie mondiale i-a luat locul pieptarul, încheiat într-o parte, mai simplu, cu cîteva fire de lână colorată pe piept și lateral. Tinerele au purtat kojocul de lînă, roșu cu flori, îmblănit cu alb pe toate marginile.

Cojocul este purtat și azi în zilele geroase.

Cămașa bărbătească. Largă, dar scurtă pînă la jumătatea trupului, se aseamănă, în mare parte, cu spătoiul. Și la bărbați cămașa avea broderii similare pe piept, speteze, pumnări, cu excepția gulerului.

Gacii se făceau din patru lați, cîte doi la fiecare picior. Erau strînși pe corp cu „brăcinarul” lucrat în gherghef sau „între degete”. Peste ei venea cureaua care, la flăcăi, avea uneori nasturi galbeni de alamă, numiți zgăuci. Gacii erau ornați jos, cu motive florale la flăcăi, și pe părțile laterale, de-a lungul latului. După o scurtă perioadă de tranziție în care timp se folosește cămașa bărbătească simplă cu tivituri simple, aceasta ca și gacii dispar, luîndu-le locul îmbrăcămîntea de tîrg.

Cămașa era liberă jos, neprinsă sub curea. Pînă prin 1925, bătrînii purtau cămași cu mînci largi, neîmbumbate, iar la gît le legau cu „boituri”. Cioarecii de lînă erau albi, strînși pe pulpă, cu buzunari fără fund, tivite cu postav negru ca și cusătura longitudinală laterală, pe picior.

Sumanul era alb, cu flori puține, verzi, albastre sau galbene pe fond de postav negru. Mai încărcat pe față și pe mînci la femei decît la bărbați, sumanul nu ajungea la genunchi ca la Ursad sau Petid.

Dispărînd sumanul între 1928—1935, bărbații au folosit rocul, veston alb din postav de lînă ca sumanele, cu patru buzunare, două obișnuite și cele de sus, oblice pentru mîini. Rocul avea pe margini și pe la buzunări tivitură de glot negru. Este cea din urmă producție a industriei casnice.

Pălăria de paie, lucrată acasă, sau, cea de pislă, la unii bătrâni, căciula țuguată de miel sau împletită cu iglița ca un capișon la copii, opinca, cisma și laibăru, completeau portul bărbătesc.

Privit în ansamblu, portul național tradițional, prin albul care predomină, a fost sobru și elegant. În zilele noastre, portul obișnuit al populației este în întregime procurat din comerț.

VII. OBICEIURILE TRADIȚIONALE

Născute odată cu viața socială a colectivității satului, în procesul necurmat al muncii, obiceiurile reflectă, în același timp, geniul creator al oamenilor pe parcurs de milenii. Deși se manifestă sub aspecte variate, cultura populară formează o singură unitate și numai în mod arbitrar o împărțim în cultura materială și cultura spirituală.

Despre cultura materială s-a vorbit. Ea cuprinde, după cum am văzut, toate obiectele de uz familial și de podoabă: țesături, cusături, broderii, sculptură sau arhitectură, în timp ce cultura spirituală se manifestă prin graiul cel de toate zilele spus sau cântat și prin coregrafie.

Munca a fost de atâtea ori îndulcită de cântec, de povestire, și a dat naștere liricii ori eposului popular. Uneori, din bucuria inimii s-a iscat dansul plin de vigoare și optimism, pentru odihna și purificarea sufletului.

Să cugetăm numai la câte doruri și aleanuri s-au depănat odată cu firul rînduit frumos pe fusul care sfîrșia harnic în seri de șezătoare sau în urma boilor care trăgeau plugul pe brazdă.

Ca pretutindeni și în acest sat au trăit și trăiesc oameni talentați, rapsozi populari, creatori de poezie, basm și cântec, or ațiția care au dat suflet materiei și au făcut-o artă.

În cele ce urmează ne vom opri asupra culturii spirituale, asupra literaturii născută din prisosul gîndurilor și inimii, din bucurie, durere și vis.

Cel mai prielnic mediu de manifestare sufletească a fost șezătorea, claca, pădurea cu izvoarele, cîmpul cu holdele. Creată individual, poezia populară, trecînd din gură în gură, a devenit colectivă, un bun al tuturor. Părinții au spus-o fiilor și aceștia urmașilor și astfel, prin viu grai, a străbătut prin pînza vremii pînă în zilele noastre.

Așezat într-o zonă folclorică bogat înzestrată, satul Cărsău a păstrat un mare număr de creații lirice, epice și dramatice, de o mare valoare literară, din care vom însemna aici numai piesele reprezentative. Din fiecare gen literar, colecția putînd însemna un volum aparte, s-a depus la Institutul de etnografie și folclor din Cluj.

Dintre genurile literare, cel care se manifestă mai viguros pînă astăzi, este genul liric. Poezia obiceiurilor, bogată cîndva ca niciunde,

a dispărut. Dintre cele peste 30 de colinde laice, culese prin anii 1937—1940, se mai știu puține, ca și balada și basmul.

Folclorul contemporan, deși suficient de bogat, nu este specific locului, fiind puternic influențat de mijloacele de mass-media (radio, TV etc.); în schimb, creația folclorică veche, reflectă aspecte ale vieții grele de demult, fapte și întâmplări, ocupații, credințe și superstiții, obiceiuri și datini legate de momentele importante din viața omului, despre care vom face o succintă prezentare.

Obiceiuri de iarnă

Sărbătorile de iarnă ocupau în viața oamenilor un loc aparte, fiind așteptate de toată suflarea satului ca un eveniment de mare importanță. Este vorba de sărbătorile Crăciunului, care țineau aproape două săptămîni, din 24 decembrie pînă în 7 ianuarie, cînd se încheia un an de muncă și începea alt an, plin de speranțe în mai bine.

Pregătirea pentru sărbători începea de timpuriu, de pe la jumătatea lui noiembrie, odată cu clăcile de sfărîmat porumbul și cu serile de șezătoare. În lipsa cărților sau aparatelor de radio și TV, în serile lungi de toamnă și iarnă, strînși la un loc, după ce comentau întâmplările cotidiene, munca se continua cu poveștile, snoavele și cimiliturile pe care le știau și se sfîrșea întotdeauna cu corinda. Era suficient ca începutul să-l facă unul, lin și tărăgănat:

*„Pe fețe de-a munților,
Sus în calea zorilor,
Este-o dalbă mănăstire,
Mănăstire pacesc...
Acea nu-i mănăstire,*

*Ci-o stea mare răsărea.
Nime-n lume n-o vedea,
Numai doi-trei filostoi
Suindu-se, înălțîndu-se,
Jos în slavă lăsîndu-se”.*

pentru ca apoi să se alătore toți și să cînte melodia, pe grupe, antifonic. În unduiri molcome, melodia punea stăpînire pe suflete. Copiii ascultau atenți pînă cînd, în astfel de școală, adormeau în paturile înalte pînă-n grindă.

În colinzi, oamenii își spuneau necazurile și suferințele în versuri, colinda sfîrșindu-se cu versuri care destăinuie speranța oamenilor într-o viață mai bună, mai dreaptă spunînd:

*„Noi umblăm și corindăm
Un om bun ca să-l aflăm...”*

„omul” poate fi „domn” sau „slab”, numai să fie om al dreptății și echității deopotrivă pentru toți, pe care, după multă alergătură îl găsesc, spre satisfacția generală.

*„Omul bun noi l-am aflat,
Cu trei pene-ncoronat*

*Una raza soarelui,
Alta-i spicul grîului,*

*Cealaltă a vinului . . .
Omului bun le-nălțăm
Cu ele ne închinăm”.*

Este tot ce dorește omul pămîntului: lumina, pîinea și vinul, care-i condiționează existența materială.

Ca niște bătrîni cuminți și sfătoși, Dumnezeu și cu Sîn Petru stau de vorbă cu oamenii, ospătează împreună, se bucură și sufăr alături de ei.

În vîrșul muntelui „s-o născut în feredeu, să se scalde Dumnezeu și, ca un bun gospodar ce este, se întreabă: „Ce-i mai bun p-aist pămînt?” Bou-i bun că brăzdează brazdă neagră, să răsară grîul roșu; oaia-i bună că „iarna te încălzește și vara te îndulcește”. E bun și calul „că te duce și te-aduce și-ntrezie și-n beție și te scoate de la moarte”.

Elemente de viață socială apar în multe colinde locale. În „Luminioară, Luminioară” fata ajunsă la adolescență își deschide sufletul și-i spune mamei:

*„Știi tu maică, o nu știi,
Cînd merele-o tinerele,
Tuturor li-i drag de ele.*

*Cînd merele îmbătrînesc
Nimărui nu trebuie sc
Și prin iarbă putrezesc”.*

În ritul cu flori frumoase, Dumnezeu păzește oile; una îl roagă să le scoată din iarnă afară, că-i vor da:

*„La Ispas un bruș de caș,
La Sîngeorz un miel frumos”*

Întocmai cum se petrec lucrurile în viața păstorească.

În repertoriul celor 37 de colinzi culese din sat există unele foarte vechi ca: *Mîndra steauă răsărea. Cel mîrel îi tinerel, Mai trecuși, mai mîrgu-și doamne, Pe fețe de-a munților, Miorița.*

Viața păstorească și cea agricolă, natura întreagă sînt mereu prezente în colinzile satului. Epitetele, comparațiile și personificările se îmbină măiestrit în versurile populare. Toporul e încolțurat, fluierul este ferecat, mai încolo ne-o „învăluit negurile după toate dealurile”, potcoavele sînt de colac, iar cuile de cîrnaț. Albina harnică este prezentă „strîngătoare de miere pentru muncitori” și „de ceară pentru făclii”.

Pînă la începutul secolului al XX-lea, colindatul a fost un obicei practicat de toate vîrstele de sex bărbătesc. Apoi, cetele de flăcăi și vîrstnici s-au rărit, dar a continuat pînă azi să se colinde acasă, pe vecinătăți. Între 1920—1935, colindatul era frecvent în lumea copiilor pînă la adolescență; cei mai de seamă pregăteau „Steaua”, o singură echipă pe întregul sat. Umblatul cu „steaua” s-a continuat pînă prin 1950—1955.

La colindat nimeni nu răsplătea pe colindători cu bani, ci numai cu colacul și cîrnațul tradițional. În seara de ajun se da numai colac, iar dimineața se adăuga acestuia și cîrnăciorul anume pregătit de cu seară. Steaua primea bani și, numai în rari cazuri, colacul mare și cîte un cîot de cîrnaț. Colacii de la acest obicei erau purtați într-un sac de un om în vîrstă care-i însoțea pe copii, numit „ispă” sau „scroafă”. Textul dramatizat era adaptat după textele bisericești.

Umblatul cu steaua începea în ziua întii de Crăciun și continua zi de zi, pînă cînd era străbătut întregul sat. Uneori ceata mergea și în satele vecine, în care nu s-a pregătit steaua. Colindatul în schimb, lua sfîrșit în dimineața primei zile de Crăciun. Cu toate acestea, acest obicei, colindatul, era evenimentul central al datinilor sărbătorilor de iarnă. De aceea, cîteva cuvinte despre colindatul la care am participat în întreaga mea copilărie. Și, după vorba lui I. Creangă, cui nu-i trezare sufletul gîndindu-se la vremea copilăriei? Cum număram zilele de pe degete pînă la ziua cea mult așteptată? Cum mamele noastre ne pregăteau traista din pînză nouă-nouă, cum curățam și ungeam opincile, bota cu cuiul la capăt cu care ne apăram de cîini și doream cu neastîmpăr ca Moșul să vie pe cal alb repede de tot. Apoi, deodată, cu cîteva zile înaintea sărbătorilor, satul se schimba la față. O voie bună, bucurie, zvon și mișcare se isca pe toate ulițele. Peste tot sălășluia o pornire spre vorbă bună, înfrățire și împăcare.

Colindul copiilor a cîntat Moșului nevăzut, de cum seara se așternea tainic peste căsuțele îngreunate de zăpadă; în zvoană de colindă, copiii au pecetluit pentru cea din urmă dată legătura cu trecutul; prin ele și ei, firul datinei rămînea întreg și cu putere se statornicea legătura noastră cu datina.

În sat, colindatul n-a avut niciodată înfățișarea unei alergări după strîns bani. Darurile n-au fost așteptate să coboare pe aripi de înger și numai pentru cei cuminți, căci le primeau ei, umblînd pe ulițele troienite de viscolul sălbatic ce șuiera uneori prin garduri și hornuri. Albiți de nea, copiii intrau la rînd în toate casele, înroșiți de frig, cu sprîncenele pline de chiciură, dar cu sufletul încălzit de bucurie. În șoaapte vesele, cetele apar una după alta, la colțuri de ulițe întortocheate, întunecate și troienite, porțile sînt deschise, cîinii legați.

Abia intrați în casa luminată, se grăbesc să cînte pentru ca să nu-i ajungă cetele următoare:

*„Colo sus, colo mai sus,
Colo sus pe după lună
Mîndră se vede o lumină,
Dar aceea nu-i lumină
Ci-i un scaun de hodină...”,*

ș-apoi la altă casă, glasuri cristaline se prind în zvon prin noapte:

*„Noi umblăm să corindăm
Pe la curți de boieri mari,
Dar boierii nu-s acasă
Ci-s în codri de-a vîna...”.*

Și miinile înroșite de ger, strîng cu fericire „colacul mîndru și frumos”, punîndu-l în traista cea nouă și curată. Apoi, mai departe, în fund... mai răsar frînturi dintr-o nouă colindă:

<i>„Ciucur verde de mătășă</i>	<i>Și ne-o picat picurile</i>
<i>Slobozi-ne, gazdă-n casă</i>	<i>După toate streșinile.</i>
<i>Că de-asară stăm pe-afară</i>	<i>Ne-o învăluit negurile</i>
<i>Oi ne-o nins și ne-o ploiet</i>	<i>După toate dealurile”.</i>

În sat, luminile tremurătoare și fumul ce se înalță din vatră, e un semn că viața neîntreruptă din case, așteaptă sosirea pașilor scîrțiitori pe hlamida albă a iernii, lătrat de cîini, șoapte de copii și apoi izbucnirea din piepturi de copii a vestirii de pace, înfrățire între oameni și speranțe. O ceată sosește odată cu zorile. Sînt mici ca ulcelele, rotunzi și bondoci, în cojoacele și sumanele lor. De sub căciula mițoasă nu li se vede decît fața îmbujorată, cu nasul cît un nasture și mîinile înțepenite pe bîte. Vocea le tremură și din șoapta buzelor se desprinde firav versul pe care-l știu:

<i>„Puică neagră,</i>	<i>Ori și cine, cote-a zice,</i>
<i>bagă-n sac,</i>	<i>Fără colac nu m-oi duce,</i>
<i>Scoală gazdă,</i>	<i>Cît rotița plugului,</i>
<i>dă-mi colac.</i>	<i>Umple straița pruncului...”</i>

Și-au tăcut colindătorii. Mai departe nu mai știu. În suflet însă simt că în noaptea asta plutește peste sat Moșul veșnic nemuritor. Ei vor zice atît la altă casă, apoi la alta, și tot așa la rînd, pînă la ultima casă de pe deal, unde și-or număra colacii dăruiți cu drag de mamele care au fost mulțumite de corinda lor frîntă-n patru.

La 1 ianuarie — Anul Nou — nu s-au practicat obiceiuri deosebite. „Bulciul” atît de îndrăgit pe valea Nimăieștilor n-a fost cunoscut la Cărsău.

În noaptea de revelion se întocmea calendarul de ceapă, pentru cunoașterea mersului vremii în noul an.

Este bine ca în dimineața Anului Nou să-ți vină în casă, prima dată, parte bărbătească, căci altfel te paște nenorocul, dacă-ți intră în casă femeie sau fată.

Mama pregătește limba și ritul porcului, din care gustă toată familia pentru ca în anul nou să meargă cu îndrăzneală, tot înainte.

În ultimele decenii pătrunde obiceiul „Plugușorul” cu textul tradițional moldovenesc.

Colindatul la sărbătorile de iarnă îl practică și astăzi țiganii din sat, care-și au repertoriul lor propriu de colinde, dar și-a pierdut semnificația, căpătînd aspectul cerșitului.

Vărgelul era jocul tineretului din seara ajunului Bobotezei (6 ian.), practicat pînă la dispariția șezătorilor. Într-o casă de șezătoare se adunau fetele și feciorii care jucau la horă. Birăul și birăița așezau, pe o masă din casa mare, nouă blide cu gura în jos, sub care puneau: sare, grîu, cărbune, tăciune, pîine, pieptene, oglindă, ardei etc. Flăcăul și fata (birăul și birăița) conduceau jocul. Tinerii intrau din tindă perechi, perechi și ridicau cite un blid să-și vadă „data”. Obiectele aveau semnificație simbolică: cărbunele îți va aduce soț sau soție „bărnace”; pieptenele arăta că va fi dințos, sarea — sărăntoc, pîine — soț bun (ă); oglinda — pe cel elegant; ardeiul — pe cel cu limbă pipărată, rea.

După joc, începea hora tineretului, fetele ofereau flăcăilor porumb fiert și îndulcit, uneori „colăcei” sau plăcinte.

Tinutul de dată era legat de ajunul Bobotezei și se făcea individual și în secret. În această zi, se umblă „cu crucea”, se cîntă „Iordanul”, se sfințea cu aghiazmă casele, copiii beau apă sfințită din ținălău ca să știe cînta frumos, fetele luau fuior de la cruce să-l lege în cozi, punînd altul în schimb. Lîngă prag se pun grăunțe de porumb și mătura întoarsă cu paiele în sus.

Fetele și feciorii în pragul căsătoriei, „țineau de dată”. Țineau post negru și nu se așezau jos toată ziua. Se îmbrăcau și se încălțau atunci stînd în picioare. Nu sărutau crucea. După plecarea preotului, fata mătura casa aruncînd gozul după cei plecați și rostea:

*„Du-i lopată după dată
Tu ijog după noroc
Iar tu mare Vinerata*

*Să-mi aducă pe-a mea dată.
Că dacă nu-i aduce
Oi mînca vineri de dulce”.*

Versurile se rosteau călare pe ijogul cu care mătura cuptorul de pîine.

Punea în foc o cărămidă zicînd: „Nu arde cărămida, ci ard inima la data mea; cum arde cărămida să-i ardă inima fără stare, fără alinare, pînă ce la mine o veni”. Scotea cărămida din foc, o uda ca să sfîrșie și zicea: „Nu tai pămîntul, ci tai pe nebunul. Nebunul să-l taie pe el, să n-aibă alinare pînă la chine n-a veni”.

Seara mînca pogace, o turtă foarte sărată, frămîntată pe fund de ulcior de Monița, Hozoreana, Mierlăcuța sau de baba Tulii, doftorii satului. Deși sărată, turta trebuia consumată. Nu se putea bea apă.

Se ieșea în grădină, la gardul de nuiete, se făcea numărătorea inversă a parilor din gard și la ultimul se lega cu o panglică, o dută de busuioc. Dimineața fata observa busuiocul și dacă era brumat, căsătoria era aproape, iar dacă parul n-avea scoarță, soțul va fi sărac.

La culcare își puneă sub pernă un inel, un cuțit, o batistă, o mătură veche, iğogul și lopata de la cuptor, așa de la poale legată inel. La miezul nopții privea în oglindă prin inel și prin ață și „data”, sortitul, i se arăta în oglindă.

A doua zi, după cele constatate la gard, văzute în oglindă sau în vis, se ducea la un prun tînăr pe care-l împungea cu sula zicînd: „Nu împung pe prunul, ci pe nebunul, nebunul să împungă data mea, să n-aibă stare și alinare pînă la mine n-a veni, cu mine n-a bea și n-a mînca, cu mine-n pat nu s-a culca”.

Dacă visa pe băiatul iubit, seara la jocul Vergelului îi comunica visul. Începeau cîșlegile, se dezlegau luminile și venea perioada nunților, care atunci aveau loc iarna.

Claca

S-a practicat în sat „din părinții părinților noștri” ca o formă de într-ajutorare la munci urgente sau întîrziate, o întovărășire de bună-voie, terminată cu o petrecere. Este „o facere de bine”, o activitate consimțită, fără plată.

După munca care la se organizau, erau clăci cu caracter agricol (la arat, semănat, sapă, cosit, strînsul recoltelor, la torsul cînepii etc.) și clăci cu caracter gospodăresc (la construcții, fîntîni, transport).

Clăci cu caracter agricol se făceau de obicei la frunțașii satului: primar, notar, șef de post, preot, învățător, dar și la văduva sau bătrîni inapți pentru muncă. După forma de organizare și participanți, se puteau întîlni:

— clăci între vecini și neamuri, clăci nevestești ocazionate de prelucrarea cînepii, clăci bărbătești (cosit fin, strînsul grîului, construcții de fîntîni, transport de lemne etc.), clăci mixte (la sfărîmatul porumbului, treierat).

Cele mai zgomotoase erau clăcile de tors cînepa la care participau fete și neveste. Timpul în care se desfășurau era din noiembrie pînă în martie. În mod obișnuit, fiecare femeie își torcea cînepa acasă, iar fetele și în șezătoare; clăci de tors făceau, de obicei, soțiile mai marilor satului: birășița, preoteasa, notăreșița, șumărița (soția pădurarului). Femeile din sat participau la aceste clăci fie din dorința de a-și petrece, fie pentru a intra în voia acestora. Claca se anunța de gazdă, din gură în gură, și cine dorea să participe se ducea să-și ia fuioare de tors de

la proprietăreasă. În ziua premergătoare petrecerii duceau ghelele toarse, și a doua zi participau la masa comună urmată de dans. Fetele își petreceau separat de neveste, pentru mai multă decență. Acestora li se alăturau flăcăii, pentru jocul care lua sfârșit la apusul soarelui. Nevestele petreceau singure, în timpul zilei, cu mîncare, băutură și joc. Seara le veneau și bărbații și jucau pînă spre miezul nopții.

Exista și obiceiul de a duce ghemul tors din cînepa de-acasă în cazul în care dorea să participe la clacă. Nu era însă o laudă pentru femeia care-și dădea cînepa „în clacă”; de aici o serie întregă de strigături specifice clăcii, dintre care selectăm cîteva exemple:

„Fata cea de gazdă mare
Toarce multe rășchitoare.
Dar nu știu cum și le-a tors
Scoborînd pe scară-n jos.

Cu cuțitul pe la spate
Purtînd clisa jumătate
Tot cu vorba și cu poala
Și-o tors cînepa de vară”.

•

„Bărbate, dragă bărbate
Dac-ai fi-un bărbat cu lege
Cînepa mi-o ai culege
Dac-ai fi bărbat cu milă
O-ai duce și la topilă.

De rîndu la melițat
Sînt muieri sărace-n sat
Și dă rîndu torsului
Guja mea și-a coșului”.

•

„Furca mea-i mare sodon
Nu mă lasă ca să dorm.

Furca mea-i mare curviță
Nu mă lasă pe, uliță”.

•

„Țese nana pînză vara
Mîncă muștele mînjala.

Pune pînza cînd să pune
Și-o gată mîncînd pe prune”.

•

„Cine-și dă cînepa-n clacă
Dumnezeu să nu i-o facă,
De o-ar semăna pe fir.

Nu-i răsară nici un fir,
C-o fost mare caierul
Și prea micuț paharu”.

Întrucît culesul porumbului se făcea cu șușorca (cu foile) ca la Petid, în sat nu s-a practicat claca de desfăcut porumbul, ci numai de sfărîmatul porumbului. Acest fel de clacă avea loc din decembrie pînă spre luna martie, cu participarea bărbaților, vecini, prieteni, neamuri. Porumbul era dus în casă, oamenii se așezau pe grămadă, și lucrînd cu sfărîmătoarea simplă de mînă, povesteau, spuneau snoave și colindau.

Celelalte feluri se desfășurau după aceleași obiceiuri: chemarea, executarea, petrecerea și mulțumita. Despre toate tipurile de clacă s-a scris în altă parte și nu este cazul a se mai stărui asupra acestui capitol.

Obiceiuri de primăvară și vară

Obiceiurile de primăvară și vară nu mai pot fi văzute astăzi. Ele au dăinuit multă vreme însă, și e bine să le amintim: udatul cu apă la Sîngeorz, aninatul la porți a ramurilor de măceș, ieșitul la holde, Lilioara, cununile de Sinziene, afumatul pomilor, Dodoloaia și obiceiul cununii la secerat.

Obiceiul de a afuma pomii s-a practicat cu câțiva ani în urmă. La Sîn Toader și la Sfinți (9 martie) fiecare gospodar curăța pomii de uscături, aduna frunze și vrejuri uscate și le da foc în livadă ca să piară „răul” din pomi. Copiii cu clopote înconjurau casele să fugă șerpilor și cântau:

*„Noi sunăm din țîngălău
Șerpe, fugi d-aici în tău
Ieși astăzi de sub vatră,
Ieși de la poiată*

*Ieși de sub casă
Și de sub masă
Că nu te mai lasă
Sîn Toaderul sfînt . . .”.*

Cel mai spectaculos obicei era Lilioara sau prinsul suratelor.

Obiceiul de „a se prinde surată” persistă și azi, dar fără practica ritualului tradițional.

Suratele sînt una pentru cealaltă, ceea ce au fost pentru flăcăi odinioară fratele de cruce. Ritualul se săvîrșea în prezența unui grup apropiat de vîrstă, deoarece era necesară recunoașterea publică a faptului; suratele, aveau una față de cealaltă îndatoriri etice precise. Calitatea de surată durează toată viața, suratele avînd datoria de a se intrajutor, de a-și apăra reciproc demnitatea, de a fi alături la necazuri și la bucurii. La nuntă își desfăceau cozile și-și legau concii; la naștere venea să-i dea primele îngrijiri, dacă tinăra mamă n-avea pe altcineva din familie. Fata putea să prindă una sau mai multe surate, în care caz avea în fiecare uliță cîte una. În felul acesta se puneau, în oarecare măsură, la adăpost de a fi „în gura satului”.

Cînd și unde se practica obiceiul? Vîrsta era între 14—18 ani. Hôtărîrea de a se face surate o luau din timp, la horă, șezătoare sau clacă, din nevoi de ordin intim. Ritualul avea loc în prima zi de Paște, în curtea bisericii. În această zi nu se făcea horă, copiii se adunau la biserică să se joace și să ciocnească ouă „pe luate”. Flăcăii și fetele se jucau de-a pîlmuțele sau se plimbau în grupuri; codanele își îmbrăcau costumul scos „la vedere”.

Cînd urzicatul copiilor se potolea, fetele se prindeau într-un cerc mare, se mișcau ca într-o horă cîntînd pe o melodie simplă, duioasă Lilioara, din care redau fragmentul:

<i>„Hai să jucăm iară:</i>	<i>Roză de lumină.</i>
<i>Joc de Lilioară,</i>	<i>Jocu nost îi joc</i>
<i>Fată, micrăoară,</i>	<i>Acum stăm pe loc,</i>
<i>Fată căprioară,</i>	<i>Jocu-i cu noroc;</i>
<i>Fată negricioară,</i>	<i>Ne-am prins de surate</i>
<i>Mîndră filimină,</i>	<i>Cu ouă învrîstate</i>
<i>Ruge din grădină</i>	<i>Și cu cheșcheneauă</i>
	<i>Două și iar două . . .”.</i>

La sfîrșitul melodiei, jocul se oprea, iar două fete intrau în cerc și rosteau pe rînd:

<i>„— Fată, fecioară curată</i>	<i>De mi-i sudui de tată,</i>
<i>Vrei să mi te prinzi surată?</i>	<i>Dare-ai cu capu de piatră,</i>
<i>— Vreu să-ți fii surată.</i>	<i>De mi-i sudui de mamă,</i>
<i>— Dacă vrei să-mi fii surată,</i>	<i>Nu te ieie lumea-n samă</i>
<i>nu mi-i sudui de tată?</i>	<i>.</i>
<i>— Nu te-oi sudui de tată,</i>	<i>De ti-i despărți de mine</i>
<i>— Nici de mamă?</i>	<i>Pîce rochia după tine</i>
<i>— Niciodată.</i>	<i>La Paște, or la Crăciun</i>
<i>— Dar de soră și de frate?</i>	<i>la ospățul cel mai bun”.</i>
<i>— Nici de soră, nici de frate.</i>	<i>.</i>

Textul se repeta de ambele partenere, schimbau ouă roșii și batiste (cheșcheneu) se sărutau și, din acel moment, se adresau una alteia cu vocativul de „surată”. Jocul continua pentru noi surate, care la urmă se conduceau acasă.

Azi suratele se fac ocazional, pe cuvînt, în intimitate. Punerea la porți de „rugul raiului” (măceș) la 22 aprilie, se făcea pentru a avea mană de lapte și să nu-l ducă „strîjile”, „stropitul” din 23 aprilie, pentru ca fata să fie mereu proaspătă și ingenuă; *cununile de Sînziene* se aruncau pe casă pentru prosperitate și sănătate, altele la crucile morților din familie (24 iunie). Pînă la 29 iunie, la Sînpetru, nu era voie să „ghicești” prune și să tai mere cu cuțitul.

Paparuda. Paparuda, numită local „paparugă” ori „dodoloaie” se practica ocazional, în verile secetoase, pentru a invoca forțele naturii să aducă ploaie peste pămîntul însetat. Participau la aceasta copiii,

apoi urmau cete de țigani. Ultima paparudă s-a văzut în sat în 1968. Ceata de copii de țigani, acoperiți cu frunze de salcîm, jucau și cîntau:

„Dodoloaie, loaie
Adă, doamne, ploaie
Pămîntul să moaie
Holdele să crească
Casa să sporească.
Ploiță c-argintu
Să ude pămîntu,

Ploiță curată
Fără nici o piatră,
Tare, să se verse
Peste grîu, ovese,
Ploaie mîndră, caldă
Pămîntu de-l scaldă”.

Nimeni n-a mai ieșit la Paști cu cofele cu apă ca să ude paparuda, deoarece superstiția nu mai persistă în conștiința țaranului contemporan.

Cununa. Obiceiul cununii la secerat a adăinuit mult timp. Fiecare țaran își punea fiica sau soția să facă cununa cînd termina ultima postată de grîu de secerat. Cununa era dusă acasă pe capul fetei. Mama își uda fata cu o cofă de apă, după care cununa se punea la icoana de sub grindă din casa mare, unde era ținută un an întreg. Tot odată cu împletitul cununii secerișului, bărbatul lega la capătul lanului un mănunchi de spice, pe care nu le tăia cu coasa „pentru păsările cerului”. Dacă grîul se secera în grupuri mari, și mai ales în clacă, se cînta și „hora secerii” cînd se bea adălmașul la masă. Melodia textului era ca o doină lungă:

„Dintre cîte hore sînt
Care zici bade să-ți cînt?
— Cîntă-mi hora secerii
C-aceea-i place badii.
— Cînta-oi, bade cînta
Inima oi stîmpăra.
Eu tai grîul păturele,
Vîntu-l mîndă văturele
Cu poalele mîndrii mele.
Ea-l adună pele mici
Eu l-oi lega snopi voinici.

Snopii i-om așeza-n cruci
Înșirate lanț pe lunci.
Și cînd hora om găta
Tu mi-i pune cununa.
Cătră casă om purta,
Maica-n cale ne-a ieși
Și cu apă ne-a stropi.
Grîu-n arii l-am călca
La moară l-om măcina,
Pită albă-oi asoga”.

Obicei agrar, practicat pînă azi este semănatul de iarbă și frunze de nuc pe vatra casei; punerea pe perete de crenguțe de tei în ziua Rusaliilor.

Toate aceste obiceiuri au fost închinete vegetației pămîntului, naturii dătătoare de viață de care țaranul s-a simțit legat cu toate firele ființei sale.

Obiceiurile tradiționale ale satului amintite mai sus, ca și șezătoreea și hora, nu mai există în satul contemporan. Ele s-au manifestat

cu mai multă sau mai puțină pregnantă pînă în prima jumătate a acestui secol, antrenînd întreaga suflare a satului. În răstimpul dintre 1938—1960, ele dispar rînd pe rînd: șezătoarea și hora, obiceiurile agrare de peste an, ritualurile ce le însoțesc și textele spuse sau citate.

S-a amplificat, în schimb, ceremonialul botezului și a nunții și au rămas în vechile tipare datinele la înmormîntare, iar dintre toate formele de clacă se mai păstrează claca la construcția caselor, într-o coloratură ștearsă. Cauzele dispariției obiceiurilor tradiționale sînt multe: războiul, progresul impetuos al culturii, științei și tehnicii moderne în societatea românească actuală. Obiceiurile au subzistat atîta timp cît au satisfăcut o nevoie sufletească, și pe măsura apariției unor forme noi de viață socială, ele au început să se rarefieze, să se golească de conținut și să piară.

În condițiile economice, politice și sociale în care s-a depănat viața, satul tradițional, izolat și neștiut decît de organele de împilare, își trăgea seva spirituală din propria-i cultură orală. Prima lovitură dată unor forme învechite de muncă cu obiceiurile care le însoțeau, a avut loc în epoca pătrunderii elementelor capitaliste în viața agrară. Fetele se prind surate pînă ce se iscă relații sociale noi în viața satului; obiceiul cununii și a horei secerișului pierde de îndată ce apar secerătorile mecanice, claca la prășit nu-și mai are rostul după apariția prășitoarei.

Concentrările și războiul duc la dispariția horei și șezătorii. Bărbații sînt plecați la război, se sparg șezătorile, iar duminica la horă n-are cine juca fetele. Cîntecele de șezătoare nu-și mai au rostul, căci dragii fetelor poate nu se vor mai întoarce.

Revoluția culturală și apoi modernizarea agriculturii restructurază întreaga concepție de viață țărănească. Proprietatea obștească asupra mijloacelor de producție, mecanizarea agriculturii cere forme noi de muncă. Locul clăcii îl ia munca patriotică. Deschizîndu-se drumul spre cultură, tineretul ia calea școlilor. Plecați de-acasă, colindatul n-are cine să-l practice. Ei nu mai străbat satul, prin neaua neumblată (neaua necălcată) la casă de gospodari / Cu feciori, cu fete mari / Cu feciori, cu fete-n păr / ca și florile de măr". Generația tînără gîndește altfel, trăind în mediul urban, trecerea lor prin sat e zbor de pasăre călătoare.

Mijloacele de mass-media sînt formele noi cerute de psihologia țaranului contemporan să-i satisfacă nevoile spirituale. Cînd radioul îi face zilnic cunoștință de mersul vremii, cum l-ar mai satisface obiceiul calendarului de ceapă? El crede acum în eficacitatea insecticidelor mult mai mult decît în afumarea pomilor în ziua celor 40 de mucenici, iar fetele nu-și mai „lau” capul cu apă după frunza de podbal, iederă, popisnic sau lemn de corn și nu mai rostesc cînd se spală cu această apă în care au scădat și un bănuț de argint: „Să crească cozile fetelor / Cît

cozile iepelor", deoarece se simt mai bine tunse și parfumate cu apă de colonie.

Societatea satului modern solicită forme noi de viață spirituală, promovate de instituțiile de cultură pe care le are la îndemână.

Obiceiuri legate de naștere, căsătorie și moarte

Momente cruciale în viața omului, nașterea, căsătoria și moartea sînt însoțite de o suită de obiceiuri și astăzi. Nunta și înmormîntarea se manifestă spectaculos, momentul marcînd trecerea persoanei de la o stare la altă stare, în viața comunității. Nașii de botez și cununie se consideră rude sufletești apropiate.

a. *Nașterea.* Pruncul nou născut produce bucurie în familie. Darurile primite de mamă la naștere, simbolizează norocul copilului, iar pentru mamă, aprecierea celor ce vin „cu cinste” pentru că s-a odrăslit o viață nouă. Cînd mamele nășteau acasă, a treia zi după naștere, erau așteptate să vină cele trei zîne ale destinului ca să hotărască copilului soarta viitoare — bună sau rea — fericită sau nu. Se credea că Ursitoarea cea mare toarce firul vieții, cea mijlocie, Soarta, spune peripețiile ce-l așteaptă pe copil în viață, iar cea din urmă, Moartea, îi rupe firul vieții. Pentru a le auzi, tatăl copilului se culca lîngă pragul ușii și avea sarcina să stea treaz pînă după miezul nopții. Pe masă se așeza o farfurie cu mîncare de fasole și cite o lingură de lemn pentru ursitori, ca să se ospăteze. La mîna pruncului se lega tămîie împotriva durerilor rele, în albiuță sau ciupă, se presăra busuioc și calapăr, dacă noul născut era fată.

Moășei i se da un ștergar alb. La șase săptămîni mama își vizita nașa, căreia îi dăruia un stîngen de pinză din vig neînceput.

În prezent, botezul este organizat cu masă pentru invitații care fac daruri în bani copilului, iar în primele săptămîni, rudele mamei, suratele și alte prietene mai tinere, duc „cinstea”. În trecut, cinstea consta dintr-un blid de colăcei (gogoși) și vin, azi, cinstea constă din tortă și țuică din care închină cu mama. Cînd „cinstea” se organizează în grup, nevestele fac petrecere în toată puterea cuvîntului.

Cînd un bărbat intra în camera unde se afla pruncul, avea datoria să-i dăruiască ceva, un dar simbolic și să lase la ieșire o strămătură (fir) din îmbrăcămîntea lui pentru ca să nu ia somnul pruncului. În cazul că nu puteau să-i dăruiască nimic, își lăsa zălog căciula.

b. *Nunta.* Căsătoria este privită de toată lumea ca cel mai important moment din viața unui tînăr deoarece acest act determină fericirea viitoare. Nunta consfințește în fața comunității acest act, recunoscînd întemeierea unei familii, cu drepturi și datorii față de societate. De aceea i se dă o importanță deosebită atît din partea părinților, cît și din partea tinerilor care se căsătoresc.

Înainte vreme, căsătoria se efectua, de obicei, între tinerii din localitate și numai în cazuri excepționale, se aduceau fete din sate învecinate. În sat tinerii se cunoșteau bine: copilăriseră împreună, munciseră la cîmp, la șezătoare sau la clacă și jucaseră la horă. Fiecare cunoștea calitățile morale ale celuilalt și, dacă se iubeau, comunicau părinților dorința de a se lua. În cazul că familia flăcăului era de acord, începeau demersurile pentru realizarea căsătoriei și facerea nunții. Actul căsătoriei cuprinde mai multe faze distincte: pețitul (cerutul), chematul, pregătirile și festivitatea nunții.

Pețitul începea cu cererea flăcăului făcută fetei, după care veneau părinții acestuia să facă propunerea în mod oficial părinților fetei. De obicei, pețitul se făcea sîmbăta sau duminica seara. După ce părinții fetei exprimau dorința lor de a se încuscri, se întreba de zestrea pe care o avea fata, în pămînt și vite. În cazul că răspunsul primit le dădea satisfacție, chemau pe cei doi tineri și întreba fata dacă-l vrea pe băiat. Aceasta răspundea după formula stereotipă: „dacă vrea tata și mama, vreau și eu, dacă nu...”. Tinerii își dădeau mina ca semn că tîrguiala este acceptată de toți.

După ce se oficia pețitul, flăcăul vizita mai des fata, o juca la horă numai pe dînsa. Zvonul răspîndit în sat se adevăra și faptul era pus în discuție publică: spița fiecăruia, calitățile morale și fizice, zestrea etc.

Cu una sau două săptămîni înainte de nuntă, fixată de cele două părți în cauză, se trimiteau 2—4 chemători, care să invite lumea la petrecere. Chemătorii erau flăcăi din sat, rude sau prieteni apropiați ai mirelui sau miresii. Fetele din sat le îmbrăca polțaul (bastonul) cu baste și panglici colorate, ei își legau tricolar la pălărie sau căciulă, mai adăugau cîte o pană de fazan sau de păun, își încingeau mijlocul cu o eșarfă lată de tricolar și, cu palțul împodobit în stînga, cu sticla de pîlincă de prune în dreapta, mergeau în zi de duminică, de la casă la casă, și chemau sătenii la „un pahar de băutură / la un scaun de hodină” și dacă le va fi voia „de la un pahar la două / de la două pîn'la nouă / la casa lui N. pe duminica viitoare, după ce ies oamenii din biserică...”. Dacă cel invitat accepta, închină cu pîlincă urînd noroc și „să fie într-un ceas bun...”.

Pregătirile pentru nuntă încep din timp. Astăzi se obișnuiește să se construiască corturi pentru sute de persoane, afară în aer liber, neprecupețind nici o cheltuială. Cortul este pavoazat cu covoare, electrice, cu lozinci și verdeață, cu panglici colorate. În trecut, nunta se pregătea numai în limita spațiului oferit de casa de locuit.

În săptămîna ce premergea nunta, bărbații și femeile se întrăjuitorau la lucru. Femeile contribuie cu alimente, păsări și ouă pentru tăiere; părinții tinerilor sacrifică viței și porci grași, procură băuturile în cantități masive.

Nunta propriu-zisă are loc sîmbăta sau duminica, după amiază și durează pînă în ziua următoare. Festivitatea nunții constituie punctul

culminant al acțiunii și a ajuns azi un spectacol remarcabil, la care participă întregul sat, rude și cunoscuți apropiați din satele vecine.

Fiind o manifestare sărbătorească, nuntașii se îmbracă cu tot ce au mai bun; mirele și mireasa în ținuta de rigoare, ca la oraș.

Se face cununia civilă la primărie, unde în trecut mergeau iarna cu sania, vara cu căruța cu cai împodobiți cu „prime” colorate și cu țin-gălăi la hamuri. Azi, deplasarea la Consiliul popular se face cu mașinile.

Reîntorși de la cununia civilă, nuntașii mirelui se duc la casa miresii; *zăglăușul* deschide cortegiul nunții, tinerii dansează, nevestele descântă și ținesc. În fruntea alaiului, după *zăglăuș*, se află chemătorii, nașii mirelui, grăitorul. La poarta miresei se opresc, deoarece porțile sînt închise, deși se cîntă: „Deschide-ți căputurile, dac-ați făgădit hol-dele...”. Le ies în cale nuntașii miresei cu grăitorul; între cele două partide începe discuția. Nuntașii mirelui sînt acum vînătorii care au urmărit o căprioară; căprioara s-a ascuns în casa lui N., iar ei, obosiți de alergătură, cer voie s-o caute și să se odihnească o clipă. Nuntașii miresei deschid porțile, vînătorii pătrund în curte, discuția între cei doi grăitori se întetește. Este adusă spre recunoaștere o căprioară bătrînă, mascată, apoi alta și iarăși altă căprioară. Nuntașii mirelui le refuză, căci a lor este „fată fecioară / în păr cu calapăr / în sîn cu busuioc / Nu-i hidă, nici șchioapă / nici babă cu picior în groapă”.

Văzîndu-i porniți spre mînie, este adusă mireasa pe care o caută vînătorii. Se așează cu toții la masă pentru cîteva momente. Alaiul nu poate porni însă pînă cînd nu i se cîntă hora:

*„Nu te supăra mireasă
Că te-om duce peste munți
La părinți necunoscuți.
De-i vedea pe soacră-ta
Ți-a părea că-i maică-ta;
De-i vedea pe socru-tău
Ți-a părea că-i taică-tău
Care-i maica miresii
Iasă-n ușa uliții
Să se uite către soare
C-are o fată călătoare
Ca pasărea călătoare.
Taci mireasă nu mai plînge
Jarul inimii ți-l stînge;
De la maică-ta te-om duce
Fecioriei- pune-i cruce”.*

Apoi nuntașii miresei încep *Hora miresei*, adresându-se mirelui: .

„— Noi, mireasa nu ți-om da,
 Pînă nu ni-i spune
 Cu ce-i ține mireasa?
 — Cu vin roșu strecurat
 Cu colac de griu curat.
 — Nici cu-atîta nu om da
 Pînă ce, mire, mi-i spune
 Ce floare-i mai mîndră-n lume.
 — Mîndră-i floarea soarelui
 Pe fața pămîntului.
 — Nici cu-atîta nu om da
 Pîn ce mire mi-i spune
 Ce umbră-i mai groasă-n lume?
 — Groasă-i umbra stogului
 În postul Sîmpetrului.
 — Nici cu-atîta nu om da,
 Pînă mirele ne-a spune
 Cu ce-aduce mireasa?
 — Cu-n căluț mîndru-nrînat
 Ce-i la streșină legat.
 — Dacă-i mire treaba așe
 Ia-o și te du cu ea“.

După acest cîntec simbolic, mireasa se pregătește de plecare spre casa nouă, dar nu înainte de a i se cînta:

„Știi mireasă ce ți-am spus
 La cules de cucuruz?
 Să nu sameni cărujele
 Că ți-or fi de mare jele.
 Ci să sameni busuioc
 Să-ți aducă bun noroc.
 Noi, mire te-am slobozit
 În grădina cea cu flori,
 Tu, mireasă ți-ai ales,
 Floarea care ți-o plăcut.
 — N-am ales și n-am cules
 Numa una mi-am luat
 Care Dumnezeu mi-o dat.
 Plîngeți fată chica ta,
 Mila de la maică-ta
 Și-ți mai plînge părul tău
 Mila de la tăică-tău.

*Și-ți ie astăzi zua bună
De la tată, de la mamă,
De la frați, de la surori,
De la grădina cu flori,
De la pietrele din vale
De la prietenele tale".*

Fata își ia rămas bun de la părinți și alaiul porneste spre cununia religioasă, în timp ce nuntașii joacă.

La Cărsău și în întreaga zonă folclorică din care face parte, strigăturile la nuntă le fac femeile și nu bărbații. Iată câteva:

*„Străină-i nora, străină
Cum-i ruja din grădină.
Ca și mierla din pădure,
Ca ruguțul cel de mure.
Și-acela are neamuri:
Cucul mîndru frățior
Și pe sturzul verișor".*

*„Cîtu-i lumea și țara
Nu-i slujnică ca nora,
Că tot merge și tot vine,
Dar simbrie nu-i dă nime.
Rău îi doamne, dacă n-ai
O vorbă cui să i-o dai,
C-o dai numai la străin,
Pînă seara, satu-i plin".*

În timpul cununii religioase, cînd se cîntă Isaiia dănuiește se aruncă asupra tinerilor căsătoriți boabe de grîu și bani metalici, pentru a avea belșug în holde și bani.

La casa mirelui sînt așteptați cu mesele pregătite pentru ospăț. Înainte vreme, se înconjurau mesele și alaiul era stropit cu aghiazmă. Mireasa lovea masa pe care era blidul cu apă și busuioc, după care intra în casă, unde i se făcea conciu. Coadele îi erau despletite, legate cu o nuia de alun sau cu o undrea de alamă, după care era învelită cu cîrpă neagră, semn al trecerii ei în rîndul nevestelor apoi, tinăra nevestă revenea în mijlocul nuntașilor. Nevestele începeau să descinte:

*„Mireasa noastră-i o floare,
Mirele-i o cototoare.
Mireasa noastră-i bujor,
Mirele-i un domnișor".*

Ospățul continua pînă spre miezul nopții, cînd se anunța cinstirea miresei.

Înainte, cinstitul miresei se făcea în daruri în natură: un ștergar, o fățărită, un blid de colăcei și 1 l de vin. Astăzi se face mai mult în bani, realizându-se sume apreciabile. Darurile sau banii reprezintă într-ajutorarea comunității, făcută familiei nou întemeiată.

În această etapă a nunții, rolul de căpetenie îl are grăitorul, care este ales dintre oamenii cu calități oratorice deosebite. Cel mai cunoscut grăitor în trecut a fost Ianoș Florian-Hozar, care impunea prin darul vorbirii alese, prin ținută și glasul cu timbru de bariton. La nunțile de astăzi, grăitorul satului este Ilieș Petru a Leului, pentru darul de a atrage oamenii, de a-i lăuda spre a le smulge cât mai mulți bani pentru mireasă. Se cînta dansul miresei, care joacă câteva clipe cu cel care cînstește.

După ce se termină cinstitul miresei, nunta începe să se destrame. Oamenii mai vîrstnici se retrag, la petrecere rămîne tineretului, pînă spre ziua următoare.

În evoluția nunții se pot distinge în sat trei etape: nunta veche, desfășurată după datina străveche prin anii 1925—1927; a urmat apoi căsătoria de probă, între 1927—1965, timp în care nu s-au mai făcut nunți însoțite de ceremonialul străvechi. În acest răstimp se are în vedere în primul rînd zestrea, nu vița. Căsătoria era nelegitimă, fără cununie, făcută aproape tainic, într-una din zilele săptămînii. Fetele se măritau în pragul adolescenței, căsătoriile nu erau statornice, fata se reîntorcea în scurtă vreme la vatra părintească, așteptînd un nou candidat. Măritate pretimpuriu, fetele se ofileau, natalitatea scădea și, odată cu ea, vițoarea familiei, atît de numeroasă înainte.

În ultimii ani, nunțile au căpătat amploarea neîntîlnită niciodată în viața satului. Deși se desfășoară în general după tipicul nunților tradiționale, începe să dispară unele rituri vechi, călcatul pe picior, lacrimile la despărțirea de părinți și de la cununie, hora miresei, stropitul cu apă. Dacă la nunta tradițională, momentul culminant îl constituia hora miresei, în prezent îl constituie dansul miresei, realizarea unui capital bănesc cît mai mare.

La toate acestea se mai poate adăuga faptul că miresele nu mai sînt localnice aproape în exclusivitate, ci „străine”, putîndu-se afirma că populația satului s-a reînnoit în proporție de 50% cu tineret din afara satului și din toate părțile țării. Tineretul este, în majoritate, încadrat în centrele urbane. Oriunde s-ar afla însă, căsătoria se efectuează acasă în sat. În timp ce se obișnuia în trecut, ca nunta să aibă loc la fată, astăzi petrecerea propriu-zisă se face la băiat. Dacă altădată atenția părinților se concentra asupra zestrei în pămînt și vite și cuvîntul lor era decisiv în încheierea unei căsătorii, în nunta actuală, băiatul hotărăște alegerea fetei, nu fără a ține seamă însă de profesiune. La baza căsătoriei stă mai mult iubirea reciprocă dintre părți.

c. *Moartea*. În contrast cu bucuria nunții, moartea provoacă durere în familia respectivă. Ca și la nuntă, comunitatea satului participă masiv și la durerea adusă de moarte.

Înmormântarea este însoțită de obiceiuri străvechi, neschimbate până în ziua de astăzi, cum sînt: bocetele, priveghiul și comîndarea.

Bocetele se numesc la noi „vaiete” și exprimă starea sufletească și gîndurile omului, convorbirile lui cu mortul, omagiu adus acestuia. Prin bocet, femeia care se vaietă, vorbește cu moartea, cu ai săi, care au plecat pe lumea cealaltă, le dă sfaturi și-i cheamă. În unele bocete se oglindesc aspecte din viața socială: scene de familie, dragostea de pămînt, de natură și animale. Pasărea cea mai pomenită în vaiete este cucul, iar dintre plante grîul și iarba. Omul de la țară nu se teme de moarte căci știe că este o lege a firii și o primește cu resemnare, deoa-rece: „moartea nu cruță pe nime / nu i-e frică de-mpărați / de săraci și de boğați”.

Bocetele la Cărsău se cîntă pe o melodie unică, prelungită, jalnică, tînguitoare. Se bocește numai în timpul zilei în jurul sicriului, numit local *gropișeu*, în care mortul este așezat încălțat cu papuci de pînză albă, în haine noi, cu mîinile cruce pe piept, în care s-a pus fă-clia de ceară care i-a pîlpiit cînd i-a ieșit sufletul din trup. Alături i se mai pune un colac de grîu, la dreapta un baston din creangă de prun bistriț, numit palțău, cu un ban înfipt la unul din capete. Lumî-narea îi va lumina drumurile negre prin vămile văzduhului, palțăul îl va sprijini pe povîrnișuri, iar cu banul va plăti luntrașul, în timp ce col-acul îi va domoli foamea pe drumul fără de capăt.

La Cărsău se vaietă numai femeii. Bocitul începe de îndată ce mortul a fost așezat pe sub grindă și oglinda s-a întors cu fața spre perete. Se vaietă cine dorește dintre femeile pricepute.

Priveghiul. Fiecare mort se priveghează două nopți. Toamna și iarna se participă la priveghi în număr mare. Seara sînt mai mult tî-nerii; după miezul nopții bătrîinii. La priveghi se stă de vorbă, se po-vestește, se cîntă hora lui Lazăr. Tineretul practică anumite jocuri ca: fîntînuța, popa și preoteasa, vișa; mai nou s-a introdus jocul „de-a cărțile”.

Înmormîntarea are loc în a treia zi. Mortul este dus la cimitir cu carul cu 2—4 boi, cărora li se pun colaci în coarne și țîngalău la gru-maji. Cînd cortejul iese din curte, se dă pomană, prin fața carului mor-tuar, o găină neagră și se cîntă bocetul „Rămîi casă...”. În drum spre groapă nu se bocește decît în unele pauze dintre slujbele religioase. În cimitir se cîntă hora mortului și se dă gropașilor, peste groapă, o oală cu ștergar alb. Din moment ce s-a pecetluit groapa, bocetele încetează. Se crede că pînă în această clipă, sufletul mortului stă în preajmă și, numai după ce corpul a fost băgat în pămînt, se înalță spre rai, unde-l așteaptă alte suflete, înștiințate de venirea lui, prin glasul clopotelor.

Comăndarea sau pomana mortului. De la cimitir, o parte din oamenii care au participat, se reîntorc la casa celui dispărut pentru a participa la slujba „de a treia zi”, după care urmează o masă comună, numită comîndare. Comîndarea tradițională constă din mîncare de fasole, în blide de pămînt, mîncată cu linguri de lemn un colac pentru fiecare persoană și din băutură, de obicei țuică.

După comîndare, mortul iese din atenția publică. La șase săptămîni, la șase luni și la un an, i se face parastasul, după care este, în general, uitat, chiar și de cei din familie.

La Cărdășu nu există un cult al morților. Cimitirele sînt părăjinite, mormintele invadate de iarbă.

În trecutul nu prea îndepărtat, la înmormintare se cînta una și aceeași horă a mortului, cuprinzînd concepția țaranului despre viață, muncă și moarte. În prezent, textul este vulnerabil, conținutul fiind modificat în funcție de vîrstă, sex, cauzele decesului, starea materială improvizată de moment, decît poezie lirică, cu o bogată imagistică înfilnită în textul vechi tradițional.

Descîntece băbești

Descîntecele sînt spuse de femeile bătrîne, fără a fi vrăjitoare, la căpătîiul unui bolnav, cu scopul de a se vindeca. Uneori cu practicarea lor se ocupau și bărbați. Ritualul și textul spus nu este o taină și poate fi învățat și de generațiile tinere.

Dacă le analizăm conținutul și ritualul, gîndul ne poartă spre vremurile îndepărtate ale magiei. În conținutul lor se întîlnesc întrepătrunse elemente epice cu lirice, la baza practicării lor stînd obiecte și plante medicinale cu efecte vindecătoare.

Orice descîntece se spune șoptit, într-o atmosferă de liniște, asociat cu gesturi și mimică, avînd ca unelte miraculoase cuțitul, mătura, lina toarsă din îte vechi, așchii de la tăietor, untura de porc, apa și cărbunele.

Aproape toate textele cunoscute sfîrșesc cu versuri care exprimă dorința vrăciului ca bolnavul „să răsară curat și luminat (ca aurul strecurat) ca maica sîntă ce l-o dat”. În texte se întîlnesc comparații și personificări, hiperbole, exclamații și interogații, poruncă și rugă, formule tipice și cifre fatidice, care scot în relief caracterul lor magic. Muroii și strigoi sug sînge și rod carnea bolnavului, dar pedeapsa lor poate veni de oriunde: „din scăpătatul soarelui / din cumpăna nopții / din revărsatul zorilor”. Bolile sînt alungate cu puterea cuvîntului și a apei și cărbunelui, în „virful munților / în urechile ciutelor / în coar-

nele cerbilor / în smîrcurile apelor / în fundul mărilor / unde fată mare nu hăulește / cosițe lungi nu despletește".

Descîntecele benefice s-au practicat atît pentru oameni, cît și pentru animale bolnave sau pentru holde și livezi. Vitele trebuiau să aibă mână de lapte și „strigile" trebuiau îndepărtate, ca și „rodia" care amenința recoltele. Se credea că „strigile" erau femei care au putere de a se prefăce în ciini sau pisici noaptea, dîndu-se peste cap de trei ori, pentru a suga laptele vacilor și a-l duce la ale lor. De aceea, se descînta vacilor ca și unor femei de-a „întorsul manei".

Din întregul repertoriu al descîntecelor cunoscute în sat, numai unele erau plătite, și acestea erau rostite de vrăjitoare ca de exemplu: descîntecul de strigă, de dată, de întorsul manei, de dezlegat și pentru furt. Uneori oficierea descîntecului cerea să fie însoțit de pot și repetat din șapte în șapte zile, cum era descîntecul de dată și descîntecul pentru descoperirea hoților. Textele acestor categorii sînt tănuite, se spun în șoaptă, se fac gesturi cu apa neîncepută, cu mătura sau secera, cu toporul sau cuțitul cu care se taie răul de la rădăcină.

Tendința ritorului este de a supune forțele naturii potrivnice. Versurile sînt libere, formulele clare se îmbină adeseori cu formule lipsite de sens. Sînt invocate cînd Sfînta Vineri, cînd Maica Domnului ca să alunge răul cuibărit în trupul omului. Vilfele care au cauzat bolile vor fi tăiate cu toporul, înecate cu apa, arse cu cărbunele, scrijelate cu așchiile de la tăietor, ferecate și legate ca ciaturile de pe firul de lînă.

Descîntecele cunoscute, benefice, sînt: de deochi, de soare săc, de grumăzări (gilci), de nimăt (pojar), de speriat, de mîncătură, de strigă, de junghi.

Existau în localitate și bărbați care practicau medicina populară fără descîntece, în cazuri de fracturi (Cadar Vasile), la îmbolnăvirea animalelor „de broască", „de șoricea" (colici) (Tenț Mihai, Oprea Crăciun, Cadar Ioan) ca adevărați medici veterinari.

Doftoroaiele satului, despre care s-a mai amintit, Ianos Maria — a Tulii, Urs Maria — Mierlac, Supărare Ana — Monița, practicau medicația numai asociată de descîntec, iar magiciană absolută, cu putere de sugestie remarcabilă a rămas în memoria colectivă Ianoș Saveta, cunoscută sub numele de Hozoreana.

În vremea noastră descîntecele benefice se practică rar, deoarece lumea nu mai crede în superstiții, ci se adresează medicului. Ceea ce a rămas însă din întregul lanț de descîntece sînt cele malefice. Se mai găsesc naivi care vin de la mari distanțe să consulte pe vrăjitorul de la Cărsău.

Ceea ce este remarcabil în acest capitol al culturii populare, este faptul că se atestă încă odată continuitatea unor credințe milenare, o bogată imaginație și lupta necurmată a omului împotriva forțelor naturii.

Creațiile literare orale

În repertoriul culturii populare locale, un capitol deosebit îl ocupă creațiile epice și lirice, în versuri și proză: cîntecul istoric și balada, doinele, cîntecele de muncă la cîmp, șezătoare, clacă, zicătorile și proverbele, strigăturile la joc, snoavele și basmele localizate. Fondul creațiilor orale este foarte bogat și de o realizare poetică uneori desăvîrșită. Pentru edificarea lectorului, vom prezenta în partea finală a lucrării o selecție din fiecare gen literar, cu excepția prozei, colecția integrală fiind prea vastă.

Conținutul folclorului literar prezintă aspecte din viața omului, lupta pentru eliberare și unele momente din istoria poporului nostru, fapt care ne indică timpul cînd au fost create.

Într-un mare număr al creațiilor populare orale se reflectă lipsurile materiale în care se zbăteau, sărăcia generală, groaza de armata trecutului, birurile apăsătoare care aduceau pe țăran în starea de a-și părăsi casa și satul pentru a lua calea codrului, făcîndu-se lotru. Natura credincioasă îl ascunde de poterași, de aceea ea este prezentă în toate creațiile poetice și dorința celor care le spun sau le cîntă este să rămînă și la moarte în sînul ei ocrotitor.

Cunoașterea folclorului are o mare importanță pentru toți fiii satului deoarece prezintă, în primul rînd, o mare valoare educativă prin faptul că a fost un factor mobilizator în diferitele împrejurări ale vieții și pentru că oglindește condițiile istorice în care s-a dezvoltat viața locuitorilor satului pe parcursul epocilor istorice. Ele au fost singura hrană pentru inimă și minte, pe vremea cînd încă nu pătrunsese în sat lumina cărții și cunoașterea scrisului.

Operele lirice sînt cele mai numeroase sub forma diferitelor specii: doine, cîntece de lume, strigături, exprimînd direct stările sufletești ale celui ce le cîntă.

Operele epice sînt mai puține: baladele, snoavele și basmele, cîntecul istoric și cîntecul hoșesc.

Proverbele, zicătorile și ghicitorile sau cimiliturile sînt numeroase și spuse ori de cîte ori se ivește prilej pentru aceasta.

Cele mai cunoscute balade locale sînt: *Hora Văleanului*, *Hora lui Cercel*, *Hora Mantului*. În centrul ultimelor două balade, personajul principal este tipic pentru haiducii cutezători și răzvrățiți împotriva rînduielilor sociale de epocă. *Văleanu* este prototipul donjuanului care cade victimă vicleniei femeiești roase de sentimentul geloziei.

Cele mai frumoase creații epice locale sînt cîntecele *Iancului* sub numeroase variante.

Dintre basmele cu cea mai mare frecvență au fost: *Cine poartă clopu*, *Ursitorile orbului*, *Trei frați buni*, *Papanghel*, *Vizor*, *craii șerpilor*, *Păcală și Tîndală*, *Dreptatea vulpii*, *Femeia puturoasă*, *Biserica țiganilor*.

La Cărăsău, ghicitorile sînt mult mai numeroase, într-un registru bogat, comparat cu proverbele și zicătorile. Locul de predilecție al ghicitorilor a fost șezătoarea. Șezătoarea a fost foarte activă în sat, o instituție socială puternică. Fiecare uliță își avea casa de șezătoare permanentă, unde tineretul lucra, povestea, cînta, juca și se întrecea în a spune cimilituri care să descrețească frunțile și să alunge somnul, în orele tîrzii ale nopților lungi de toamnă și iarnă. Numai așa se explică cum în localitate au fost depistate aproape 250 de ghicitori. Existența lor relevă o imaginație bogată, un pătrunzător spirit de observație, comparații și metafore majore, ca de exemplu:

„— *Patru bat, opt se-opintesc, mii și sute se clătesc*”.

„— *Umbla țașos, are barbă, sare șanțul hopa, tropa, dar să nu gîndești că-i popa?*”

„— *Mai mare ca purecul, mai mică ca boul, n-are coarne, dar te-mpunge, n-are pană dar zboară și te ajunge?*”

Culegerea folclorului literar local s-a efectuat între anii 1937—1940, de la bătrînii satului și de la maturii talentați (Costea Dumitru-Tulea, Colțea Pascu, Ungur Maria Colțea, Rotar Dumitru, Piloaca Saveta, Ilieș Floare etc.). Colindele, doinele, cîntecele de șezătoare, bocetele au fost puse pe note cu ajutorul violei, păstrîndu-se astfel și melodia respectivă. În 1943 colecția a fost înaintată Academiei Române și se află în prezent în Arhiva de folclor a Institutului de etnografie și folclor din Cluj.

Despre unele piese folclorice s-au cerut relatări mai ample de către specialiști, profesori universitari ca: Ion Petrovici, Ion Mușlea, Ion Nicola, Traian Mirza. O parte a fost publicată în revista „Crișul Negru” și în volumele „De la noi de la Bihor” editată de Consiliul județean al pionierilor, cît și în antologia de folclor literar din Bihor, editată de Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Bihor, în anul 1974.

În ultimii ani, satul Cărăsău a fost cercetat de echipe de studenți ai Conservatorului de muzică din Cluj, conduși de prof. Traian Mirza, de etnografi și folcloriști ai Institutelor din București și Cluj, cu care ocazie s-au făcut înregistrări muzicale, povestiri, discuții asupra folclorului satului.

VIII. TOPONIMIA

După cum se știe, numele topice iau naștere din graiul care stăpînește un timp îndelungat un anumit teritoriu; ele persistă în timp fiind transmise din tată în fiu, de la o generație la altă generație.

Toponimia este un fel de istorie scrisă, așa cum sînt baladele sau legendele, atestînd vechimea poporului respectiv și a limbii formată pe

locurile respective. Deseori, unele toponimice amintesc evenimente, fapte sau întâmplări prin care au trecut oamenii de-a lungul timpului. De aceea, cunoașterea numelor pe care le-au dat locuitorii diferitelor părți de hotar, văilor, pădurilor, pășunilor sau ogoarelor, cuprind în sensul lor și istorie și geografie, dar și sociologie și lingvistică.

La Cărdășu, numele topice sînt vechi, de-o vîrstă cu istoria satului căci majoritatea absolută le întîlnim în graiul localității și la 1581 și în 1759 și în 1772, dar și astăzi. În afara unui număr neînsemnat, denumirea locurilor a rămas aceeași. Unele au primit denumirea după numele proprietarului, altele după felul vreunei întâmplări din viața cuiva sau a unor schimbări sociale, politice sau economice care au avut ca urmare schimbarea raporturilor de proprietate, cum s-a întîmplat, de exemplu, cu topicul Dumbrava. Pînă în 1927 aici era pădure de gorun, de esență și proporții rar întîlnite. După reforma agrară din 1922, pădurea a fost tăiată. În urma „curățurii și tîrșiturii” din 1929, Dumbrava devine teren arabil. Vechiul toponim nemaiavînd acoperire în conținut se uită și locul devine „Holde”.

Poiana din pădurea Tov, s-a numit multă vreme Cîmpul Oaii, deoarece aici era casa pădurarului domnesc, Oaia fiind din tată-n fiu pădurar. După dispariția familiei și schimbarea raportului de proprietate, denumirea se schimbă în Cîmpul Delii utilizat astăzi în graiul local. Cîmpul feciorilor din fosta pădure Cerăt, își mai păstrează denumirea deoarece s-a infiltrat de veacuri în grai, fiind legat de luarea la oaste cu arcanul a feciorilor din sat, după cum Cîmpul Tintușii, de pe valea lui Negru și-a păstrat puternic amprenta; Kertul domenal, la schimbarea raportului de proprietate se uită, căci îi ia locul Dealul Cioncului, denumire intrată curînd în actele juridice ca termen topografic. La fel ar putea fi Dealul Albului, Pîrîul Buciumanilor sau Pîrîul Ogrăzii. Pădurea Arsa a fost mistuită de incendiu, pentru a stîrpi din ea cuibarul de lotri care nu puteau fi prinși, iar Icul lui Pitic evocă o întâmplare emoționantă: lupta pădurarului Pitic cu lupul care l-a atacat, pe care l-a învins și l-a ucis în luptă cu brațele, dar în scurtă vreme și-a pierdut și omul viața. Explicațiile se pot înmulți și întâmplările legate de topice mai stăruie în memoria colectivă.

Peste vreme, toponimele și-au păstrat sensul și calitatea de nume proprii. Ele apar și azi ca în momentul nașterii lor cu sens și nuanță specifică, reflectînd puterea de creație și bogata imaginație a oamenilor care le-au dat nume. Ele s-au format fie prin derivarea de la substantivul compus sau propriu respectiv, fie prin compunere. Pentru a se vedea originea și vechimea lor, dăm mai jos toponimicele utilizate în graiul local astăzi:

a. *Toponimice care denumesc țarina sau moșia satului:*

Aristie, Buceasca (Ogoarele), Bumbasca, Bădiuleasca, Călbasca, Clejia, Cantarig, Cîmpul Gaghii, Dealul Bisericii, Dealul Vișinilor, Dealul

Prunilor, Dealul Iancului, Dealul Vilii, Doba, Drăgan, Groși, Holumbași, Holde, Mălăiște, Rituri, La Rîpa, Sătescu, Șes, Tărnioară, Topșești, Kertul țiganilor, Kertul Domnesc (Dealul Cioncului), Pusta Kisarni (I.A.S.).

b. Topice care denumesc părți de pășune, pădure sau foste păduri:

Arsa, Albuleasă (Saivan), Aristieș, Cecănești, Cerăt, Ciorasca, Colnic, Cîmpul ros, Cîmpul feciorilor, Cîmpul Delii, Cotuș, Calea popii, Coasta Tulii, Curechiște, Dealul, Dealul Cetățelei, Dumbrava (Holde), Ferecar, Gurinalt, Gureș, Guricior, Huta, Icu lui Miculae, Minișuri, Muncei, Pădurea satului, Scurtătură, Pîrșii Delii, Tovul.

c. Poeni și foste poeni:

Cîmpul Cotețelor, Cîmpul feciorilor, Cîmpul Delii, Cîmpul Tintușii.

d. Văi și pîraie:

Pîriuța lui Bîrnoaia, Pîriul Buciumanilor, Pîriul Hoților, Pîrful Mihului, Pîriul Murgului, Pîriul Arsei, Pîriuța Cotețelor, Pîriuța Hoților, Scufundoasă, Pîriuța Săpsiei, Pîriuța Plopilor, Pîriul Ogradei, Pîriul Piloanchii, Valea Dobii, Valea de Izvoare, Valea de Negru, Valea de Vălcuță, Valea de Verin, Valea Tintușii, Pîriul Torzului.

e. Ripe, gropi și tăuri:

Zoampa Bărnuii, Gropoiul Gliganilor, Gropoiul Piloachii, Tăul Tovului.

După cum se poate constata, cu foarte mici excepții, cea mai mare parte a toponimicilor sînt românești, iar dacă analizăm originea lor, găsim că: majoritatea sînt de origine latină, cîteva băștinașe și în număr mic maghiare.

Înfruntînd, prin urmare, toată vitregia istoriei, ele au rămas ale noastre, ca stăpîni dintotdeauna a locurilor și nici o opresiune străină nu le-a putut înlocui.

f. Onomastica. Numele și prenumele oamenilor pe parcursul veacurilor. Frecvență și persistență.

Începînd cu anul 1581 și continuînd cu 1759, 1772, 1801, persistă fără conținere pînă azi nume ca: Costea, Colțea, Cadar, David, Duma, Fincean, Guș, Găvruța, Hip, Iagăr, Mîndru, Martin, Negrea, Pantea, Popșe, Piloaca, Rotar, Supărare, Sîm. Sferlea, Tripe, Tîrlea și Uș.

Cea mai mare frecvență o are numele Costea, Colțea, Guș, Iagăr, Mîndru, Popșe și Supărare, iar cea mai scăzută, Sfirlea și Uș.

Au dispărut pe parcursul veacurilor nume de familie ca: Ardelean, Bardar, Buciuman, Braica, Bar, Burzuc, Blidar, Chinez, Cerb, Cizmar, Ciulan, Dragoș, Draica, Duda, Haiduc, Iancu, Laza, Lup, Matei, Moș, Maior, Mudura, Mureșan, Păcurar, Sabău, Urs, fie prin fugă, fie prin strămutare în localitățile vecine unde se află aceste nume de familie; unele dintre ele vor fi dispărut cu siguranță prin molime sau lipsă de

urmași, dar socotim că aceste cazuri au fost foarte rare, deoarece familiile erau numeroase, iar atunci când în familie erau numai fete, prin căsătorie nu primeau numele bărbatului ca astăzi, ci-și păstrau numele de-acasă.

Prenumele sau numele de botez, s-a dovedit în timp mult mai nestatornic. În secolele al XVI-lea și al XVIII-lea întâlnim nume de botez cu rezonanță deosebită, unele provenite din limbile latină, altele autohtone, pe care nu le mai întâlnim astăzi: Alexa, Antim, Blag, Cosma, Costan, Filip, Ignat, Ispas, Irimie, Isai, Lup, Luca, Nicoară, Onu, Simion, Toma, Urs, iar în secolul al XIX-lea în registrele cununaților, nume frecvente de femei: Afimia, Armanca, Cătălina, Doca, Lina, Marta, Oana, Susana, Parasca, Todora, Veselina, Veronica.

În cadrul onomasticii actuale, numele de botez tradiționale rămase moștenire din secolul anterior se întâlnesc frecvent la generațiile mature de ambele sexe și numai întâmplător la generațiile tinere. Cele mai frecvente prenume întâlnite la vîrstele mature sînt, în ordine descrescîndă, la bărbați: Ion, Gheorghe, Dumitru, Toader, Ilie, Petru, Pavel, Marian, Pașcu, Matei, Gavril, Mihai, Crăciun, Moise, Aurel, iar la femei: Maria, Floarea, Sevasta, Ana, Ileana, Sinziana, Tiana, Rafila, Catița, Eva, Mina.

Circulația intensă a oamenilor în toate părțile țării, contactul tot mai mult cu cărțile, presa, radioul, filmul și TV, deci lărgirea ariei de cunoaștere, au dus la adoptarea de pronume din toate regiunile țării, din istoria națională și universală, din lumea vegetală, din literatură. Urmînd legea imitației, a modei, locul prenumelor purtate de părinți și bunici, le iau locul altele ca: Adrian, Alin, Claudiu, Cosmin, Dan, Florinel, Marinel, Radu, Rodian, Stelian, Viorel etc., însoțite de-al doilea nume, iar fetele au chiar trei sau patru: Alina, Adela, Corina, Cornelia, Dana, Florentina, Gabriela, Ionela, Liana, Monica, Mariana, Natalia, Otilia, Rodica, Valeria, Valentina, Zina.

Dispariția prenumelor tradiționale este o mare pierdere privind latinitatea limbii române, lexicul și obiceiul de a transmite primilor născuți numele părinților, bunicilor sau a persoanelor apropiate.

Porecele s-au născut în viața satului din motive diferite: unele s-au născut spontan, datorită unei întâmplări, unei similitudini între persoane, unui nărav caracteristic sau însușiri fizice sau sufletești; mai rar cauzate de defecte sau boli.

Local, poartă denumirea de *ciufe*. Ele s-au iscat fie din nevoia unei economii lingvistice fie, mai ales, din necesitatea de a scoate în relief însușirile, calități sau defecte, ale unuia din membrii colectivității.

Porecla este o caracterizare rapidă și concentrată. Prin simpla lor rostire, imaginea respectivă îți apare în față vie. La început irită, provoacă ciudă în sufletul celui ciufulit, stări de satisfacție și umor în grupul social respectiv. Cu timpul totul intră în normal și deseori prenumele omului este uitat, cunoscut doar în intimitatea familiei.

În această zonă, satul cu cele mai multe porecle este satul Rohani, urmat apoi de Cărăsău, ambele cu locuitori porniți spre satiră, glumă și zeflemea. Iată numai câteva porecle din această localitate:

a.) Porecle bărbătești: Bălanu, Bouț, Brei, Brîna, Biboe, Burdulea, Bitas, Cerbec, Ciucur, Cioiu, Ciolea, Cîsu, Cioncu, Ciobanu, Ciorgane, Calica, Cionghila, Chifla, Curechi, Cătănuța, Dida, Dodu, Floaca, Flocu, Gogol, Grăunța, Gojdoe, Gîrnițu, Fieruț, Horta, Hohonea, Horea, Hozar, Iedu, Lanca, Lociu, Leca, Merlac, Monu, Murgu, Nacu, Oaia, Pelac, Pudrea, Pițiguș, Pristițu, Pristulea, Pupu, Surdu, Spicu, Sfātu, Tomiloaca, Tinda, Tândală.

b.) Femei: porecle date femeilor sînt mult mai multe, mai sintelice și generalizatoare. Dacă poreclele date bărbaților au devenit publice și toată suflarea satului le știe și le rostește direct, poreclele feminine se rostesc în grupuri mai strînse și mai rar de față cu cea care o poartă.

Cele mai multe ciufe se dau în copilărie, adolescență și tinerețe. Rar sînt cazurile cînd poreclele se schimbă pe parcursul vieții, ba dimpotrivă, se transmit urmașilor prin derivare cu sufixe: Ciolanu, Ciobănaș, Hozar, Hozărel, Tăpălagă—Tăpălăguță, Brei—Breiuț(ă). Poreclele feminine se transmit mult mai rar. Dăm mai jos cîteva dintre poreclele feminine în uzul contemporan: Burica, Buca, Boțu, Ciobănica, Creața Căbăloaie, Dichița, Dășelata, Flămînda, Honghiora, Lunga, Peticu, Pristica, Păpușa, Pripita, Roșia, Rățușca, Scleapțu, Șuşuleana, Surda, Sarioapa, Sarbăda, Tanța.

După cum se vede, poreclele se caracterizează prin originea lor curat românească.

Alături de toate acestea, o circulație mare au supranumele, fără prea mare interes din punct de vedere lingvistic.

Cum vorbim

Populația satului, din toate timpurile și pînă azi, a cunoscut și a vorbit fără sfială în mîndra limbă românească. În totalitatea lui, vocabularul local folosit pentru exprimarea noțiunilor de primă necesitate este latin, ca de pildă: cer, luncă, stele, pămînt, foc, apă, lună, an, săptămîină, zi, primăvară, vară, toamnă, iarnă, precum și toate noțiunile care denumesc fenomene ale naturii (nor, negură, ploaie, rouă, brumă, fulger), cuvinte legate de corpul, vîrstele și sufletul omului (cap, frunte, ochi, nas, față etc.) de relațiile de familie, de cîmp, de floră și faună, de casă și interiorul ei; cu un cuvînt, tot ce ține de fondul principal de cuvinte, absolut necesar pentru ca oamenii să-și exprime unii altora ideile, gîndurile și sentimentele lor, spre a sta-tornici între dinșii relații sociale. Exemplele din acest fond sînt numeroase și cunoscute, iar utilizarea lor, în fiecă ceas al zilei.

S-au întîlnit în capitolele anterioare termeni toponimici, meșteșugărești, de industrie casnică, din tehnica agricolă, cultură orală, pe

care nu-i utilizăm decît în anumite ocazii, cu prilejul efectuării anumitor activități sociale din viața satului. Cu toate acestea, o analiză atentă a originii lor, argumentează odată mai mult originea latină și autohtonă a limbii noastre și a vechimii acestor locuri.

Din totalul de 77 termeni tehnici folosiți în arta țesutului de exemplu, un procent de 58% sînt latini, 19% slavi, 6% sîrbești, 1% germani, 5% maghiari, iar 10% de origine necunoscută.

Terminologia agricolă se prezintă la fel. Din acest domeniu 47% provin din limba latină, 28% din limba slavă, 9% din limba maghiară și restul, în proporții neînsemnate, din alte limbi.

Toponimele născute din graiul localnicilor, poartă de asemenea amprenta graiului autohton românesc. Față de limba națională însă, limbajul local prezintă particularități fonetice și de vocabular specific graiului crișan, bihorenesc. Caracteristicile generale ale limbii române rostită în graiul satului se observă în pronunțare, fonetică, morfologie sau sintaxă. Astfel, auzim rostindu-se în mod obișnuit: samă, cine, pîne sau pită, ai, morar, herean, curechi, petrinjel, sară, săcară, părete, îndărap, prav, stăi, mincă, lacrimi, plomîni, nainte sau nante.

În vocabular găsim cuvinte de două categorii: creații românești locale: estîmp, orbiș, buiguit, înlemnit, brincuță, giscol, a feciori, a îmbumba, cărora se pot adăuga unele expresii sau locuțiuni: așa i-a fost data, așe i-o fost rînduit (scris), te trași în dejet cu cineva, ciuhă-n cînepă, frumos ca driglu, alb la iogă etc.

Îmbogățit mereu prin mijloace interne, prin derivare, compunere sau schimbarea categoriei gramaticale, lexicul local și-a mărit conținutul și prin mijloace externe, primind în circuitul limbii cuvinte provenite din limba maghiară, austriacă, din contactul cu instituțiile și aparatul de stat austro-ungar: solgăbirău, birău, chișbirău, holdă, sămădău, fișpan, cios, bir, aldămaș, pălincă, ham, gazdă, temeteu; iagăr, laibăr, oblu etc. Aceste cuvinte n-au afectat însă caracterul latin al limbii și nici structura ei gramaticală.

Oamenii locului se caracterizează printr-un pronunțat simț al limbii, le place exprimarea simplă, logică și clară. Țin s-o facă și alții în același mod, deschis, ca să se facă înțeles, iar în caz contrar nu se sfiesc să-i spună: „ori vorbește cum ți-e portul, ori te poartă cum ție vorba”. Proverbul este în același timp și admonestare, cuprinzînd în sine și un principiu de etică referitoare la comportare în sînul comunității.

În ceea ce privește gramatica, se folosesc forme și construcții specifice graiului bihorenesc. Particularitățile se observă la folosirea pluralului multor cuvinte: palaturi, pomături, ulițe, pâlmi, spicuri, obrazuri, greșele. Articolul în genitiv—dativ *lui* este utilizat sub forma *lu* (lu Ion, lu Mihai). Pronumele *eu* se pronunță ca italianescul *io*. Pronumele demonstrativ *acesta*, *acela* se utilizează sub forme ca: *ista*, *iasta*, *asta*, *cela*, *ceea* etc.

Verbul suferă, de asemenea unele modificări: întâlnim forma lungă de *infinitiv* în colinzi, forme verbale inverse: fost-am, dusu-m-am; la diateza reflexivă, pronumele *se*, devine *să*: și să ducă, văzîndu-să. Dintre formele trecutului, cea mai frecventă în uzul cotidian este aceea a perfectului simplu: măsăi, mă dusăi, cîntai, mîncăi, fui, dădăi etc. Imperativul negativ se termină în *reți*: nu vă temereți, nu vorovireți sau nu voroviți.

Existența adjectivului *mierău* pentru albastru, roșiu pentru roșu.

Adverbe specifice: amu, aci, colea, mintenaș, dande. Conjunții și în loc de *să* în formarea conjunctivului: și mă duc (să mă duc); prepoziția *dă* în locul lui *de*, din în loc de din: „Inghe ai fost, Ioane?”, „Fusăi în sat!”, „Dînde vii?” „Dîn pădure—”, „Și io m-oi duce mine...!”. Locuțiunea *de unde* este contopită sub forma *dînde*; adverbul *unde* devine *inghi*, după cum verbul *mergi* de la persoana II singular devine *mei* (Inghi mei Petre?), iar a II-a plural este *mereți* (Mereți și voi), iar a III-a sing. este *mê* (Mê și dînsul). *U* final este întâlnit în urma consoanelor finale: somnu, podu, calu, pomu, la care se adaugă articolul hotărît enclitic. Exemplu: „S-o strîcat podu dă la vali”. „Pomu l-o dus apa cea măroacă”. „Calu nu s-o oprit cînd l-am strîgat, ce s-o luat la fugă dă-i scăpărau potcovoale ca schinteile...”.

În unele cuvinte persistă rotacismul: cărindar, corindă, în loc de colindă sau calendar. Adeseori *m+i* sau *e*, devine *mn*: mniere, mniez, mniazăzi, mniel.

Fondului comun din vocabularul autohton i se mai adaugă cîteva cuvinte străvechi, pe cale de dispariție ca Joe (cu înțeles de Zeus), ida (idem), mante (înainte), dande (unde) etc.

În concluzie, cu toate particularitățile fonetice și de vocabular pe care le are, graiul local păstrează comun cu limba națională structura gramaticală și vocabularul fundamental moștenit din limba latină. Dar pe măsura trecerii timpului, aceste deosebiri vor dispărea, datorită puternicei influențe exercitate în prezent de mijloacele de culturalizare și graiul localnicilor se va dizolva în limba națională comună.

Un fapt plauzibil este evoluția pe care a făcut-o limbajul cotidian al satului în ultimele trei decenii în care s-a scuturat de un foarte mare număr de cuvinte de împrumut, devenite azi arhicunoscute: birău, noțarăș, mașadic, solgăbirău, istov, iznov etc.

IX. SATUL CONTEMPORAN

Satul între 1944—1947. Procesul revoluționar început în primăvara anului 1945 pe tot cuprinsul patriei noastre, a cuprins în puternicul său suvoi și viața satului Cărsău. Între anii 1944—1947, anii etapei desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, are loc refacerea econo-

mică și instaurarea drepturilor democratice suspendate încă în 1938, când s-a instaurat dictatura regală. În acești ani se intensifică lupta țărănimii sărace și mijloace împotriva administrației locale. Se schimbă primarii unul după altul, se intensifică activitatea Partidului Comunist Român, așa cum s-a arătat, se creează organizația sindicală, frontul plugarilor. Exproprierea moșierească și legea agrară din 23 martie 1945 nu-i lasă indiferenți pe cărăsăni. Pământul folosit de instituțiile locale este trecut în proprietatea statului pentru a fi pus la îndemîna întregului popor.

Anii 1945—1947 sînt ani în care, datorită unor cauze specifice (războiul, seceta și foametea din Moldova), specula ia amploare. E o perioadă în care se ivesc între localnici, afaceriști. În ciuda inflației se aleargă neconținut după bani. Se fabrică alcool de porumb, se comercializează, se vînd la prețuri de speulă alimentele moldovenilor împinși în părțile bihorene de foametea anilor 1946 și 1947. Se remarcă însă și ospitalitatea și omenia unor țărani din sat (Dezna Teodor) care găzduiesc copiii din județele atinse de calamitate.

În 1946, cărăsăni cu drept de vot își dau adeziunea pentru politica forțelor progresiste din țară, în frunte cu comuniștii, participînd în masă la alegerile din noiembrie, la circumscripția electorală Căpîlna. Este pentru prima dată cînd femeile au acces la viața politică, votînd cu B.P.D. Stabilizarea monetară din august 1947 pune friu speculei, se face reforma justiției, a armatei, școlii, se creează primele cooperative de consum, este abolită monarhia, se semnează tratatul de pace și se realizează reîntregirea țării, se deschid perspective noi în optica țărănilor din sat trezindu-le conștiința de cetățeni și oameni politici. Nimeni nu mai vorbește acum de partidele istorice; în centrul atenției opiniei publice stau comuniștii, de la care se așteaptă fapte și ajutor.

Satul între 1948—1977. Revoluția socialistă începută în 1948 a însemnat pentru istoria satului o piatră de hotar, începutul unei vieți noi, după rînduiri noi. După congresul de unificare, ținut în februarie 1948, cînd P.S.D. se contopește în sînul P.C.R., rolul de conducător al P.C.R. se simte tot mai pregnant în viața satului. Se creează Sfatul popular; Cărăsăul se unifică administrativ cu Petidul. Președinți ai Sfatului popular ajung muncitori (Gheorghe Sarcadi, Teodor Rob). Începînd cu anul 1948, sfatul popular, apoi din 1965 Consiliul popular a îndrumat activitatea politică, economică, social-culturală și administrativă a localității; priveghează respectarea drepturilor cetățenești și a legilor statului, ocrotește și dezvoltă averea obștei. Sediul Consiliului Popular a rămas la Petid pînă în 1969 cînd a fost mutat la Cociuba Mare, aleasă ca centru de comună pentru satele: Cărăsău, Cheșa, Cociuba și Petid.

Despre transformările economice din această etapă ca și cele social-culturale, s-a vorbit la capitolele respective. Datorită condițiilor materiale bune, satul s-a schimbat la față sub toate aspectele: economic, social-cultural și politic. Mijloacele de transport s-au modernizat

și ele. Dacă odinioară drumul spre Tinca, Beiuș sau chiar Oradea era făcut pe jos sau cu căruța, în anii socialismului li s-au adăugat mijloace moderne: autobuze, autoturisme, motorete, biciclete. Cărsăanii au intrat pe traiectoria vitezei. Până și bicicleta a devenit un vehicol demodat, iar aspirația spre autoturisme e socotită legitimă. Din statistica efectuată în februarie 1977, se constată că se află în sat 186 biciclete, 8 autoturisme, motociclete și motoare, al căror număr este în creștere datorită mijloacelor de câștig și economie făcută de generațiile tinere.

Pentru transportul în comun al populației, spre orașe, se află zilnic patru autobuze pe rutele: Cărsău—Beiuș, Cărsău—Salonta, Cărsău—Oradea, în afara mașinilor care transportă muncitorii angajați pe șantiere.

Electrificarea satului s-a făcut între anii 1963—1965 și odată cu acest fapt de mare însemnătate, au și început să sporească elemente ale vieții și civilizației înaintate: radio, televizoare, frigider, aspiratoare de praf, mașini de spălat, băi, pompe de irigație, mori personale și fierăstraie acționate electric. Există în funcțiune astăzi, la Cărsău, 130 aparate de radio, 80 televizoare, 13 frigider, 57 mașini de spălat.

Într-un climat constructiv, creat de regimul socialist condus de Partidul Comunist Român, era firesc ca satul și oamenii lui să se transforme. A fost de ajuns ca să vină revoluția socialistă, pentru ca forțele creatoare, geniul latent al oamenilor satului să explodeze, manifestându-se sub multiple aspecte creatoare, să schimbe aspectul vechi al satului și pe ei înșiși, prin munca lor harnică eliberată, să facă saltul calitativ la viața îndestulată pe care o trăiesc în prezent.

Într-o etapă de numai 30 de ani s-au săvârșit mutații structurale în conștiința colectivă și a fiecăruia. O nouă ideologie, o nouă concepție despre viață, o nouă viziune social-politică, o economie și cultură în plină înflorire, caracterizează astăzi viața satului Cărsău.

Toate aceste transformări pe plan material și spiritual, prin care a trecut satul în ultimii ani din istoria lui, cîntăresc mult mai mult decît s-a realizat în toate cele șase veacuri de atestare documentară prin care a trecut. Faptul ne bucură, ne insuflă încredere și ne dă forța de muncă pentru construcția societății socialiste multilateral dezvoltate.

IX. SELECȚIUNI DIN FOLCLORUL LITERAR LOCAL

Hora lui Pătru Mant

La poiana mărului,

*Paște calul Mantului.
Calul paște și rîncează,
Mantu doarme și visează*

*Și-o visat un vis ciudat
Că jendarii l-o legat
Și-n chemniță l-o băgat.*

Sare Manu, se trezește,
Pă-nțuneric lung privește ...
Lîngă casă și poiată,
Iacă toți jendarii roată.
Zice Mantu — și nu-i pasă

- Pofțiți domnilor la masă,
La carne de oaie grasă!
- La masa noi n-om intra
Pînă ce nu te-om lega.
- Pe mine nu mi-ți lega
Pînă capul sus mi-a sta
Și brîncă de-a dreapta.

Fuge Mantu pe obloc
Prin jendari își face loc.

Noaptea-i neagră, norul gros
Trag jendari fără folos,
Mantu suie și coboară
Pe cărări de căprioară.

Peste vîrfurile dealului
Colo-n valea cerbului
La casa vărului lui,
Uciagașul Mantului.

Nu-i, nu-i, Mantu și nu-i
L-o pușcat vărul lui
Vineri sara l-o-mpușcat
Dumineca l-o-ngropat.
Duminecă după masă
Cîndu-i toată lumea acasă.

Sună clopotele-n jale
Sună-n deal și sună-n vale,
Duce peste lume veste
Cum că Mantu nu mai este.

Codru frunza-și leagănă
Și jalea și-o tragănă.
Frunza-i pică pe cărare
Lunca-i îmbrăcată-n jale.

Culeasă de la Nicolae Rotar, 58 ani.

Hora lui Cercel

Pînă frunza-n codru ține,
Toți țîlharii trăiesc bine,
Dar cînd codrul frunza-și lasă
Toți țîlharii trag acasă.
Sus pe vîrfurile munților
La o masă rotelată,
De țîlhari înconjurată,
E Cercel, țîlharul care
A furat din Satu Mare
O straiță de gălbănașe
Dintre zece poterașe.
Și-o sută de poterași
Se luară-n urma lui
Prin desișul codrului
Spre vîrfurile muntelui.
O săptămînă căutară
Și nici urma nu-i aflară
C-o fugit din codru-afară
Și s-o dus în altă țară

Amu cînd petreceau bine
Iaca poterașii vine

— Bună ziua, lotrilor!
— Mulțămim jendarilor!
Nu pofțiți cu noi la masă
La carne de oaie grasă?
— N-am venit să ospătăm
Ce-am venit să vă legăm
Să vă ducem la-nchisoare
Unde nu-ți mai vedea soare.
Ori mori de pușcă pușcat,
Tu Cercel, te dai legat,
— Nici mor de pușcă-mpușcat,
Ori de sabie tăiat?
Nici de sabie tăiat,
Nici mă dau la voi legat
Că nu-s femeie cu năframă
Să mă dau legat de teamă,
Ci-s voinic cu pălărie

*Și nu mă tem nici de-o mie.
Și-s voinic cu frunte lată
Nu mă dau la voi, o ceată.
Luînd sabia din creangă*

*Zice: „Sabia mea dragă
De cînd mi te-am cumpărat,
La jendari nu te-am probat”.
Și-o luptat, Cercele, legat
Pe jendari mi i-o tăiat...*

Culeasă de la Ungur Gh.-Mățăguna.
77 ani, din Cărăsău

Pe dealul Feleacului

*Pe dealul Feleacului
Merg carele Iancului.
Nu merg cum merg carăle,
Ci sclipesc ca soarele.
Boii-s cu coarne de ceară,
Om ca Iancu nu-i în țară.
Boii-s cu coarne de spume,
Om ca Iancu nu-i pe lume.
Vin ungurii și-l omoare,*

*Cu săcuri și cu topoare,
Iancu luă buciumpul
Și sună cu tulnicu.
Moșii din munte-l aude
Și sar cu toții la luptă
Ca pe Iancu și-l asculte.
Mînce-l focu și para
Pe cine-și lasă țara
Că pe mine m-o mîncat
Cînd țara mi-o am lăsat.*

Culeasă de la Ioan Costea, 57 ani.

Du-mă, doamne-n țara mea

*Du-mă, doamne-n țara mea,
Batăr îi țara mai rea,
Că-s străin, străin mă cheamă,
Străinu-s de bună seamă.
Străinu-s ca și pasăre
N-am milă nici de-o latură
Străin, doamne ca un cuc,
N-am milă unde mă duc.*

*Străinu ardă-l focu,
Gălbenite-ar cu socu,
Străinu, ardă-l para,
Gălbenite-ar ca ceara.
Toată lumea-i dintr-un neam
Numai eu pe nime n-am,
Că pe cine l-am avut
L-o mîncat negrul mormînt.*

Culeasă de la Maria Costea, născută
Ungur.

Codrul și omul

*Nu se teme codru, doamne
Că s-apropie de toamne,*

*Numai omul săracu,
Tot se teme și i-i frică*

De cîte ori frunza pică.
La capăt de primăvară,
Codru-ntinerește iară,
Codrului frunza-i învie,
Omul mē pe-ncărunție,
Se duce pe drum ne-ntors
Dac-o mers odată-i mărș.
Cînd aud cucul cîntînd
Și mierlița fluierînd

Eu trec munții plîngînd
Și de jalea lui cea seacă
Toate lemnele s-apleacă
Cu vîrfurile pîn-la pămînt
Și mă-ntreabă de ce plîng.
De ce plîng și mă jelesc,
Ce-am pierdut de nu găsesc
Am pierdut frunză de fragă
Am pierdut țara mea dragă.

Culeasă de la Colțea Pascu.

Cintece de cătănie

Mult mi-e jele, doamne jele;
Jele-i inimuții mele,
Jele-i la tot neamul meu
După-un tînr cum sînt eu.
Că amu mă înstrăinez
De părinți mă depărtez
Că mie carte mi-o vinî
Și mă duc la cătănit.
Dac-or fi vremi bune-n țară
M-oi întoarce-acasă iară,
Iar de-o fi vreo răutate
Oi trimite numai carte.

Eu mă duc mîndră cătănă
Treci valea și-mi pune pană.
Pune-mi pană nu mușcată
Ține-ți mintea și fii fată!
Pune-mi pană de pelin
Și m-așteaptă pînă vin.
Rămii sat, rămîneși boi,
Că eu mă duc de la voi.
De la plug, de la tileagă
De la mîndra mea cea dragă.
De la frați de la surori
De la de șezători.

Culeasă de la Nicolae Rotar, 58 ani.

Asară și-alaltă sară,
Mă culcai pe pat afară
Și-auzii cîinii bătînd
Și fiarele zurnăind.
— Scoală, maică,
— Scoală taică,
Că vin domnii și mă leagă
Cu tri firi dă primă neagră
Și cu trei prime roșii
Și mă duc în cătănie,
La pușcă și la săbie.

Ardă-te focu mașină,
Cum vîi goală și mei plină.

Cum vîi goală pe sub munte
Și mei plină de răgute.
Cum vîi goală pe sub nori,
Și mei plină de feciori.

Crapă-mi doamne inima
Colo pe pod la Tinca
Și știu că mi-o-ai crăpat
Cînd cătănă m-o luat.
Bagă-mă doamne-n pămînt
De zece metri d-afund,
Numa-o brîncă-mi lasă-afară
Să iubăsc pă mîndra iară.

Eu mă duc de-aici în jele
 Cu mē luna printre stele,
 Eu mă duc de-aici cu dor
 Cum mē luna p'îngă nori.
 Eu mă duc, mîndruță, duc,
 În urma me crească nuc,
 Crească nuc încrengurat,
 Mărg cătană la-mpărat.

Veniți, fete și jurați
 Pă feciori și nu-i lăsați,
 Ca vine duminica,
 N-are cine vă juca.
 Săraca curaua mea
 Trei cuțite stau în ea,
 Unul ride, altul plînge,
 Unul zice c-a bea sînge.

Culeasă de la Nicolae Rotar, 58 ani.

Cîntece de fată

Tu mēi bade-n cătănie,
 Da'de mine ce să fie?
 Du-mă bade și pe mine!
 De ți-a fi bade, rușine,
 Fă-mă brîu pe lîngă tine.
 De ți-a părea, bade rău,
 Fă-mă lumină de său
 Și cînd, sara, ti-i culca,

Tu-i aprinde lumina.
 Oamenii te-or întreba:
 — Ce lumină-i aceea?
 — Asta-i lumină de său,
 Prietena din satul meu,
 Asta-i lumină de ceară
 Prietena din a mea țară.

Culeasă de la Saveta Piloaca, 60 ani.

Mult mă muștră măicuța
 Că mi-i drag de bădița.
 Eu i-am spus: „Cum și nu-mi fie,
 Că mi-i luna mărturie,
 Sfîntul soare stă și joace,
 Luceafărul de sara,
 El zis că n-a jura
 Că ne-o văzut joi sara;
 Joi sara la noi în ușe
 Sărutîndu-ne cu dulce
 Joi sara șezînd în prag,
 Sărutîndu-ne cu drag.

Și schimbîndu-ne inele,
 Sărutîndu-ne cu jele".
 Vină bade sările
 Și-ascultă muștrările!
 Cum mă muștră și mă-nvață
 Și nu șed la tine-n brață.
 Vină, bade, vină, vină,
 Nu căta că-i mare tină.
 Că nici eu cînd am venit
 N-am cătat că m-am stropit.

Culeasă de la Saveta Costea, 56 ani.

Spune, bade, vii, ori ba,
 Cu minciuni nu mă purta,
 Că minciunile nu-s bune,
 Mînce-i capul cui le spune.

Ce ți-a spune fecioru,
 Calcă jos cu picioru.
 Că te ține pe genunche
 Și-ți mințește mii și sute,
 C-o brîncă pe după cap
 Cu gîndul la alta-n sat,

Cu brîncă pă după tine,
 Cu gîndu la alta-n lume.
 Bădiță cu ochi negruți,
 În trei ani ți-am fost drăguță,
 Dar amu de o săptămîină,
 M-ai lăsat dîrt-o minciună.
 Dîrt-o minciună din sat,
 Mare dragoste-ai lăsat.
 Cînd îți eram, bade, dragă,
 Veneai la noi fără treabă.
 De cînd, bade, m-ai urît,
 Nici cu treabă n-ai venit.
 Bade, cum ne-am iubit noi,
 Nu s-o iubit alții doi,
 Oamenii ne-or vorovit,

Oamenii-o putut și tacă
 Și la părinți și le placă.

Cît fuse iarna dă mare,
 Tot cu badea-n șezătoare,
 Alta-o șezut ș-o dormit
 Pe badea l-o dobîndit.
 Știi tu bade, ce ziceai
 Cînd la noi în prag ședeai?
 Că nu este drac pe lume
 Pe noi să ne despreune.
 Dracu-acela o fost mă-ta
 Face-i-ar mîne groapa.
 Dracu-acela-i taică-tău
 Face-i-ar un gropișeu.

Culeasă de la Saveta Piloaca, 60 ani.

Cîntece de șezătoare

Cît petrec îi pe sub soare,
 Nu-i petrec ca-n șezătoare
 Că cu cine te iubești,
 Meri seara și te-nîlnești,
 Și cu cine-ai trăit bine
 Șede sara lîngă tine.

De cînd bade n-am dat gură,
 S-o oprit valea, nu cură,
 Cînd bădiții gur-oi da,
 Valea-ncepe a urla,
 Bădiță, din doi bădiți,
 Spune care mă iubiți?
 De m-a iubi cel mai mic,
 M-oi purta mai albă-un pic.
 De m-a iubi cel mai mare,
 M-oi purta nealcoșe tare.

Se ține badea că-i gazdă
 De ce mîină boi pe brazdă,
 Dară pot fi și boii,
 Dacă nu-i om lîngă ii.
 Ce gîndești bade și crezi

În oglindă cînd te vezi
 Că nu-i ficior să te-nțreacă,
 Nici fată să nu te placă?
 Dar, bade, te-ai înșelat
 Că mai sînt ca tine-n sat.
 Și mai sînt și s-or mai face
 Și-oi iubi pe cine-mi place.

Merg cu badea la pădure
 Cui nu-i place se spînzure,
 Merg cu badea la Urviș,
 Cui nu-i place sară-n Criș.

Și să ieie care-s dragi
 Fir-ar iarna frunză-n fagi,
 Dar se iau care-s urîți
 Și vara stau pîrjoliți.
 Cine desparte doi dragi
 Mînce-i corbii carnea-n fagi
 Și oasele sub copaci.
 Cine desparte doi dulci
 Mînce-i corbii carnea-n lunci.
 Și oasele sub ciutuci.

Cîntece de singurătate

Cînd aud cucul cîntînd
 Și mierluța şuierînd,
 Eu trec peste munți plîngînd,
 Și de jalea mea cea seacă
 Toate lemnele s-apleacă
 Cu vîrfu pîn'la pămînt
 Și mă-ntreabă de ce plîng;
 De ce plîng și mă jolesc
 Ce-am pierdut de nu găsesc!
 Am pierdut frunză de fragă
 Am pierdut țara mea dragă.

Cine-o zis daina, daina,
 Neagră i-o fost inima.
 Daina, zice oarecine,
 Aș muri, moartea nu vine,
 Trăire-aș și n-am cu cine.
 Și nu-mi plîngă inima,
 N-ar fi mult pîn-aș crăpa.
 Și nu-mi lacrimi ochii,
 N-ar fi mult pîn-aș pieri.
 Mînce-te focu amar
 Cum te bănuî din pahar,
 Și mi-o fost paharu plin
 De cucută și venin.

Horirea-și, horile-mi vin,
 Nu pociu hori că-s străin,
 Horirea-și, horile-mi plac,
 Nu pociu hori că-s sărac.
 Horile mele nu-s bune,
 Că trag tot amărăciune,
 Și n-am la cine le spune.
 Spunele-aș către vecine,
 Vecinele rîd de mine,
 Dacă le spun la maica,
 Numa o fac de-a suspina.

Ardă-vă focul gînduri,
 Cum veniți tot pe rînduri,
 Cum nu veniți toate-odată,
 Să nu fiu tăt supărată.
 Ardere-ai lume cu pară
 Că-n tine n-avui tineală,
 Ardere-ai lume cu foc,
 Că-n tine n-avui noroc.
 Că lumea-i a unora
 Moartea-i a tuturoră.

Auzite de la mama: Costea, Colțea
 Maria, în 1934.

Strigături la horă

Doamne, tare mă bătuși,
 Cum șed fetele la uși
 Și feciorii lîngă joc
 Ca butucii lîngă foc.

Place-mi mie cu cine săr
 Că miroase-a calapăr,
 Place-mi mie cu cine joc,
 Că miroase-a busuioc.

Fata care-i jucăușă
 Strînge gozul lîngă ușă,
 Pune mătura pe el
 Și să vadă pușinel.

Bate cisma, mîncu-i . . .
 Că pe ea ți-ai dat tu sloșii,
 Că io aș bate opinca,
 Da nu zice nimica.

Cătăni-aș cătăni,
 Numa pușcă de n-ar fi,
 Cătănire-aș numa, numa
 De-ar fi mîndra căpitan,
 De-ar fi pușca de lemn verde
 Și-o companie de fete,
 Cătănire-aș fără frică,
 Dac-ar fi mîndra mai mică,
 Da mîndra-i de măritat
 Și-i bună de sărutat.
 De-ar fi mîndra fată bună
 Să-și mute patu-n grădină,
 Io m-aș face vînt de vară,
 M-aș duce la ea pe sară.

Fetele noastre-s beteje
 După cei cu chepeneje,
 Da iară s-or tîmădi
 După cei cu cioarecii.

Pe vreme de cărătură
 Poți muri de dor de gură.
 Pe vreme de secerat
 Poți muri nesărutat.

Descîntați feciori din gură
 Nu stareți ca boii-n șură,
 Descîntați, feciori în danț
 Nu stareți ca boii-n lanț.

Strigături la nuntă

Frunză verde după coaste,
 Bine-i stă miresii noastre,
 Frunză verde după tău,
 Nici la june nu-i stă rău.

Busuioc în fruntea mesii,
 Mîndru plîng ochii miresii.
 Lasă plîngă, săraca,
 Binele măicuță-sa.
 Lasă plîngă cît de rău,
 Binele tătîne-său.

Sus pe gheru fîntînii
 Sede maica miresii,
 Și se roagă cătră soare
 Și ție zlua mai mare,
 C-are-o fată de-a muta
 Peste munți în alte curți
 La părinți necunoscuți.

Bine-mi pare, dece-mi pare,
 C-am rămas fata cea mare,

Floare-n casă, cea aleasă
 Mîne, poimîne, mireasă.

Cîtu-i lumea și țara
 Nu-i sclujnică ca nora
 Că tot mere și tot vine
 Și simbrie nu-i dă mine.

Străină-i nora, străină
 Cumu-i ruja din grădină.
 Ca mierluța din pădure,
 Cumu-i rugul cel de mure
 Și-acela are neamuri,
 Cucul mîndru frățior
 Și pe sturzul verișor.
 Da nici ruja din grădină
 Nu-i totdeauna străină,
 C-are flori la rădăcină.

Mulțămim cui ne-o chemat
 Că bine ne-o ospătat,
 Mulțumim cui ne-o poftit
 Că bine ne-o omenit.

Cîteva colinde

1. Cel Mirelu-i tinerel

Cel Mirelu-i tinerel,
 Hai aleriu domnu-i bun
 Oi își are, munte n-are
 Și Mirelu auzea,
 C-ar fi un munte fără oi.
 „Muntele-acela-i al meu”!
 Luă-să Mirel, ducè-se,
 Cînd își fuse la un loc
 La un loc pîrdă-mijloc,
 Ieși-un leu-i cîne rău.
 — Inghi meri tu măi Mirel?
 — Io mă duc c-am auzit
 C-ar fi un munte fără oi.
 — Muntele-acela-i al meu!
 — Io știu leu ce-i datu tîdu:
 Dint-o mie, zece ție,
 Și din zece, un berbec”.

Aduceți sluji lăcea mea
 Și mi-l dimnic eu cu ea.
 Vîntu prinde-a fluiera
 Oile-apuca a întreba:
 — Ce fluieri, doamne-atîta?
 — Io fluier că voi mîna,
 Pîn'la țîrg la Tulova,
 Inghi-i țîrg în toate zile,
 Mai ales duminicile.
 Și pă voi cumpăra-mi-oi
 Cojoc lung pînd-n pămînt.
 În fața cojocului,
 Scrisă-i raza soarelui,
 Mai în jos pe umerele
 Scrisă-s stele mînînțele
 Și luceferi printre ele.

Auzită de la tata: Pascu Colțea.

2. În vîrful muntelui

În vîrful muntelui,
 Hoi lerui doamne,
 Toți sînt trei păcîrărași.
 Toți pe unul mi-l mînară
 Și întoarne oile.
 Pînd oile-nturna
 Cei doi legea i-o făcea,
 Ori și-l puște, ori și-l taie.
 „Ho, ho, ho nu mă pușcați
 Ci mai bine mă tăiați
 Și pe mine mă-ngropați
 În turișul oilor,
 În jocuțul mieilor
 S-aud oile zbierînd,

Melușei tropotînd.
 Pe mine pămînt nu puneți
 Numa dragă gluga mea
 Și fluieru la curea.
 Cînd vîntu a vîjli
 Fluierul meu a hori,
 Cînd vîntușu a sufla,
 Fluieru meu a cînta
 Oile cele cornute
 Mîndru m-or căta pe munte.
 Oile cele bălăi
 Mîndru m-or căta pe văi.

Culeasă de la Dumitru Rotar.

3. Noi umblăm a corinda

Noi umblăm a corinda,
 Dragă Leană,
 Nimerim la ist domn bun,

Ist om bun n-i acasă
 Ci-i în munte a vîna,
 După el, cine-om mîna?

Ne-om duce noi amîndoi
C-o brîncă ținînd de lună
Cu alta făcînd cunună.
Da cununa cui om da?

— Da, om da ficii gazdei
Și-i fie de bucurie
Mîne-sa de veselie.

4. S-au rugat, rugat

S-au rugat, rugat
Doi boieri bătrîni,
În zi de Crăciun.
Pe cum s-au rugat,
Dumnezeu le-a dat
Casa lingă drum,
Masă gălbioară
Lumină de ceară.

Și-un pom răsădit,
Verde-ncrîngenit,
Vîntul trăgăna,
Merele pica,
Îngeri le strîngea
Și le trimitea,
Strînse toate-n saci
La copii săraci.

5. Vinători d-a lui Crăciun

Ieșit-o, doamne, ieșit,
Corinde-mi doamne (rf.)
Vinători în codri negri,
Vinători d-a lui Crăciun.
Tot vînară, cît vînară
Cît fu ziua de vară,
De vara pînă sara.
Cînd fu colo mai su'sară
Mîndru cerbuș ce-și vînară.
La picioare-i d-argișel
Și la coarne-i d-aurel,
Iar pe păru-i surucel.
Coardă arcu și-l săgete:
„Petre, Petre, arcaș mare,
Nu păzi moartea mea tare,
Că nu-s fiară de vînat
Ce maica m-o blăstămat

Să fiu fiară sfîntă-n codru
Nouă ani și nouă luni,
Și-ncă-atîtea săptămîni.
Cînd acelea împlinili-oi
Chei în brînci, io prinde-oi,
Biserici deschide-oi,
Clopot mare trage-oi
Sara-oi trage vecernie,
Miazănoapte istroghie,
Zori de ziuă liturghie.
Slujbă mîndră sluji-oi
Slujbă mîndră cine-ascultă
Da, ascultă Maica Sfîntă
Cu cosița despletită
Peste fiu sfînt slobozită.

Culese de la Costea Dumitru-Tulea,
în 1936.

Bocet după mamă

Hai măicuță pîn-afară
Că afară-i primăvară
Și se-ntorc cocoarele
C-o-nverzit ogoarele.
Vină maică pîn-afară
Și te bată vînturile,
Și-ți aline gîndurile.

Vîntul de la răsărit
C-aceea-i de tîmădit.
Vîntul cald de scăpătat
C-aceea-i de vindecat.
Draga mea, pînd din chert
Oare cine te-o tăiet,
Că nu te-o tăiet prea bine,

O mai rămas crengi din tine.
 Draga mea, lumină-aprinsă,
 Suflă vîntul și te stînsă
 Și mukul de la lumină
 Rău mă arde la inimă.
 De cînd maică m-ai lăsat
 Nici am cină, nici hodie,
 Nici n-am cină, nici prînz
 Că nu mă satur de plîns.
 Hai măicuță pînă-n iarbă,
 Pîn-a trece astă treabă,
 Hai maică cu mine-n grîu
 Pîn-a trece ăsta rău.
 Hai măicuță și merem

De popa și ne ascundem
 Și ne băgăm colo-n grîu,
 Pîn-a trece ista rău,
 Și ne-ascundem în iarbă,
 Pîn-a trece asta treabă,
 Draga mea, măicuța mea,
 Pe cine m-oi bizui,
 Ori pe umbra spinilor
 Pe brînce vecinilor.
 Trăgeți clopote, trăgeți
 Nu trăgeți de vecernie
 Ci trăgeți de amar mie
 C-amu de-un an încoace
 Numa dup-al meu neam trage.

Bocet după fată

Vină fiică pîn-afară
 Că afară-i mîndră vară,
 Și tot pomul înflorește,
 Fața ta se vestejește,
 Că toți pomii sînt în flori,
 Tu te duci dintre feciori.
 Aștept-o Gheorghe, bine
 Că mere Floarea la tine.
 Și-un scaun mîndru-nfrunzit
 Tu i-l dă de hodie.
 Să se hodiească bine,
 Că tot umblă de trei zile.
 Și-i deschide porțița
 Că ea nu-i știe suca.
 Draga maichii fiică mare,
 Lasă-mi doru-n alinare,
 Lasă-mi dorul aci pe loc
 Într-un fir de busuioc.
 Taică-tău cînd a-nturna
 Cu dorul s-a stîmpăra,
 Taică-tău cînd a vini
 Cu dorul s-a reveni.
 Dacă mei, fiică și mei
 Nu te uita către apă,

Fiică, apa-i curgătoare
 Și-napoi ne-nturnătoare.
 Ci te uită către soare,
 Că soarele-i mergător
 Și-napoi înturnător.
 Fata mea-i un drumar mare,
 Drumar mare, carte n-are,
 Fiică, oleacă zăbovește
 Pînd cartea și-o tocmește,
 C-atunci poți mî fără frică,
 Că și-a fi dreptu-n brîncă,
 Cînd îi trece pîrlazu
 Tu-i arăta dreptu.
 Scoală-te ficuța mea,
 Poruncește-i la meșter,
 Să-ți facă cruce de măr,
 Și gropișeu de pînă.
 Măru și pînă a-nflori,
 Tu-n pămînt nu-i putrezi.
 Florile s-or face poamă
 Și s-or coace pîn-la toamnă.
 Cînd vîntușu le-a scutura
 Și foamea și-a stîmpăra.

Ghicitori

1. *Încîrligate-mbîrligate*
Pe vîrfurile dealului așezate. (coarnele berbecului)
2. *Potcoava calului în vîrfurile dealului.* (cocul la femei)
3. *Patru bat, opt opintesc, mii și sute se clătesc.* (berbecii cînd se bat)
4. *Peste ghiață pe sub ghiață*
Printre ele cîntă-o rață. (suveica)
5. *Am un șerpe lung, are ghiare dar nu-i mîță.* (rugul de mure)
6. *Am un cîne care toată ziua bate*
Noaptea stă pe coadă și numără stelele (cumpăna de la fîntînă)
7. *Tronc, în pădure, vîsc, pe apă!* (luntrea)
8. *Am un mînz, cînd îl duc la apă se duce rîncezînd*
Cînd se-ntoarce, vine plîngînd. (olul)
9. *Trag în mine, împing în tine un dărab*
din mine-n tine. (cisma cînd o încalți)
10. *Este o fîntînă, cu ghizde de os și gherneul de carne.* (gura)
11. *Este un bou roșu, dacă se culcă odată se cunoaște un an.* (focul)
12. *Dolma-i verde, apa-i roșie, pietrele negre.* (lubenița)
13. *Fiară ferecată, umblă cu gura căscată și numai cu limba rîmă,*
tot răstoarnă și dărimă. (plugul)
14. *Am un cocoșel cu clonț de oțel, cu clonțul urzește,*
cu coada-mpletește. (acul)
15. *Am o cămașă cu patru uși; pe una mă bag și pe trei ies.* (cămașa)
16. *Ciumeliga-liga, cine-mi leagă limba?* (țuica)
17. *Ce-i rotund și fără fund?* (cercul)
18. *Mama face fata și fata face mama.* (apa și gheața)
19. *Doi feciori se iau la trîntă,*
Pică, pică pînza frîntă. (foarfeca)
20. *Mii și mii de boticele*
Se uită noaptea la stele. (miriștea)
21. *Am o iapă grasă, pînă nu-i rupi coada nu intră-n poiată.* (para)
22. *Ce nu poți prinde și cîntări?* (minte, sufletul)
23. *Trupul și-l bagă-n casă, iar coada afară lasă.* (lingura)
24. *Ce-i lung cît vezi cu ochii și lat cît pășește o găină?* (urma carului)
25. *Pe-un deal cioc, pe altul boc*
Pe vale nîngea de se prăpădea. (făina cînd o cerni)
26. *Ce trece prin gard și strungă nu face?* (vîntul)
27. *Am un frate cu buricu-n spată.* (capacul pe oală)
28. *Am o iapă, cînd ieu șaua după ea, i se văd mațele.* (lada)
29. *Am o ciurdă de vaci, cînd le leg în poiată sînt fără piele, cînd le*
scot afară, is cu piele. (pita în cuptor)
30. *Ce-i cu șase picioare și umblă cu patru.* (omul călare)
31. *Trupul din pămînt, inima din frunze și din coadă-i iese fum.* (pipa)

BIBLIOGRAFIE

1. *Arhivele Statului Bihor, Oradea.*
— *Fond Capitul, Seria Acta fisc., Dos. 1—5; Acta Antiqua. Fasc. L n° XIII, Fasc. LXXXI Nr. XII.*
— *Fond Episcopia romano-catolică, Acte economice, Dos. 2611, 2614.*
— *Fond Prefectura jud. Bihor, Inv. 41, Dos. 107, 108, 109, 111, 137; Consilieratul agricol, Inv. 177, Dos. 370; Conscripțiile urbariale pe anii 1800—1804.*
2. *Arhiva Școlii generale Cărsău.*
3. *Arhiva Bisericii ortodoxe Cărsău.*
4. *Arhiva Cons. Popular al com. Cociuba Mare.*
5. I. O. Berindei și Gr. Pop, *Județul Bihor*, București, 1972.
6. Ioan Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, București, 1977.
7. Nic., *Firu, Date și documente cu privire la ist. școlilor rom. din Bihor*, Arad, 1910.
8. Ana, Ilea, *Reglementarea urbarială din Bihor din 1772* (inedită).
9. N. Maxim, I. Godea, *Considerații istorice și demografice privind tipologia așezărilor rurale din nord-vestul României*, în „*Biharea*”, II, Oradea, 1974.
10. Virgil Maxim, *Geografia istorică a Bihorului în sec. al XVI-lea*, în „*Crisia*”, Oradea, 1975.
11. David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, vol. II, București, 1968.
12. Const. Pavel, *Școalele din Beiuș*, Beiuș.
13. Coriolan Suciu, *Dicționarul localităților din România*, vol. I, București, 1967.
14. Constantin Daicoviciu și colab., *Istoria Transilvaniei*, vol. I, București, 19.
15. *Dicționar enciclopedic român*, vol. I—IV, București.
16. *Registrele C.A.P., Petid-Cărsău.*

CONTRIBUTIONS À LA MONOGRAPHIE DU VILLAGE CĂRSĂU (DISTRICT BIHOR)

Résumé

L'étude qui fait l'objet de nos préoccupations, fruit des recherches de l'instituteur Dumitru Colțea, reconstitue les aspects de vie de la communauté paysanne de Cărsău, village mentionné dans les documents dès 1371 sous le nom de „Kazou inferior et superior”. L'appellation de ce village rappelle, après la tradition orale, l'occupation des habitants, bergers, et le fait qu'ils sacrifiaient les moutons pour le suif qu'ils valorifiaient ensuite. Le fait qu'ils étaient connus comme „transporteur de suif” a déterminé aussi la généralisation du terme et a rendu stable l'appellation d'aujourd'hui. Peu à peu la localité a changé son emplacement dans l'actuelle dépression Șoimi—Tinca, sur la vallée moyenne de Crișul Negru.

Les multiples réalités ethno-folklorique ont mené à une structure très large: I. Le cadre géographique; II. Les occupations traditionnelles; III. Le foyer et le logement traditionnel; IV. Métiers populaires; V. Le transport; VI. Le costume populaire traditionnel; VII. Us et coutumes locales; VIII. La toponymie; IX. Le village contemporain; X. Choix du folklore littéraire locale.